ספרים נוספים · קונטרסים

# דרך מנוחה - פירוש לאגרת הרמבן

ספריית אור ברסלב · or-breslev.co.il

# דרך מנוחה - פירוש לאגרת הרמבן

מקור הטקסט: אור ברסלב

לקריאה באתר, עם המפרשים והמקורות ליד כל שורה: https://or-breslev.co.il/library/דרך-מנוחה-פירוש-לאגרת-הרמבן/
הקובץ נוצר ב־21 בנובמבר 2026 מגרסה v39-202611200317 של הספרייה.

# תוכן העניינים

**אגרת הרמב"ן** ..... 4
**פירוש** ..... 5

**הוכן מתוכנת תורת אמת, מותר להפיץ בכפוף לתנאי רשיון CC BY-NC-SA 2.5 - אסור בשימוש מסחרי**
**בס"ד - כל הזכויות שמורות (c) ל הרב גדעון הרמן שליט"א**
הרב גדעון הרמן שליט"א

# אגרת הרמב"ן

"שְׁמַע בְּנִי מוּסַר אָבִיךָ, וְאַל תִּטֹּשׁ תּוֹרַת אִמֶּךָ" (משלי א ח).
תְּתַנַּהֵג תָּמִיד לְדַבֵּר כָּל דְּבָרֶיךָ בְּנַחַת, לְכָל אָדָם וּבְכָל עֵת, וּבָזֶה תִּנָּצֵל מִן הַכַּעַס, שֶׁהִיא מִדָּה רָעָה לְהַחְטִיא בְּנֵי אָדָם. וְכֵן אָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ ז"ל (נדרים כב ע"א): כָּל הַכּוֹעֵס – כָּל מִינֵי גֵּיהִנּוֹם שׁוֹלְטִים בּוֹ, שֶׁנֶּאֱמַר (קהלת יא י): "וְהָסֵר כַּעַס מִלִּבֶּךָ, וְהַעֲבֵר רָעָה מִבְּשָׂרֶךָ".
וְאֵין "רָעָה" אֶלָּא גֵּיהִנּוֹם, שֶׁנֶּאֱמַר (משלי טז ד): "וְגַם רָשָׁע לְיוֹם רָעָה".
וְכַאֲשֶׁר תִּנָּצֵל מִן הַכַּעַס, תַּעֲלֶה עַל לִבְּךָ מִדַּת הָעֲנָוָה, שֶׁהִיא מִדָּה טוֹבָה מִכָּל מִדּוֹת טוֹבוֹת, שֶׁנֶּאֱמַר (משלי כב ד): "עֵקֶב עֲנָוָה, יִרְאַת ה'".
וּבַעֲבוּר הָעֲנָוָה, תַּעֲלֶה עַל לִבְּךָ מִדַּת הַיִּרְאָה, כִּי תִּתֵּן אֶל לִבְּךָ תָּמִיד: מֵאַיִן בָּאתָ, וּלְאַן אַתָּה הוֹלֵךְ; וְשֶׁאַתָּה רִמָּה וְתוֹלֵעָה בְּחַיֶּיךָ, וְאַף כִּי בְּמוֹתְךָ; וְלִפְנֵי מִי אַתָּה עָתִיד לִתֵּן דִּין וְחֶשְׁבּוֹן, לִפְנֵי מֶלֶךְ הַכָּבוֹד, שֶׁנֶּאֱמַר (דה"ב ו יח): "הִנֵּה שָׁמַיִם וּשְׁמֵי הַשָּׁמַיִם לֹא יְכַלְכְּלוּךָ", אַף כִּי לִבּוֹת בְּנֵי אָדָם (ע"פ משלי טו יא). וְנֶאֱמַר (ירמיהו כג כד): "הֲלֹא אֶת הַשָּׁמַיִם וְאֶת הָאָרֶץ אֲנִי מָלֵא, נְאֻם ה'".
וְכַאֲשֶׁר תַּחְשֹׁב אֶת כָּל אֵלֶּה, תִּירָא מִבּוֹרְאֶךָ וְתִשָּׁמֵר מִן הַחֵטְא, וּבַמִּדּוֹת הָאֵלֶּה תִּהְיֶה שָׁמֵחַ בְּחֶלְקֶךָ. וְכַאֲשֶׁר תִּתְנַהֵג בְּמִדַּת הָעֲנָוָה לְהִתְבּוֹשֵׁשׁ מִכָּל אָדָם, וּלְהִתְפַּחֵד מִמֶּנּוּ וּמִן הַחֵטְא – אָז תִּשְׁרֶה עָלֶיךָ רוּחַ הַשְּׁכִינָה, וְזִיו כְּבוֹדָהּ, וְחַיֵּי עוֹלָם הַבָּא.
וְעַתָּה בְּנִי דַע וּרְאֵה, כִּי הַמִּתְנָאֶה בְּלִבּוֹ עַל הַבְּרִיּוֹת – מוֹרֵד הוּא בְּמַלְכוּת שָׁמַיִם, כִּי מִתְפָּאֵר הוּא בִּלְבוּשׁ מַלְכוּת שָׁמַיִם, שֶׁנֶּאֱמַר (תהלים צג א): "ה' מָלָךְ גֵּאוּת לָבֵשׁ", וגו'.
וּבַמָּה יִתְגָּאֶה לֵב הָאָדָם? אִם בְּעֹשֶׁר – "ה' מוֹרִישׁ וּמַעֲשִׁיר" (שמ"א ב ז). וְאִם בְּכָבוֹד – הֲלֹא לֵאלֹהִים הוּא, שֶׁנֶּאֱמַר (דה"א כט יב): "וְהָעֹשֶׁר וְהַכָּבוֹד מִלְּפָנֶיךָ", וְאֵיךְ מִתְפָּאֵר בְּכָבוֹד קוֹנוֹ? וְאִם מִתְפָּאֵר בְּחָכְמָה: "מֵסִיר שָׂפָה לְנֶאֱמָנִים, וְטַעַם זְקֵנִים יִקָּח" (איוב יב כ). נִמְצָא: הַכֹּל שָׁוֶה לִפְנֵי הַמָּקוֹם, כִּי בְאַפּוֹ מַשְׁפִּיל גֵּאִים, וּבִרְצוֹנוֹ מַגְבִּיהַּ שְׁפָלִים. לָכֵן הַשְׁפֵּיל עַצְמְךָ, וִינַשֵּׁאֲךָ הַמָּקוֹם.
עַל כֵּן אַפְרֵשׁ לְךָ אֵיךְ תִּתְנַהֵג בְּמִדַּת הָעֲנָוָה, לֶלֶכֶת בָּהּ תָּמִיד: כָּל דְּבָרֶיךָ יִהְיוּ בְּנַחַת, וְרֹאשְׁךָ כָּפוּף; וְעֵינְךָ יַבִּיטוּ לְמַטָּה לָאָרֶץ, וְלִבְּךָ לְמַעְלָה; וְאַל תַּבִּיט בִּפְנֵי אָדָם בְּדַבֶּרְךָ עִמּוֹ. וְכָל אָדָם יִהְיֶה גָּדוֹל מִמְּךָ בְּעֵינֶיךָ: אִם חָכָם אוֹ עָשִׁיר הוּא – עָלֶיךָ לְכַבְּדוֹ. וְאִם רָשׁ הוּא, וְאַתָּה

עָשִׁיר אוֹ חָכָם מִמֶּנּוּ – חֲשֹׁב בְּלִבְּךָ כִּי אַתָּה חַיָּב מִמֶּנּוּ, וְהוּא זַכַּאי מִמְּךָ, שֶׁאִם הוּא חוֹטֵא – הוּא שׁוֹגֵג, וְאַתָּה מֵזִיד.

בְּכָל דְּבָרֶיךָ וּמַעֲשֶׂיךָ וּמַחְשְׁבוֹתֶיךָ, וּבְכָל עֵת – חֲשׁוֹב בְּלִבְּךָ כְּאִלּוּ אַתָּה עוֹמֵד לִפְנֵי הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא וּשְׁכִינָתוֹ עָלֶיךָ, כִּי כְּבוֹדוֹ מָלֵא כָּל הָעוֹלָם. וּדְבָרֶיךָ יִהְיוּ בְּאֵימָה וּבְיִרְאָה, כְּעֶבֶד לִפְנֵי רַבּוֹ.

וְתִתְבַּיֵּשׁ מִכָּל אָדָם. וְאִם יִקְרָאֲךָ אִישׁ – אַל תַּעֲנֵהוּ בְּקוֹל רָם, רַק בְּנַחַת כְּעוֹמֵד לִפְנֵי רַבּוֹ.

וֶהֱוֵי זָהִיר לִקְרוֹת בַּתּוֹרָה תָּמִיד, אֲשֶׁר תּוּכַל לְקַיְּמָהּ. וְכַאֲשֶׁר תְּקוּם מִן הַסֵּפֶר – תְּחַפֵּשׂ בַּאֲשֶׁר לָמַדְתָּ אִם יֵשׁ בּוֹ דָּבָר אֲשֶׁר תּוּכַל לְקַיְּמוֹ. וּתְפַשְׁפֵּשׁ בְּמַעֲשֶׂיךָ בַּבֹּקֶר וּבָעֶרֶב, וּבָזֶה יִהְיוּ כָּל יָמֶיךָ בִּתְשׁוּבָה.

וְהַסֵּר כָּל דִּבְרֵי הָעוֹלָם מִלִּבְּךָ בְּעֵת הַתְּפִלָּה, וְהָכֵן לִבְּךָ לִפְנֵי הַמָּקוֹם בָּרוּךְ הוּא. וְטַהֵר רַעְיוֹנֶיךָ, וַחֲשֹׁב הַדִּבּוּר קֹדֶם שְׁתּוֹצִיאֶנּוּ מִפִּיךָ.

וְכֵן תַּעֲשֶׂה כָּל יְמֵי חַיֶּיךָ הֶבְלֶךָ בְּכָל דָּבָר וְדָבָר, וְלֹא תֶחֱטָא. וּבָזֶה יִהְיוּ דְּבָרֶיךָ וּמַעֲשֶׂיךָ וּמַחְשְׁבוֹתֶיךָ יְשָׁרִים; וּתְפִלָּתְךָ תִּהְיֶה זַכָּה וּבְרָה וּנְקִיָּה, וּמְכֻוָּנֶת וּמְקֻבֶּלֶת לִפְנֵי הַמָּקוֹם בָּרוּךְ הוּא, שֶׁנֶּאֱמַר (תהלים י יז): "תָּכִין לִבָּם – תַּקְשִׁיב אָזְנֶךָ".

תִּקְרָא הָאִגֶּרֶת הַזֹּאת פַּעַם אַחַת בְּשָׁבוּעַ וְלֹא תִפְחֹת, לְקַיְּמָהּ וְלָלֶכֶת בָּהּ תָּמִיד אַחַר הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ, לְמַעַן תַּצְלִיחַ בְּכָל דְּרָכֶיךָ, וְתִזְכֶּה לָעוֹלָם הַבָּא הַצָּפוּן לַצַּדִּיקִים. וּבְכָל יוֹם שֶׁתִּקְרָאֶנָּה – יַעֲנוּךָ מִן הַשָּׁמַיִם כַּאֲשֶׁר יַעֲלֶה עַל לִבְּךָ לִשְׁאֹל, עַד עוֹלָם. אָמֵן סֶלָה.

## פירוש

**אביך** כפשוטו ורמזו הוא לאביך שבשמים, שכן אמרו חז"ל דברי הרב ודברי התלמיד דברי מי שומעין ומוסר אביך שבשמים הוא מה שאמרו מוסר ה' בני אל תמאס ואל תקוץ בתוכחתו

**תתנהג תמיד** מהא דלא קאמר תתרגל, משמע שאינו הרגל, היינו דלא שייך בזה הרגל, דבכל פעם שבא מעשה לידי האדם הגורם לו לכעוס, מתחדש בו הרוגז וצריך לבולמו [וכ"ן לענ"ד מדברי החינוך מצוה רל"א] ומלשון תתנהג משמע שהוא הנהגה וקאמר תתנהג תמיד, והרי בהרגל אי ירגיל עצמו הרי יורגל לתמיד, אבל מעשה שמרגיל עצמו אינו אלא בזמן שמרגיל עצמו, ומשם ואילך הדבר נעשה מכח ההרגל, ומדוייק הלשון תתנהג תמיד עוד יש ללמוד מכאן דאפי' שלא בזמן שמכעיסין * לו ינהיג עצמו לדבר בנחת כדי שתהא נפשו במנוחה מוכנה לכל עת שלא יכעוס כלל, והוא גם מעין הקדמת רפואה למכה [ועי' עוד מה שכתבנו בהערות למגילת איכה פ"א פס"ב]

• פי' דאף בזמן שלא מכעיסין לו כו' [מיהו יש כאן דקדוק בהלשון הקיים לאורויי דבזמן שמכעיסין לו מהות הזמן משתנה [כלפיו] ודו"ק]

**תמיד** בברכות (דף ל"ב :) ארבעה דברים צריכין חיזוק ואלו הן תורה ומעשים טובים תפלה ודרך ארץ תורה ומעשים טובים מנין שנא' רק חזק ואמץ מאד לשמור ולעשות ככל התורה חזק בתורה ואמץ במעשים טובים תפלה מנין שנא' קוה אל ה' חזק ויאמץ לבך וקוה אל ה' דרך ארץ מנין שנא' חזק ונתחזק בעד עמנו וגו' עכ"ל הגמרא ופירש"י צריכין חזוק שיתחזק אדם בהם תמיד בכל כחו דרך ארץ אם אומן הוא לאומנותו אם סוחר הוא לסחורתו אם איש מלחמה הוא למלחמתו עכ"ל ופעם שמעתי מחכם אחד דהא דכתב רש"י ז"ל שיתחזק אדם בהם תמיד בא להשמיענו דבזה אין יומא דפגרא לעולם וכן הכא גבי כעס שצריך להתנהג תמיד לדבר בנחת למען יעקור הכעס מלבו, דכי לא ידבר בנחת איזה פעם הא אכתי [עדיין] לא נעקר הכעס מלבו וואם נעיין בה נחזי דאף בלאו האי טעמא דיומא דפגרא יתחזק בה תמיד, שמשום שכל התכלית הוא עקירת כעסו, לולי הרצף התמידי לא יעקר לעולם, דכל שהרים קולו איבד מנוחת נפשו [ואפש' דהא בהא תלי, דאין בזה פגרא, ומטעם המבואר]

**תמיד כו' ובכל עת** כיון שאמר תמיד למה חזר ואמר בכל עת אלא לפי שתמיד היינו פעולה תמידית ובעל עת היינו ששיעור זמן ההתמדה יהא בכל עת [וראי' דתמיד היינו פעולה המתמדת עיין ריש פרק אלו דברים דנ"א ב' וברש"י שם סוף העמוד] ומכאן יש ללמוד שענין עבודת המדות אינו השגה בעלמא, אלא אע"פ שהשיג צריך לעבוד ע"ז כל חייו וכן מה שאמר הסבא מסלבודק'ה שבכדי לתקן מדה אחת צריכין שבעים שנה כן נראה מבואר בספה"ק ארחות יושר (ס"ס ב) שכתב דלעולם יש נסיון, ואחר שנתגבר עליו כמה פעמים לא יכבד עליו כ"כ, ואע"ג שישנו נסיון, הרי שלעולם צריך שיתמודד, ואע"פ שכבר קנה קנין המדה וכן הוא בספה"ק קריינא דאגרתא שכתב כן וכמו שאמרו בגמרא מרעיבו שבע כו [ואע"ג דדברי הקריינא דאגרתא איירי לענין החטא ההוא דוקא, מ"מ הענין שכתב הוא אף ענין להשאר וכמו שמבואר מדברי סה"ק ארחות יושר, ומה שהבאנו מדבריו אינו אלא לעני"ז שלעולם צריך לעבוד אע"ג שמרעיבו שבע וכבר השביעו (ע"י שהרעיבו איזה זמן ודו"ק)] והנה אשר בא לידו איזה כעס אחר זמן מרובה שכבר (נדמה לו ש)הסיר כעסו מנפשו, אל יאמר לא עשיתי מאומה בעמלי, אלא אדרבה יחזק ויתאמץ שאינו אלא נסיון ומהגאון ר' יהודה עדס שליט"א שמעתי בזה דיש להליץ בזה את הפסוק"אם רוח המושל תעלה עליך מקומך אל תנח" דהיינו אם עלה עליך רוח למשול באחרים ולכעוס עליהם מקומך אל תנח, היינו שאל תהי' סבור שהפסדת מעלה

שרכשת, אלא יתכן להיות בעל מעלה וקרה לו מכשול [ומיהו ראיתי לגמרא פ"ק דיומא [ד"ז ב'] דאיתא התם פלוגתא דרבי יהודה ורבי שמעון [גבי ציץ הכה"ג] בסיכתא [פי' יתד רש"י היינו שהניח הציץ על יתד] וילפינן לה מקראי דר"י בר על מצו ונשא ור"ש סבר תמיד לרצון לפני ה' וקפריך מאי תמיד אילימא תמיד על מצחו מי משכחת לה מי לא בעי מיעל לבית הכסא ומי לא בעי מינם אלא תמיד מרצה הוא כו' משמע מזה להדיא דתמיד הוי התמדה גמורה דבכל עת דאי תימא דתמיד היינו פעולה המתמדת מאי קפריך מהא דבעי למיעל לבית הכסא ולמינם הלא קושיא מעיקרא ליתא כיון דהאי תמיד לאו אזמן דבית הכסא קמיירי, אע"כ דתמיד היינו תמיד דבכל עת וסותר למה שכתבנו בס"ד כאן וצ"ע לא די בזה אלא שלעיל בריש הס"ק כתבנו בסוגרים דראי' דתמיד היא פעולה המתמדת מריש פרק אל דברים בברכות דנ"א ע"ב ואם הראיה לאמתה נמצא סתירה מפורשת וצ"ע בזה]

**לדבר כל דבריך בנחת** יש מתמיהין לכאורה מאי ענין דיבור בנחת למנוחת נפשו אבל עכ"פ מדברי הרמב"ן ז"ל חזינן להדיא דאין צריך ליגש אל מפריעי מנוחת נפשו, והיינו משום שענין הדיבור הוא מהרוח, וכאשר מניח הדיבור הרי מניח נפשו מיד, שאינו נוגע במפריעי מנוחת נפשו להסירם, אלא בנפשו עצמה והנה בשעה שעומד האדם להוציא איזה דיבור מפיו יש לו כח הבחנה למצב נפשו באותו הרגע, ואם הוא חש בעצמו שעומד להוציא דיבור שלא בנחת הרי שנפשו איננה במנוחה, על כן עצת הרמב"ן ז"ל שיפנה אל תוך עצמו וע"י שכלו שנתן בו השי"ת יקבע בעצמו שהוא מעונין להרגיע רוחו, וברגע שקובע לעצמו שכעת מדבר בנחת, אזי משקיע כח להניח נפשו וכיון שהשקיט רוחו דיבורו ינוח, ודו"ק

**לכל אדם** שאם לאדם אחד ידבר בנחת ולאדם אחר שלא בנחת, הרי להאדם שמדבר בנחת הוא מנוחה מדומית, שהרי הוא עצמו כועס אלא שעתה [כביכול] אינו כועס, אבל התכלית הוא לבוא לידי מנוחה לעצמו, וכשאינו מדבר בנחת מצד עצמו אינו במנוחה, ולא נעקר הכעס מעצמו ויש שהמשילו זה לחבית מלאה נפט שכעת הוא שקטה אבל כאשר יזרוק איזה שלהבת קטנה לתוכה מיד תדלק כולה, כן הוא האדם בעל המנוחה המדומית, אבל הוא שעקר כעסו מעצמו הרי הוא כחבית מלאה מים שכל שלהבת שתזרוק לתוכה תכבה

**הכעס שהיא מדה רעה** הנה הכעס מדה [ודעה] רעה היא מאד כמ"ש בשו"ע הרב סימן קנ"ו סעיף ג , ועיין רמב"ן פרשת חקת (פרק כ) ופרשת האזינו (פרק ל"ב), ועיין ברמב"ם בפרק ב' מהלכות דעות **א** הכעס מביא לידי חילול שבת ח"ו שאשתו מדלקת נר לראותו

מפני שמתיראת הימנו כמ"ש בגיטין (דף ז) **ב** עוד שם (גיטין דף ז) לעולם אל יטיל אדם אימה יתירה בתוך ביתו שהרי אדם גדול הטיל אימה בתוך ביתו ובקשו להאכילו אבר מן החי והיינו שימציאו לו מאכל של איסור כל שאין בידם מאכל של היתר להאכילו, והוא מפני שמתיראין הימנו ועובר בכל האמורין כאן על לפני עור לא תתן מכשול **ג** עוד מבואר שם שיכול שיכשל באיסור נדה, ששתו יראה לומר לו שלא טבלה **ד** ע"י הכעס בא לדבר לישנא בישא כי הכעסן אין לו תקנה כלל (עיין בח"ח בפתיחה) וכמ"ש הרמב"ם (בפרק ז' מהלכות דעות) ובפסחים (דף קי"ח) מבואר שעובר בזה על ל"ת ע"ש וגם יבא לקבל לשון הרע ורכילות, כי כשכועס על חבירו חפץ בגנותו ועל זה אמרו חז"ל (שם) כל המספר לשה"ר וכל המקבל ראוי להשליכו לכלבים והכל יביא במשפט על כל דיבור ולא נאבד אפילו דיבור קל ולכן אני מזהירך, שתרגיל בכל היותר לישב יחידי, כי חטא הלשון על כלו (ועיין לעיל בסס"ק ד"ה להחטיא בני אדם) כמאמר חכמינו ז"ל (תוספתא פאה פ"א),"אלו דברים שאדם אוכל וכו' ולשון הרע כנגד כולם" ומה לי להאריך בזה העון החמור מכל העברות "כל עמל האדם לפיהו" (קהלת ו', ז') אמרו חכמינו ז"ל שכל מצותיו ותורותיו של אדם אינו מספיק למה שמוציא מפיו "מה אומנותו של אדם בעולם הזה, ישים עצמו כאלם וכו' (חולין פ"ט) וידביק שפתותיו כשתי ריחים וכו' וכל כף הקלע הכל בהבל פיו של דברים בטלים ועל כל דיבור הבל, צריך להתקלע מסוף העולם ועד סופו וכל זה בדברים יתרים אבל בדברים האסורים, כגון לשון הרע וליצנות ושבועות ונדרים * ומחלוקות וקללות, ובפרט בבית הכנסת ובשבת ויום טוב, על אלו צריך לירד לשאול למטה הרבה מאוד, ואי אפשר לשער גודל היסורין והצרות שסובל בשביל דיבור אחד (זוהר ח"ג דף מ"ו :

ודף קכ"ו :), ולא נאבד אפילו דיבור אחד שלא נכתב בעלי גדפין הולכין תמיד אל כל אדם ואדם,ואין נפרדים ממנו, וכותבין כל דיבור ודיבור,"כי עוף השמים יוליך את הקול, ובעל כנפים יגיד דבר" (קהלת י', כ') "אל תתן את פיך לחטיא את בשרך ואל תאמר לפני המלאך כי שגגה היא למה יקצוף" וגו' (שם ה', ה') ובכל אשר צריך לך, תקח הכל על ידי שליח, ואף אם הוא פעמים ושלוש ביוקר,"היד ה' תקצר" וגו' בס"ד (במדבר י"א, כ"ג) השם יתברך זן מקרני ראמים עד ביצי כינים (עבודה זרה ג') ונותן לכל אחד ואחד די מחסורו ובשבת ויום טוב אל תדברו כלל מדברים שאינם נצרכים מאוד,וגם בדברים הנצרכים למאוד תקצרו מאוד, כי קדושת שבת גדולה מאוד,"ובקושי התירו לומר שלום בשבת" (ירושלמי שבת סוף פרק ט"ו, וכן בתוספת שבת דף קי"ג) ראה, בדיבור אחד כמה החמירו [אגרת הגר"א] וכן עלול שידבר בשבת ג"כ דברים בטלים ואמרו חז"ל (שבת דף קי"ג) שלא יהא דבורך

בחול כדבורך בשבת *עיין בחינוך מצוה ת''ו ד''ה ואפילו **ה** עוד אמרו בנדרים (דף כ) כי הבועל אשתו בעל כרחה בניו יוצאין מורדין ופושעים, וכמבואר ברמב''ם (בפכ''א מהל' איסורי ביאה הלכה י''ג [י''ב] ועיין עוד בפט''ו מהלכות אישות הלי''ז) **ו** גם ע''י שכועס יבא להכות חבירו ובהכאת ישראל עובר בב' ל''ת שנאמר בפרשת מלקיות (דברים כ''ה) לא יוסיף פן יוסיף (סמ''ע ריש סימן ת''כ) ועיין קיצוש''ע סימן קפ''ד ועיין ספר החינוך מצוה נ (ד''ה משרשי מצוה זו) **ז** עוד שע''י שכועס יבא לידי איסור דלא תרצח, כי יבא להכות חבירו עד שיהרגנו ועי' ספר החינוך מצוה נ (ד''ה משרשי) **ח** ובעוד אופן יכול שיעבור על איסור דלא תרצח, שמלבינו ובתוס' סנהדרין (דף? ד''ה?)

מבואר בדבריהם שהמלבין לא גרע מרוצח חבירו וגם מבואר שהי' ס''ד בדבריהם ז''ל דשרי לרצוח המלבין **ט** ובעוד אופן יכול שיעבור על לא תרצח, שמקלל חבירו, וכתוב בזוה''ק (פרשת קדושים) שכל שמקלל לחבירו בפניו נקרא מלבינו, והמלבין פני חבירו ברבים לא גרע מרוצחו, כמבואר באות הקודם ע''ש **י** ובספר חסידים (אות תרע''ה) ע''י כעסו הוא מתקוטט ומריב לפעמים עם גבר אלם ורוצח וכיוצא, וקם עלי והורגו ועובר בזה על ל''ת שגרם לעצמו מיתה, כדכתיב (דברים כ''ב) ואך את דמכם לנפשתיכם [ועיין בחינוך מצוה תקפ''ט] **י''א** אמרו חז''ל (ראש השנה דף ט''ו) פרנס המטיל אימה יתירה על הצבור שלא לש''ש יורד לגהינום ואין עולה משם לעולם **י''ב** ובספר צדקת הצדיק [מהגאון הקדוש ר' צדוק הכהן מלובלין] (בסימן קע''ה) וז''ל צריך ליזהר מלגרום צער לשום בריה אפילו לצורך מצוה כמ''ש (ב''ב דף ח') על כל לוחציו אפי' גבאי צדקה, ואדונירם על המס דשלמה המע''ה לחצוב אבנים לבנין בית המקדש דאין לך מצוה גדולה מזו נענש מדה כנגד מדה שרגמו בו אבן כו' עכ''ל **י''ג** אמרו חז''ל (פסחים דף פ''ז) שע''י הכעס יבא לגרש אשתו לבית אביה **י''ד** וכבר אמרו חז''ל (ארחות צדיקים) כי הכעס מביא לידי אכזריות, [ומבואר בקיצוש''ע בסימן קצ''א ס''ס א' שראוי לימנע מן האכזריות שהוא מגונה מאד], וא''כ ימנע מלגמול עמו חסד וכן מזה אינו יכול לקיים מצות צדקה **ט''ו** כאשר יכעוס על חבירו אפשר שימסרנו ביד עכו''ם, וכתוב בקיצוש''ע (סימן קפ''ג סעיף ד) ונראה לענ''ד שמבטל מצות עשה של כל המקיים נפש אחת מישראל כאילו קיים עולם מלא (ועיין ביו''ד סימן קנ''ח) **ט''ז** באבות (פרק ב משנה ה) ולא הקפדן מלמד וברמב''ם (פרק ד מהלכות תלמוד תורה) שאר התלמידים אינם מבינים מפני עומק הענין מפני שדעתם קצרה לא יכעוס עליהם ושם הרב שלימד ולא הבינו התלמידים לא יכעוס עליהם וירגז כו' **י''ז** שם (פרק ו מהלכות ממרים הלכה ז) עד היכן הוא כיבוד אב ואם כו' לא יכעוס עליהם אלא יקבל גזירת הכתוב וישתוק **י''ח** באבות (פרק ד) איזהו מכובד המכבד את הבריות,

והרי הכעסן אינו מכבד להבריות **י"ט** בפרי מגדים (או"ח סימן קנ"א באשל אברהם סק"א) מבואר שאיסור חמור הוא לבזות בתי כנסיות, כדכתיב בויקרא (י"ט) ומקדשי תיראו, וכ"מ שנאמר מקדש הוי נמי מקדש מעט כדכתיב ביחזקאל (י"א) ואהי לכם למקדש מעט, ודרשינן במגילה (דף כ"ט) אלו בתי כנסיות ובתי מדרשות, ולכן אסור לדבר בהם דברי חול אפילו לצורך פרנסה והרי הכועס מתוך כעסו לא יבלום פיו ויבא לעבור על איסור זה ח"ו **כ** באבות (פרק ב) אל תדון חברך עד שתגיע למקומו **כ"א** בקידושין רגזן לא עלתה בידו אלא רגזנותו ובספר חסידים (אות קמ"ה) מבואר שהמקבל יסורין באהבה הם לו לתועלת גדולה, והרי הכועס היאך יקבל **כ"ב** לקמן כתב הרמב"ן ז"ל והסר כל דברי העולם מלבך בעת התפילה כו' והנה ע"י הכעס מטריד מחשבתו מלכוין בתפילה ובק"ש בס"ד (ולדעת הרמב"ם ז"ל וסמ"ג וסמ"ק כוונה בתפילה הוא מצוו"ע, ובטור? כתב שאם לא כיון לא יצא), וכתיב ולעבדו בכל לבבכם ואמרו חז"ל במסכת תענית (דף ב) איזו היא עבודה שבלב זו תפילה, ועיקר התפילה היא בלב שכן תלה הכתוב זה בלב, וכן בברכהמ"ז שהוא מצות עשה דאורייתא דכתיב (דברים ח) ואכלת ושבעת וברכת, וכן בברכות התורה דכתיב (דברים ל"ב) כי שם ה' אקרא, והעיקר בזה היא הכוונה (ובכוונת ברכות התורה עיין בב"ח או"ח ריש סימן מ"ז), ואפילו בברכות דרבנן מי שאפשר לו לכוין ואינו מכוין ענשו גדול כמו שכתוב בספר חסידים (סימן מ"ו) וזהו שאמרו חז"ל בברכות (דף ל"א) אין עומדין להתפלל כו' ולא מתוך כעס, וכן מבואר הענין ממה שאמרו חז"ל בעירובין (דף ס"ה) ר' חנינא ביומא דרתח לא הוי מצלי, פירושו ביום שהיה כועס **כ"ג** הרמב"ן ז"ל בדבריו לקמן כתב כי המתגאה בלבו על הבריות מורד הוא במלכות שמים כו', ושרש הכעס גאוה, כמבואר לקמן בס"ק ד"ה וכאשר תנצל מן הכעס תעלה על לבך מדת הענוה, וכתיב אנכי ה' אלקיך (שמות פרק כ) **כ"ד** עוד מחמת האמור באות הקודם עובר בלא תעשה דכתיב (דברים י) את ה' אלקיך תירא, וזהו שכתב הרמב"ן ז"ל מורד הוא במלכות שמים, והכל נכלל בזה וזהו שאמרו בנדרים (דף כ"ב) כל הכועס אפילו שכינה אינה חשובה כנגדו, והבאנו הדברים בזה לעיל בס"ק ד"ה עקב ענוה יראת ה', עיין שם בביאור בעזה"י שהכעס סתירה להיראה] **כ"ה** הכעסן מחמת שהוא עסוק בכעסו וטרוד במחשבתו מתבטל הימנו זמן רב, ואמרו חז"ל כדבר ה' בזה זה מי שאפשר לו לעסוק בתורה ואינו עוסק, ואמרו (ריש ברכות) מי שיש בידו לעסוק בתורה ואינו עוסק הקב"ה מביא עליו יסורין מכוערין ועוכרין אותו [ארחות יושר (סימן ב)] **כ"ו** עי' באות הקודם, ולא עוד אלא שהוא מדבר בדברים בטלים, והחמירו רז"ל בדיבור דברים בטלים דאמר רבא (יומא דף י"ט) השח שיחת חולין עובר בעשה שנאמר (דברים ו) ודברת בם ולא

בדברים אחרים רב אחא בר יעקב אמר עובר בלאו שאמר (קהלת א) כל הדברים יגעים ולא יוכל איש לדבר **כ"ז** ידוע מה שכתוב בספר חרדים (תנאי המצוות) שהאריז"ל גילה לאיש סוד הצלחתו שזכה כ"כ ברוח הקודש ובחכמה הוא בזכות מה שהיה עושה כל המצוות בשמחה והנה הכעסן אינו יכול להיות בשמחה מחמת ששרש השמחה הוא לבלתי ישום ליבו לכל מציק ומעיק [אל לבו], אלא יניחו בצדו, כאשר נתבאר לעיל היטב בעזה"י, ולא יוכל להיות בשמחה, ומבואר בעזה"י **כ"ח** מבואר בגמרא (יומא דף פ"ח) כי איש ציבור המוחזק כיר"ש והוא כועס הרי זה מחלל את השם מאד ואמרו חז"ל איזהו חילול השם שאין עליו כפרה אלא יום המיתה זהו תלמיד חכם שהולך ארבע אמות בלא תורה והנה הכעסן לא די במה שהוא מבטל זמן [שכבר נתבאר לעיל בעזה"י באות כ"ה שהכעסן מבטל זמן], אלא הוא גם מחלל את השי"ת והוא לאו מן התורה דכתיב בויקרא (פכ"ב) ולא תחללו את שם קדשי **כ"ט** עוד שבספר מאור עיניים כתב וז"ל כל העבירות שעושה אדם ח"ו במזיד בא ע"י הכעס כי בודאי בכל א' יש ניצוץ הקדוש חלק אלוק ואיך ימלאנו לבו לעבור במזיד להמרותו ית' אך מפני שבא קודם לכלל כעס ואז אפי' השכינה אינה חשובה כנגדו ומסתלק ממנו החלק הקדוש ולכן נקרא מזיד לשון ויזד יעקב נזיד מלשון הרתחה שהוא מדת הכעס ורתחנות והוא מדתו של עשו זוהמת הנחש כי כעס הוא טבע הנחש **ל** בספר מעלת המדות כל הכועס יצה"ר מתגרה בו וגורם לו לחטוא כענין שנאמר (משלי כ"ט) ובעל חמה רב פשע **ל"א** עוד נראה כי ע"י הכעס יבא לידי הפסד ממון, שכן נפסק להדיא בשו"ע הרב (חו"מ דיני גזילה ואבידה סעיף י"ט) וז"ל, וכן מלך שכעס על אחד מעבדיו ושמשיו מבני המדינה ולקח ביתו אינו גזל ומותר ליהנות בו וללוקחו מהמלך או ממי שנתנו לו שכן משפט המלכים כולם ליקח ממון שמשיהם כשכועסים עליהם וכן אם גזר מי שיעבור על דבר פלוני שיהיו נכסיו למלך וכיוצא בזה אינו גזל ומותר ללוקחו וליהנות ממנו, עכ"ל לענייננו **ל"ב** גם יש ראיה ברורה מדאמרו במד"ר (ס"פ בראשית) ונח מצא חן בעיני ה', שנח איש צדיק הי' וזכה למצוא חן בעיני ה' בזכות שהי' סבלן ומתנהג תמיד בניחותא וכמו שאמרו חז"ל בברכות (דף י"ז) העונה רך ומשיב חמה הוא אהוב למעלה וזהו בס"ד שאמרו חז"ל (ר"ה דף י"ז) המעביר על מדותיו מעבירין לו על כל פשעיו [והנה כתב האר"י ז"ל (הובא בבן איש חי דרושים, פרשת במדבר ד"ה ואתכם) ליישב הא דאמר קרא (ר"פ נח) אלה תולדות נח נח איש צדיק תמים היה בדורותיו, דלכאורה קשה הכפילות שאמר ב' פעמים נח, [והא דכתיב בבראשית (כ', י"א) אברהם אברהם, כבר תירצה רש"י ז"ל לשון חיבה הוא שכופל את שמו, עכ"ל, והכא איירי שקרא לו המלאך, כדכתיב ויקרא לו מלאך ה' מן השמים ויאמר אברהם אברהם ויאמר

הנני אבל כאן (בר"פ נח) דכתיב ב"פ נח (ו) [ש] אינו בקריאה [אלא לומר תולדותיו] מאי שייך לומר לשון חיבה כהא דאברהם אברהם] וכתב האר"י שלצדיק ישנם ב' נשמות האחת נשמתו שבו והשנית נשמה שמשפיעה עליו אור לנשמתו הפנימית, [ובזה יישב הבן איש חי (שם) עוד קושיות ע"ש) , והשתא נראה לישב בעזה"י הא דכתיב ב"פ נח, משום שנח לשון מנוחה הוא, ומנוחה ענינה סבלנות, וזהו דקאמר קרא אלה תולדות נח שפירושו אלה תולדות הסבלן, והיינו שאלו התולדות נולדים מחמת הסבלנות, כדוגמת נח (ש)איש צדיק תמים היה בדורותיו **ל"ג** במדרש תנחומא (פר' חיי שרה ב) הזקנה קופצת על האדם מפני כעס בנים **ל"ד** ברבינו בחיי (שמות לד, ו) כתב אף וחימה מלאכי חבלה הם, כי הכעס הוא בחינת מלאך חבלה המסבב אותו [ועיין לקמן ס"ק ד"ה רעה מבשרך וע"ע לקמן ס"ק ד"ה להחטיא בני אדם] **ל"ה** וראה בפסחים (דף קי"ג) ג' הקב"ה אוהבן וא' מהן מי שאינו כועס ועוד שם הרתחנים חייהם אינם חיים **ל"ו** ובקידושין (דף ע"א) שם בן מ"ב אותיות אין מוסרין אותו אלא למי שאינו כועס **ל"ז** ובשבת (דף ק"ה) המקרע בגדיו בחמתו והמשבר כלים בחמתו והמפזר מעותיו בחמתו יהא בעיניך כעובד ע"ז ועוד מבואר בגמרא (שם) לא יהא בך אל זר שלא תהא נח לכעוס **ל"ח** ובעירובין (דף ס"ה) בג' דברים אדם ניכר בכעסו ומזיק לגוף ולנשמה **ל"ט** ובברכות (דף כ"ט) לא תרתח ולא תחטי **מ** בארחות צדיקים (שער הכעס ד"ה ואתה רואה) מבואר שהכעסן א"א שינצל מחטאים גדולים ע"ש וכן שם (ד"ה הכעסן אין) מבואר שהכעסן אין לו חן בעיני הבריות ואפילו יש בו תורה ומעש"ט וכן שם (ד"ה הכעס מביא) מבואר שהכעס מסלק החכמה מלבו של אדם **מ"א** הכעסן אינו מקבל תוכחה כלל (מארחות צדיקים שער הכעס ד"ה כללו של דבר)

**להחטיא בני אדם** שהכעס מביא לידי חטא [בעה"ט פ' יתרו פ"כ פסי"ז] ונראה שהוא מביא לידי חטא במה שכאשר (הוא) כועס על בנ"א גורם להם שגם המה יריבו עמו ויתקוטטו ויכעס, ממילא יבואו גם המה לידי המכשולים המסתעפים מן הכעס, ועובר בזה על ל"ת דכתיב (ויקרא י"ט) ולפני עור לא תתן מכשול [ועיין ס"ק ד"ה הכעס שהיא מדה רעה] ובמגיד מישרים כתב דהכעס הוא מסטרא אחרא, והיינו שקליפות הטומאה גורמות לו והא דהוא גורם להחטיא בני אדם, שכן הכועס לא גרע משתוי יין שאין דעתו עמו ואינו שולט בעצמו, [כמבואר בחינוך (מצוה ע) שבשעת הכעס אין דבריו אלא שטות גמור], וכבר כתב המסילת ישרים שצריך שיהא מתבונן על מעשיו כל הזמן למען ידע להבחין מהו הרע האמיתי שירחק ממנו ומהו הטוב האמיתי שיתדבק בו, ועוד כתב שיהא חזק לבל יתפסהו היצר ויטביעהו בים התאוה, וממרן הגאון הצדיק ר' דב יפה

שמעתי הכלל'עירנות מונעת אסון' גם לעני''ז, ובעצם כבר כל הענין מבואר במסילת ישרים בפ''ב ועיי''ש והנה שמעתי ממרן הגאון הצדיק ר' דב יפה שמי שאינו יכול לאמר'לא' לאדם גם אינו יכול לומר'לא' ליצרו, שהרי אם ישנו צורך לומר'לא' ואינו אומר גם כשיש לו צורך לומר נגד טענת יצרו לא יאמר ח''ו וכבר ידוע מה שאמר הגאון ר' יעקב גלינסקי שליט''א לרמוז על מה שאמרו חז''ל ומותר האדם מן הבהמה אין, שפירושו לפי מדרשו ש'אין' בזה האדם מותר מן הבהמה, שאין פירושו'לא', שהאדם יכול לומר לא, משא''כ הבהמה וכל הענין מבואר במסילת ישרים פרק ב וזהו שכתוב בספה''ק ארחות צדיקים (שער הכעס ד''ה הכעס גורם) שהכעס גורם עזות לאדם ואמרו חז''ל באבות (פרק ה משנה כ) עז פנים לגהינום ועוד כתוב בספר ארחות צדיקים שכשכועסים אין משימין לבם על מה שעושים ועושים הרבה בס''ד ענינים בכעסם מה שלא היו עושין בלא הכעס כי הכעס מוציא שכל של האדם מקרבו ולכן א''א שינצל הכעסן מן החטאים הגדולים

**כל הכועס כל מיני גהינום שולטין בו** בנדרים (כ''ב) אמר רבי שמואל בר נחמני כל הכועס כל מיני גהינום שולטין בו שנאמר והסר כעס מלבך והעבר רעה מבשרך ואין רעה אלא גהינום שנאמר כל פעל ה' למענהו וגם רשע ליום רעה ולא עוד אלא שהתחתוניות שולטות בו שנאמר ונתן ה' לך שם לב רגז וכליון עינים ודאבון נפש איזהו דבר שמכלה את העינים ומדאיב את הנפש הוי אומר אלו התחתוניות ופירש''י לב רגז היינו כעס בשביל לב רגז יהיה כליון עינים עכ''ל

**הכועס כל מיני גהינום שולטין בו** הטעם משום שהכועס הוא מעורר המרה שהוא שורש הדין ולכך כל מיני גהינום שולטים בו מפני שמעורר הדין משרשו דכתיב (דניאל ז) נהר די נור נגד ונפק מן קדמוהי ובחוטמא דזעיר שם שורש לדינא כדכתיב (דברים ל''ב) כי אש קדחה באפי ותיקד עד שאול תחתית, ומקום יציקת נהר דינור הוא בגהינום על ראש רשעים יחול, כמבואר בגמרא (חגיגה דף י''ג), וזהו טעם אומרו בתיקונים (תיקון מ''ח) שהכועס כאילו הדליק אשו של גהינום [ר''ח (שה''ע פ''ב)] ובספר שמירת הלשון כתב הטעם והפירוש בזה כן, דהנה לכל עוון בפנ''ע יש עונש בגהינום המיוחד לו, וע''י שכועס האדם הרי בא האדם כמעט לכל מיני עבירות [כמו שמבואר לעיל בס''ק ד''ה הכעס שהיא מדה רעה ועיין גם בס''ק ד''ה להחטיא בני אדם] וזהו שאמרו כל מיני גהינום שולטין בו ועיין לעיל ס''ק ד''ה כל הכועס כל מיני גהינום שולטין בו, מה שהבאנו מגמ' בנדרים שאמרו כל הכועס כל מיני גהינום שולטין בו

**כל מיני גהינום כו'** נראה מדקדוק לשון הגמרא דקאמר כל מיני כו' דמיני אש של גהינום מרתחי ביה כי הכעס מתולדת אש ולכך נקרא חימה ובת''ח אמרו חז''ל (תענית ד''ד)

אורייתא הוא דקא מרתחא ביה שנאמר (ירמיהו כ"ג, כ"ט) הלא כה דברי כאש גו' [מהרש"א בח"א, נדרים כ"ב] ופירוש זה כי בעצם התורה מעצמת ומגדלת מה שיש בתוככותו של האדם ובפנימיותו [הגר"א במשלי פכ"ד פסל"א וע"ע בפי"ט פסט"ו ובפכ"ה פס"ד], וכי יש בתוכו כעס הרי התורה היא דמרתחא ביה גם מ"ש מהרש"א דהכעס כאש, נראה כי זהו שאמרו (שמואל (ב) כ"ב, ט) עלה עשן באפו, כי עשן עולה מן האש, וכיון שהכעס אש הוא עולה עשן ממנו, וזהו עלה עשן באפו והנה הרב המהרש"א נראה שעמד על ענין החום, שע"י הכעס מתחמם הגוף, שכן נראה ממה שהביא שהכעס מתולדת אש, ומה שאורייתא מרתחא ביה, אבל מה שכתבתי לפי עניות דעתי ומיעוט השגתי הוא אינו ממוקד על ענין החום אלא על ענין האויר, והאמת כי הכל ענין אחד וזה יש להביא מדברי רש"י ז"ל שכן כתב להדיא בפרשת ניצבים וז"ל, ע"י כעס הגוף מתחמם, והעשן יוצא מן האף, וכן עלה עשן באפו, ואע"פ שאין זו לפני המקום, הכתוב משמיע את האוזן כדרך שהיא רגילה ויכולה לשמוע כפי דרך הארץ ואם ישאל השואל דלכאורה יש כאן תרתי, האחד מה שגופו מתחמם, והשני מה שכאשר האדם כועס יוצא ממנו רוח מנחיריו, וזהו ענין עלה עשן באפו, ולכך לא הביא הרב המהרש"א פסוק זה, ויש להוכיח מדברי רש"י ז"ל (פרשת בשלח) שכתב בזה"ל כשאדם כועס יוצא רוח מנחיריו, וכן עלה עשן באפו (תהלים יח, ט), וכן ומרוח אפו יכלו (איוב ד, ט), וזהו שאמר למען שמי אאריך אפי (ישעיה מח, ט), כשזעפו נחה נשימתו ארוכה, וכשהוא כועס נשימתו קצרה, עכ"ל לענייננו, והרי לכאורה מבואר שהוא מענין הרוח שיוצא אין לומר כן, דכבר כתב רש"י ז"ל בהמשך הדיבור וז"ל שהנחירים מתחממים ונחרים בעת הקצף וחרון, מגזרת חרה, כמו רצון מגזרת רצה, וכן חמה לשון חמימות, על כן הוא אומר וחמתו בערה בו (אסתר א, יג), הרי שהוא ענין אחד, ובאמת קצ"ע למה לא הביא הרב מהרש"א פסוק דעלה עשן באפו ומ"מ דברי מהרש"א שכתב דלכן הכעס נקרא חימה שהוא מלשון חמימות נכון לקיים מדברי רש"י אלו ועיין נועם אלימלך פרשת שלח לך, ד"ה ויהי באכלכם מלחם הארץ חלה כו' בס"ד

**מיני גהינום שולטין בו** עיין לקמן ס"ק ד"ה רעה מבשרך והנה עיין לעיל בסס"ק ד"ה להחטיא בני אדם, מה שמובא מהא דשנינו עז פנים לגהינום מעתה מתבאר שהגהינום האמור כאן לאו דוקא להגהינום המפורש בס"ק ד"ה רעה מבשרך, אלא היינו דמשום שהכעסן עז פנים, ואמרו חז"ל באבות (פרק ה משנה כ) עז פנים לגהינם, הרי שהכועס מיני גהינום שולטין בו מעתה, שנחתם עליו גז"ד לגהינום ר"ל מיהו פשטות הלשון מיני גהינום שולטין בו נראה כמבואר בס"ק ד"ה רעה מבשרך, שבכך המה שולטין בו ע"י

הכעס, אבל לפי המבואר כאן דהיינו משום עזות הפנים דעז פנים לגהינם מהו שולטין בו, הא הוא גזר דין שיכנס לגהינם

**והעבר כו'** כי ע"י שתסיר הכעס מלבך תעביר רעה מבשרך וכתב בספר מדרש פנחס (מהרה"ק ר' פנחס מקאריץ ז"ל) שע"י כעס בא לידי ראיית קרי ר"ל, ורמז לזה בפסוק (קהלת י"א) יהסר כעס מלבך והעבר רעה מבשרך, ומכשול קרי ר"ל נקרא רעה כדכתיב (בראשית ל"ח) ויהי ער בכור יהודה רע בעיני ה' ושם היה חטא הוצאת ז"ל, גם מפסוק (קהלת ז) כעס בחיק כסילים ינוח [ועיין לעיל בסס"ק ד"ה להחטיא בני אדם] ומועתק בספרי רפואה שהרגיל בחטא הידוע ר"ל נעשים עצביו מתוחים ואינו יודע מעצמו מנוחה והכל ענין אחד הוא שכאשר לא יכעס כלל יוכל להתבונן בעצמו לבל יחטא, כאשר כתב הרמב"ן ז"ל בהמשך האגרת ותנצל מן החטא והנה מה שאין האדם מצליח להסיר מכשלות מעצמו הוא משום שאין נפשו במנוחה, כי בזה המצב כל קושי יתערה בתוך נפשו, ופירושו שכל סיבה מפריעה מהווה חלק מנפשו, אבל כאשר נפשו במנוחה אין ההפרעות מהוות חלק מנפשו, אלא דבר בפנע"צ חוץ להנפש ויוכל להסירם בנקל והנה כאשר תנוח נפשו כבר יש בידו איזה כלי מלחמה שיוכל להלחם בקשייו, כי גם ידע להגדיר בבירור חלק הסיבה המפריעה אותו ומעכבתו מתזוזה, כי כבר אינה נסבכת תוך נפשו , והנה עצם הגדרת הסיבה המפריעה בדיוק מסיר קושי ועול רב, כי בדמיונו הוא מצייר שזוהי בעיה גדולה מאד, והוא כאשר יחוש האדם כאב מטריד ויחשוש מאוד (כ) [ו] סבור שהוא דבר מסוכן עד כי מתברר לו שהוא איזה דבר קטן, וכמובן שהכל מהשי"ת אבל בדרכי הנס התמידי שהוא הטבע שע"י עשה השי"ת כאב זה מוצאו שהוא הי' איזה מונע קטן (ועיין בספר חוסן יהושע פרק א) ויש להסמיך בזה מה שאמר מרן הח"ח זצוקללה"ה להמשיל בעה"ב שהזמין איזה מזוודה מן הספינה שהגיעה מעיר רחוקה, והי' בה כמות מרגליות שוות ביוקר, ובאותה ספינה הי' עוד איזה מזוודה שהי' בה אבנים באותו שווי המרגליות וע"כ שהיתה כבידה מזו שבה המרגליות, והנה המתין בעה"ב זמן מרובה יתר על המדה לקבל המזוודה דיליה, וכאשר חזה כי הסבל מתעייף מסחיבת המשא שעל גביו כ"כ עד שעומד לפני יאוש, אמר לו בעה"ב למה קשה עליך המלאכה כל כך, אמר לו מעולם לא עלתה בידי מזוודה כבידה כשלך, אמר לו אם כבידה היא אינה שלי, ע"כ, ולנ"ד יש לבאר בעזה"י שאם האדם הולך בדרך נכון כאשר כתב הרמב"ן ז"ל עד כי נפשו במנוחה אמיתית לא יוקשה עליו קשאיו כל כך, אלא [כביכול] יקח המזודה האמיתית שאיננה כבידה כההיא ויצלח בידו בעזה"י ויסוד הנ"ל נראה להדיא מדברי רש"י ז"ל (ר"ה י"ז ע"א) שכתב המעביר על מדותיו שמניח מדותיו והולך, עכ"ל,

הרי מבואר בדבריו ז"ל דהאדם יש לו נפש ומדות, וכ"א דבר וחלק בפנע"צ, כאשר תנוח נפשו יהיו מידותיו חוצה לנפשו ויוכל לתקן כל פגם ולהסיר כל מכשול כאשר יחזה מהיכן הוא בא ומאיזה מדה שרשו ויש להביא כאן דבר יסודי מאד מה ששמענו ממרן הגר"י עדס שליט"א דרצון ההישגים להסיר מנוחת נפשו הוא תרתי דסתרי אהדדי, כי רצון ההישגים הוא היפך ממנוחת נפשו, כי עצם ענין מנוחת הנפש הוא מה שהנפש עומדת במחצבתה ומקורה האמיתי, ותכליתה כעת הוא ביטול אל השי"ת גרידא ותו לא מידי

**רעה מבשרך** ואין רעה אלא גהינום הגהינום הזה לאו היינו הגהינום כפשוטו מה שמבואר בספר שער הגמול (אות י"א) אלא שעצם הכעס הוא רעה לבשרו ורעה זו היא הגהינום המדובר כאן והגהינום שמבואר בדברי רבינו הרמב"ן ז"ל בספר שער הגמול (שם) שענין הגהינום הוא מה שנפשו בס"ד נשרפת שם מן האש הדקה המכלה אותו [ודלא כדעת הרמב"ם ז"ל בפה"מ ר"פ חלק, דעצם צער החטא הוא הגהינום] מיהו גם לשיטת הרמב"ן ז"ל עצם צער החטא הוא כבר התחלת התשובה, [אע"פ שעצם צער החטא אינו מכפר, שהרי אינו הגהינום], שכן כתב בפרשת שמיני (פרק ט פסוק ז, ח), שהקשה אהא דאמר משה לאהרן קרב אל המזבח וכתב בזה"ל, וטעם קרב אל המזבח, ויקרב אהרן אל המזבח וישחט כו' אבל בת"כ (שמיני מלואים ח) נתעוררו רבותינו בזה, ומשלו משל למה הדבר דומה, למלך בשר ודם שנשא אשה והיתה מתביישת מלפניו, נכנסה אצלה אחותה, אמרה לה, אחותי למה נכנסת לדבר זה לא שתשמשי את המלך, הגיסי דעתך ובואי שמשי את המלך כך אמר לו משה לאהרן, אהרן אחי למה נבחרת להיות כהן גדול לא שתשרת לפני המקום, הגס דעתך ובוא ועבוד עבודתך ויש אומרים, היה אהרן רואה את המזבח כתבנית שור והיה מתירא ממנו, נכנס משה אצלו אמר לו אהרן אחי לא תירא ממה שאתה מתירא, הגס דעתך ובא קרב אליו, לכך אמר קרב אל המזבח ויקרב אל המזבח, בזריזות וטעם דבר זה, כי בעבור שהיה אהרן קדוש ה' ואין בנפשו חטא זולתי מעשה העגל, היה החטא ההוא קבוע לו במחשבתו, כענין שנאמר (תהלים נא ה) וחטאתי נגדי תמיד, והיה נדמה לו כאילו צורת העגל שם מעכב בכפרותיו, ולכך אמר לו הגס דעתך, שלא יהיה שפל רוח כל כך שכבר רצה אלהים את מעשיו ואחרים מפרשים שהיה השטן מראה לו כן, כמו שאמרו שם, אהרן אחי אף על פי שנתרצה המקום לכפר עונותיך צריך אתה ליתן לתוך פיו של שטן שמא ישטינך בביאתך למקדש וכו' בתורת כהנים (שמיני מלואים ג) והאחרונים כתבו ללמוד מדברי הרמב"ן אלו דאדם אשר יש לו חטאים אל יאמר איני כדאי והגון להתפלל לפני

השי''ת או ללמוד תורתו הקדושה, שאני חטאתי ונטמאתי מכבר, אלא אדרבה יחזק ויאמץ שעצם זה שיודע מחטאיו שאין זה הגון הוא כבר התחיל לשוב אל השי''ת ונראה לבאר זה ע''פ מה שאמרו בגמ' [סוף יומא דפ''ו] דאמר רב הונא העובר עבירה ושונה בה הותרה לו ופריך הותרה לו ס''ד ומשני אלא נעשית לו כהיתר , ולכאורה קשה למה נשתמש הש''ס בלשון הותרה לו כיון דאכן אין האמת כן שהרי הש''ס פריך ע''ז, ומאי סבר הש''ס בהס''ד , ואמר בזה בעל האבני נזר [דרך רמז] דהותרה לו היינו שניתר הקשר בינו לבין השי''ת , ולפי דברים אלו עולה שכל שלא שנה בעבירה לא הותר הקשר בינו לבין השי''ת * , ומדברי מסקנת הש''ס מבואר שכל שלא שנה בעבירה לא נעשית לו כהיתר ובזה יש להבין דברי הרמב''ן ז''ל שאם האדם יודע מחטאיו שמעשים מגונים הם, ע''כ שלא שנה בהם, והוא פתח להתשובה שהרי עדיין לא ניתר הקשר בינו לבין השי''ת ונחזור לענייננו, הרי דהרמב''ן ז''ל [דפליג עליה דהרמב''ם ז''ל] מודה שעצם הצער של החטא הוא תחילת התשובה מעתה יש ליתן סיוע למה שכתוב בסה''ק קריינא דאגרתא שכתב לאיזה בחור שנכשל ר''ל, אל דאגה כי עצם הצער של החטא הוא כבר התעוררות לתשובה, ואדרבה חזק ואמץ כו' עוד יש להביא בעזה''י שלהדיא אמרו בפ''ק דברכות (דף י''ב ע''ב) אמר רבה בר חיננא סבא משמיה דרב כל העובר עבירה ומתבייש מוחלין לו על כל עוונותיו שנאמר למען תזכרי ובשת ולא יהיה לך עוד פתחון פה מפני כלמתך בכפרי לך אשר עשית נאם ה' אלהים, וכתב רש''י ז''ל למען תזכרי ובושת סיפיה דקרא בכפרי לך את כל אשר עשית עכ''ל , והדברים מתבארים לנכון בעזה''י ממה שכתב בספר ליקוטי מוהר''ן (סימן רס''א וכ''כ בספר משיבת נפש באריכות) ש (ה)התרחקות תחילת התקרבות, וכל המבואר למעלה מבאר זה היטב בעזה''י גם בספר ארחות יושר (ערך יראת חטא, בסופו) כתב שהאמת היא שעצם החטא עצמו הוא מכלה האדם ועיי''ש שהביא מקורים לזה ונראה לענ''ד כי הוא [הענין שהעבירה מכלה] להדיא ברמב''ן (פרשת כי תשא פרק ל''ב פסוק ז) שכתב היה הכעס בכולם לכלותם ועיין לקמן ס''ק ד''ה ממנו ומן החטא אח''כ ראיתי לנכון לשלול התמיהה המתבקש כאן דאי תימא דלאו היינו הגהינום שאחר מיתת האדם א''כ למה תלה הרמב''ן ז''ל הגהינום ברשע דוקא דכתב ואין רעה אלא גהינום שנא' וגם רשע ליום רעה, הלא הצדיק נמי שייך ביה האי גהינום שאם יכעוס כבר מיני גהינום שולטין בו , ואמנם בס''ד אי''ז קושיא כלל ועיקר משום דהלא כל הכועס כבר גרע מצדקותו דו''ק בזה בעה''י [ובספר שלי גינת אגוז ריש פרשת שמיני דיברתי מענין דבריש הס''ק ועיין]

• ובזה פירשתי בס"ד הא דארז"ל סור מרע ועשה טוב, הא דבעינן להקדים סור מרע לעשה טוב, היינו משום שאם לא יסור מן הרע לעולם לא יוכל לבא לידי עשה טוב שהרי הקשר לא יוכל להתחבר לעולם

**מבשרך** ולא מנפשך הרי דזה לא קאי אכעס, שהרי הכעס הוא רעה להנפש ולא לבשרו ופירושו שמשום שכועס נעשין עצביו מתוחין ואינו רגוע, הרי הוא רעה לבשרו, וזהו הגהינום עבור הכעס כמבואר בס"ס קטן הקודם

**ואין רעה אלא גהינום שנאמר וגם רשע ליום רעה** במהרש"א (נדרים כ"ב) כתב לפרש ע"פ מ"ש בפ"ק דב"ב (ט"ז ע"א) שאמר איוב בראת צדיקים בראת גן עדן בראת רשעים בראת גהינום כו', שהרהר אחר בריאתו של הקב"ה דלא הי' לו לברוא הרשעים ולעומ"ז הגהינום, ואמר שלמה כל פעל ה' למענהו ולהודיע גדולתו והוא לבטל דעתו, וזהו וגם רשע ליום רעה שהוא הגהינום היינו פעל למענהו להודיע גדולת משפטו שכל זה קילוסו **שנאמר וגם רשע ליום רעה** שמוכח מכאן שהרעה הוא הגהינום וזהו הגהינום האמור למעלה וכמו שפירשנו דהיינו גהינום הכעס שהוא עצמו גהינום והא דמביא ראיה מרשע היינו משום שהרשע בכל ימיו אינו נח [וכמה שכתוב בישעיה פנ"ז פס"כ, והרשעים כים נגרש השקט לא יוכלו], והרי הפסוק אומר וגם רשע ליום רעה היינו כל ימיו הם יום אחד שהרי מה שמספיק הצדיק לעשות ביום אחד אין הרשע עושה בכל ימיו, הרי שכלפי הצדיק כל ימיו קרויים יום אחד, וזהו שאומר הפסוק וגם רשע ליום רעה, דקאי על ימי הרשע והמתבונן יראה כי בעצם עולה מכאן שהכועס מיקרי רשע, והוא מבואר [ועיין ס"ק ד"ה מבשרך]

**וכאשר תנצל מן הכעס תעלה על לבך מדת הענוה** שכל שכועס הרי ישנו סתירה להענוה שהרי שורש הכעס גאוה [כדלעיל בס"ק ז' אות כ"ג], וביאור הענין שהרי הגדרת הכעס הוא ההפרש בין המצוי לשאינו מצוי, והרי הקב"ה ממציא כל נמצא (עי' רמב"ם ריש הלכות יסודי התורה) ואם הוא כועס על מציאות העכשיו הרי שאינו מסכים עם מציאות שהביא הקב"ה, ועל כן הוא סתירה להאמונה, שיש בזה מהות כוחי ועוצם ידי, כמובן, וא"כ היאך יעלה על ליבו בכהאי גוונא מדת הענוה, שהרי אינו חש בכל צורך להשי"ת כלל על כן כשיסיר הכעס מלבו, יוסר ממנו הגאוה ואזי לא יהא לו מונע מלהביא הענוה אל לבו שתשתרש בו והא דקאמר תעלה על לבך, לאו דוקא תעלה, שהרי אינו בא מאליו, אלא כוונתו שכל שכועס אינה יכולה לעלות על ליבו, וכאשר אינו כועס יכולה לעלות על ליבו אבל עומק הענין כי אין כאן ג' מצבים, שהאחד הוא כעס שהוא מצב גאוה והשני הוא ללא כעס שהוא מצב ענוה, והשלישי ביניהם שאין בו לא כעס ולא גאוה ולא

ענוה, אלא שעצם הענוה הוא מה שאין בו גאוה, כי בעצם זה האדם ומכאן נלמד בירור מדת הענוה שאין הפירוש שיאמר כלום אני מי אני מה חיי אני עפר ואפר, ו [ידעתי] ממיעוט ערכי גם תדבק לשוני לחכי וכיוצא, אלא שצריך האדם לידע ערכו, ואין לו להוסיף ע"ז יותר וכן מוכח ממעשה שאירע בשכיב מרע שהי' לו נכסים הרבה ואמר מקנה אני כל נכסי לאדם שהוא'גדול הדור', בא מרן הגאון רעק"א ואמר'אני הוא'גדול הדור' ו (בדין הוא ש)מגיע לי הכסף', ולכאורה יבוא השואל ויתמה הא הגאון זצוקללה"ה הי' מופלג במדת הענוה, אבל אין הפירוש שענוה הוא שיאמר אני אין בי מאומה, אלא ידע ערכו כו' כנ"ל, והגאון זצ"ל שאמר אני גדול הדור הוא משום שידע ערכו, ותו לא הוסיף בזה מידי [אחר זה יש לבאר ביפה מה שעושין ב' ימים ליל הסדר בחו"ל, כי הנה שמעתי מהרה"ג ר' בניהו שמואלי שליט"א דכתיב בזוה"ק שלא יכעוס האדם בליל הסדר משום שהאור משפיע לכל השנה כולה והנה אמרו בגמרא (נדרים כ"ב) קא תמה רבי יוחנן מכדי כתיב ונתן ה' לך שם לב רגז בבבל כתיב א"ל ההוא בס"ד שעתא לא עברנא ירדנא ופירש"י עדיין לא עברנו את הירדן כשאירע אותו מעשה ולא הוינן בתחום א"י עכ"ל [וכמו שכתב מהרש"א (בנדרים שם) דהיצה"ר שולט בחו"ל יותר מבא"י והא הכעס הוא ממדות היצה"ר, ובזה ביאר כוונת הכתוב (בדברים ל"א) כי ידעת את יצרו אשר הוא עושה בטרם אביאנו אל הארץ גו' דר"ל אחרי שידעתי את יצרו ואת אשר הוא עושה היום במדבר בטרם אביאנו גו' ואין לי ליתן להם עונש מרובה כל כך אבל כאשר יבואו לארץ ישראל, באם יעשו עוד רעות כאלה ראוי לענשם טפי מאחר שאין היצה"ר שולט בהם כ"כ כבחו"ל] [ו] מבואר שבחו"ל ישנו כעס מרובה על ארץ ישראל מעתה יש לומר מה שעושין ב' ימים ליל הסדר, כיון שבאם כועס הרי משפיע לכל השנה, הרי אם לא יכעס ישפיע לכל השנה, ובחו"ל צריך השפעה יתירה על הארץ שהרי הכעס מרובה שם יותר על א"י [והענין מתבאר לפי מה שאמרו חז"ל פסח חג האמונה הוא, והיינו כיון שהכעס הוא סתירה להאמונה וכמשנ"ל, הרי כשכועס סותר מהות החג, היאך תהא השפעתו לטוב] מיהו יש לדחות דשמא כוונת הזוה"ק דכל שכועס משפיע השפעה רעה, וכל שאינו כעס אינו משפיע השפעה זו, אבל לא שמשפיע השפעה טובה] **תנצל מן הכעס תעלה על לבך מדת הענוה** ריש ברכות (ו ע"ב) אמר רבי יוחנן בשעה שבא הקב"ה בבית הכנסת ולא מצא בה עשרה מיד הוא כועס שנאמר מדוע באתי ואין איש קראתי ואין עונה ושם (ז ע"א) וא"ר יוחנן משום רבי יוסי מנין שאין מרצין לו לאדם בשעת כעסו דכתיב פני ילכו והניחותי לך אמר לו הקב"ה למשה המתן לי עד שיעברו פנים של זעם ומי איכא רתחא קמיה דקודשא בריך הוא אין דתניא ואל זועם בכל יום

וכמה זעמו רגע וכמה רגע חד מחמשת רבוא ושמונת אלפים ושמונה מאות ושמנים ושמנה בשעה וזו היא רגע ואין כל בריה יכולה לכוין אותה שעה חוץ מבלעם הרשע דכתיב ויודע דעת עליון השתא דעת בהמתו לא הוה ידע דעת עליון הוה ידע אלא מלמד שהיה יודע לכוין אותה שעה שהקב''ה כועס והיינו דאמר להו נביא לישראל עמי זכר נא מה יעץ בלק מלך מואב וגו' מאי למען דעת צדקות ה' א''ר אלעזר אמר להם הקב''ה לישראל דעו כמה צדקות עשיתי עמכם שלא כעסתי בימי בלעם הרשע שאלמלי כעסתי לא נשתייר משונאיהם של ישראל שריד ופליט והיינו דקא''ל בלעם לבלק מה אקב לא קבה אל ומה אזעם לא זעם ה' מלמד שכל אותן הימים לא זעם וכמה זעמו רגע וכמה רגע א''ר אבין ואיתימא רבי אבינא רגע כמימריה ומנא לן דרגע רתח שנא' כי רגע באפו חיים ברצונו ואב''א מהכא חבי כמעט רגע עד יעבור זעם כו' עכ''ד הגמרא לענייננו, והנה מכאן שהקב''ה כועס ולדידן י''ל דמש''כ הרמב''ן ז''ל שלא יכעוס כלל לאו היינו כלל, אלא כמדת הקב''ה, ותו לא ובריש תומר דבורה [להרמ''ק] כתב בזה''ל, האדם ראוי שידמה לקונו ואז יהיה בסוד הצורה העליונה צלם ודמות, עכ''ל לענייננו, [ושם מבואר דהיתלקת ממנוינו להתדמות לספירת הכתר], וע''כ דזהו רצונו יתברך שנתקרב אליו נתדמה לו, ואע''ג שיתדמה לו לאו היינו שלא יכעוס כלל וכלל, אלא כמשנ''ת בגמרא וכן מבואר מכתבי הגר''א (בספר פנינים משלחן הגר''א ס''פ בהעלותך) שכתב ליישב הא דשנינו (סוטה פרק ט' משנה ט''ו) משמת רבי בטלה ענוה ובגמ' (שלהי סוטה מ''ט ע''ב) אמר ליה רב יוסף לתנא לא תיתני ענוה דאיכא אנא, ולכאורה קשה הא בזה שאמר דאיכא אנא דענו אני הרי גאוה איכא ביה ח''ו, והיאך אמר דאיכא אנא ולא בטלה ענוה, ועיי''ש שכתב ליישב בתרי אנפי, חדא דיש אמורא בירו' ששמו אנא וע''כ לא אדנפשיה קאמר, ועוד כתב ליישב דבר אחר דאחז''ל (בסוטה ד''ה ע''א) שהת''ח תהי' בו גאוה של חלק שמונה משמינית, והיינו אחד ששים וארבע, וביאר שם דכיון שהוא פחות ששים לית לן בה, [ומפירש''י (שם בסוטה) נראה דא''א לו' כתי' ראשון שכ' הגר''א דפי' (בד''ה דאיכא אנא) וז''ל דאיכא אנא שאני ענותן עכ''ל, וק''ל] עכ''פ מבואר מדבריו דהגר''א ז''ל דבעינן שיה' בהצדיק איזה חלק גאוה, ולאו היינו שלא תהא בו אלא ענוה גרידא והנה לעיל נתבאר (בס''ק ד''ה וכאשר תנצל מן הכעס תעלה על לבך מדת הענוה) כי עצם הכעס הוא סתירה להענוה, ועצם הענוה הוא סתירה להכעס, בס''ד א''כ כי קאמר דיהא בו איזה חלק של גאוה, הרי שגם יהא בו איזה חלק קטן דכעס, שכן מבואר, והענין מבואר היטב בעזה''י אחר מאי דאיתא בברכות דהקב''ה בעצמו כועס, וכתב הרמ''ק בריש תומר דבורה כי צריך האדם להתדמות להקב''ה הרי שגם האדם אשר ידמה להקב''ה יהי' באיזה כעס

שהרי הקב''ה כועס, והוא חלק הגאוה נמי דקאמר הגר''א, ודו''ק והנה מצאתי בספר מסילת ישרים פי''א שחילק הרבה דרגות שיש בכעסן ע''ש והב' אחרונין המה הא' שיש בו רק התעוררות של כעס רגע ומדתו של הלל הזקן עולה על כולן שאפילו התעוררות של כעס לא נעשה בו ע''ש ולמה שכתבתי לכאורה יפלא חדא מה בצע במה שהלל לא הוה אפילו התעוררות של כעס שבזה יעלה מדתו על כולם הלא אדרבה מי שיש בו התעוררות של כעס רגע הנה נתדבק במדת הקב''ה ומה לו יותר, ועוד מה גריע מי שזועם רגע ממה דנהי שיהא נקי רק לא יהא עולה על כולן ומ''ש יותר, ובעצם ב' הקושיות כאחת ומכח הקושיא העצומה הזו ודאי שצריך לדחות הכל כי ראשית מה דכתיב הדבק בדרכיו היינו לגבי החלק הטוב מה שנראה לפי השכל של בני האדם, וזהו שכתב רבנו ברפ''ג ובסופו שיתבונן בשכלו תמיד והיינו לפי שיעור שכלו וכן בפכ''ג שיצייר בשכלו כו' הרי להדיא שהשיקול תלוי בהשכל, א''כ כ''ז הוא לפי שכל האדם ולא מה שיסתרנו, וז''פ ולכך נמי לא תמצא בשום מקום בדברי חז''ל שכתבו מה הוא רוגז רגע אף אתה כי זה סתירה להשכל ממש, וזהו שהאריך החינוך במצוה תרי''א מה הוא רחום כו' והיינו רק במדות טובות ועיין שם ודע דמה שמובא בש''ס ריש ברכות דזעם הקב''ה רגע י''ל דהיינו כעס שהוא נצרך אבל האי רגע דאיירי באדם הנה פעמים שימצא כעסו על דברים שאינם מן הנכון לכעוס בעבורם ואמנם אל יבא האדם ויאמר כי אם יכעס ככעס השי''ת שרי, כי הדבר ברור שאינו כן הא משל למה הדבר דומה לאם מן השוק שבא וסתר על לחיו של ילד בא אחר וזעם בו למה תכה רעך אם ישיב לו בני הוא זה מוטב ואם לאו יגער בו עוד כי המרים יד על חבירו נקרא רשע, כן הדבר הזה הנה בני''י בנים להשי''ת ראה כי נהי שתקרא לזה כעס ולזה כעס ותרווייהו שוין בשמן מיהו כ''א לגופו, ונמצא כי אין ענין כעס אצל האדם כלל וכלל עד שיעקר ממנו לגמרי והא דקתני בסוטה שהצדיק תהי' בו גאוה א' משמונה שבשמינית ונת' דשרש כעס גאוה, הנה לאו היינו שאם יהא גאוה בהכרח שיש כעס אלא שכאשר ישנו כעס הוא הכרח לשיש בו גאוה, אבל אם יש בו גאוה לא בהכרח שיבא לידי כעס ואמת שאי''צ לזה כי בפשטות י''ל נמי דכיון שהוא פחות מא' בשישים לית בו ממש כדי שיעורר כעס [גם אם נימא דלו הי' א' מששים הי' מעורר], ודו''ק בזה והוא הנכון ויה''ר שלא תעלה שום תקלה מתחת ידי ושנזכה לכוין תמיד לאמתה של תורה ולרצון הבורא ית''ש באמת

**תעלה על לבך מדת הענוה** משמע דאחר שיהיה במנוחה שלימה תעלה על ליבו מדת הענוה, הרי שהמנוחה הוא מעין הכנה להענוה אמנם ראיתי כתוב בכתבי מרן הגר''י עדס שליט''א וז''ל והגעתי להרגשה דמנוחת הנפש היא היא הענוה, ולא כמו שכתבתי

במאמר ח' אלול דמנוחת הנפש היא הקדמה לענוה והישגים הם תולדה מבכח האחר שהוא רוח גבוהה ומרידה ועליה נאמר בזוה"ק ככלבין דצוחין הב מחילה, ולאמור צווחין נמי הב התעוררות, ואילו רצון הנפש היא"אשגח על צער השכינה" אשר רצון הבורא ומטרת בריאתו אינו מקויים, הנפש רוצה לקיים עכ"ל והנה יש לקיים דברי מוהר"ר שליט"א עפמש"כ הגר"א [הבאנו בעזה"י לעיל בס"ק ד"ה תנצל מן הכעס תעלה על לבך מדת הענוה] דת"ח תהי' בו גאוה כו', ועיין לעיל בביאור [בס"ק הנ"ל] ולאור זה הדברים מבוארים היטב בעזה"י מיהו ק"ק לענ"ד מדאמרינן בתפלת אלוקי נצור ולמקללי נפשי תדום ונפשי כעפר לכל תהיה, לכל ענין בקשה בפנ"ע ומשמע מבואר דהמה ב' ענינים אחד ענוה שהוא ונפשי כעפר לכל תהיה והשני מנוחת הנפש שהוא ולמקללי נפשי תדום, א"כ היאך שייך לומר דמנוחה"ן היא היא הענוה וצ"ע שוב שדרתי אליו מכתב בעני"ז ולא השיבני זה עתה

**מדת הענוה** עיין לעיל ס"ק ד"ה וכאשר תנצל מן הכעס תעלה על לבך מדת הענוה בס"ד **עקב ענוה יראת ה'** בפסחים (דף ס"ו) כל אדם שכועס אם נביא הוא נבואתו מסתלקת ממנו, [ושם כל המתיהר אם חכם הוא מסתלקת ממנו] ובריש פרק ארבעה נדרים (דף כ"ב) אמר רבה בר רב הונא כל הכועס אפילו שכינה אינה חשובה כנגדו שנאמר (תהלים י, ד) רשע כגובה אפו בל ידרוש אין אלהים כל מזמותיו ר' ירמיה מדיפתי אמר משכח תלמודו ומוסיף טפשות שנאמר (קהלת ז) כי כעס בחיק כסילים ינוח וכתיב וכסיל יפרוש אולת רב נחמן [בר יצחק] אמר בידוע שעוונותיו מרובין מזכויותיו שנאמר (שם כ"ט) ובעל חימה רב פשע ופירש"י כגובה אפו שש לו חרון אין אלהים כל מזמותיו במחשבותיו אין שכינה חשובה כנגדו יפרוש אולת שמשתטה עכ"ל ויש להעלות מן הגמרא דבר ברור אשר אמרו כל הכועס אפי' שכינה אינה חשובה כנגדו, הרי שהכעס מסיר [האמונה וממילא תוסר ממנו] היראה, אבל כאשר ידבר בנחת ויסור הכעס תעלה על ליבו מדת הענוה, ועקב הענוה תבא היראה שהרי שכינה חשובה כנגדו שהרי אינו כועס, והכל ענין אחד גם בספר פתגמין קדישין כתב בשם הגאון ר"ר העשיל ז"ל סברא שמה שנענש משה על הכאת הסלע במי מריבה לא היה רק עבור הכעס ולענין מה שאמרו בגמרא שהכועס משכח תלמודו עיין במדרש רבה (פרשת שמיני) שאמרו בג' מקומות כעס משה רבינו ע"ה ונתעלמה ממנו הלכה, ואמרו (שם) דברים ק"ו ומה מרע"ה שעליו נאמר בכל ביתי נאמן הוא וברחמנות נהג עם עם ישראל ונתן נפשו עליהם ואמר ואם אין מחני נא כשכעס שעה אחת נתעלמה ממנו הלכה הדיוטות על אחת כמה וכמה וזהו שכתוב בנדרים שהכועס משכח תלמודו ועיין לקמן בס"ק ד"ה הכעס שהיא מדה רעה באות כ"ט

**ובעבור הענוה תעלה על לבך מדת היראה כו'** והוא כפי המבואר לעיל (ס"ק ד"ה וכאשר תנצל מן הכעס תעלה על לבך מדת הענוה, וכן בסס"ק ד"ה עקב ענוה יראת ה') שהגאוה הוא סתירה להאמונה, וכי יסיר הגאוה כאשר ביאר הרמב"ן ז"ל ויעלה על ליבו מדת הענוה בעזה"י כאשר כתב הרמב"ן ז"ל ממילא לא ימנע ממנו להעלות על לבו מדת היראה, ופשוט ודע דהנה אחז"ל (אבות פ"ג מ"ט ועיין בתוי"ט שם ונראה כי דבריו נובעים מדברי הרמב"ם בפרקי משה ד"ה ואם באנו) כל שיראת קודמת לחכמתו חכמתו מתקיימת וכל שאין יראתו קודמת לחכמתו אין חכמתו מתקיימת, והנה המתיהר אם חכם הוא חכמתו מסתלקת הימנו שכן אמרו בפסחוים דף ס"ו, והלא זהו ענין דהכא וענין דאחז"ל כל שיראתו כו', כי הענין פשוט שבלא אמונה לא יוכל לבא לידי יראה כי ממי יש לו לירא, והנה אחר ונתבאר שהגאוה סתירה להאמונה א"כ המתיהר שיש בו גאוה [מחמת שמתיהר] כבר נסתלקה ממנו האמונה מעיקרה וא"כ היאך יהא בו יראה וממילא מובן שיראתו נסתלקה ממנו ומעתה עליו נאמר כל שאין יראתו קודמת לחכמתו אין חכמתו מתקיימת, והבן [ומה שחדשה הגמרא דפסחים יתר מן המשנה כי במשנה מבואר שמלכתחלה אין חכמתו תתקיים ובגמרא מבואר שאפילו היתה לו חכמה והיתה יראה קדומה לה אעפ"כ אם יתהפך הסדר דהיינו שהיראה לא תהיה קדומה להחכמה החכמה תסתלק]

**מדת היראה** היראה האמורה כאן לאו היינו יראת חטא ש [הרי] יראת חטא מביא רבינו הרמב"ן ז"ל לקמן שאמר ולהתפחד ממנו [יתברך] ומן החטא (ועיי"ש בביאור בעזה"י ועיין בס"ק ד"ה תתנהג במדת הענוה להתבושש מכל אדם כו', ששם הענין הזה מבואר) ומדת היראה הוא תכלית בריאת העולם שנעבדו בכל לבב, שאמרו (ילקוט דברים אות תתנה) אין לו להקב"ה בבית גנזיו אלא אוצר של יראת שמים ואמרו (בית עולמים קל"ב :) אין לו להקב"ה בעולמו אלא ד' אמות של יראת שמים ואמרו (קהלת רבה פרשה ג' סימן י"ח) גדולה היא היראה ששמים וארץ לא נבראו אלא בזכות הבריאה, כל הבריאה כולה לא נבראה אלא בשביל היראת שמים ובליקוטי מוהר"ן (ח"ב סי' כ"ה) כתוב שההתבודדות היא עליונה מהכל, ועי"כ משיג היראת שמים ושם (חלק א' סימן ס"ב) באמת אם היה האדם מאמין שהקב"ה נמצא לידו ושומע כל דיבור ודיבור בודאי הי' מדקדק מאד על דיבורו, ומחמת שאינו זוכה לזה ממעט לדבר אליו יתברך ולכן צריכין אנו לבקש גם ע"ז מהשי"ת בס"ד שיסייענו לחוש תחושה זו וזהו שאמר דוד המלך בתהילים (פרק ל"ד פסוק י"ב) לכו בנים שמעו לי יראת הוי"ה אלמדכם מי האיש החפץ חיים אוהב ימים לראות טוב, ואומר, נצור לשונך מרע ושפתיך מדבר מרמה, דהיינו מיהו האדם שחפץ בחיים האמיתיים הנצחיים, הוא הנוצר לשונו מרע ושפתיו מדבר מרמה, ובזה הוא סר מן הרע, ואז יש

לו עוד עבודה שהוא העשה טוב, דהיינו אחר שהוסרו המניעים מלראות את השי''ת בקירוב יוכל לעשות הטוב, כאמור מעתה יש לבאר מה שאמר החכם (משלי י, כ''ז) יראת ה' תוסיף ימים ושנות רשעים תקצרנה, שמי שהוא ירא השם באמת הרי הוא דואג לחייו ועי''ז יבקש להוסיף ימים שעי''ז יוכל לקנות לעצמו זכויות שבהם יקבל חיים נצחיים לעד [וכמאמר החכם סוף דבר הכל נשמע את האלהים ירא ואת מצוותיו שמור כי זה כל האדם, ופירשתי מכבר בעזה''י דקאי אחיי העוה''ב, דסוף דבר פירושו הדבר שמקיים בעולם הזה ואפילו בסתר, הכל נשמע, פירושו אפילו מה שעשה לשם השי''ת או בהחבא הכל נשמע, ויקבל שכר ע''ז, וכן העונש על דברים הרעים ח''ו, ועל כן אמר החכם, את האלהים ירא ואת מצוותיו שמור, כי זה כל האדם, פי' דזה חובת האדם בעולמו כמבואר ברפ''א במסילת ישרים, וזוהי תכלית בריאת האדם (וזהו תכלית ירידת הנשמה לעולם כמבואר במגיד מישרים)]

**כי** תוכל ליתן אל לבך תמיד כו', כי אם יהי' גאותן היאך יחשוב בעצמו מאין בא, הא לא יוכל לזה, כי הריקן מענוה לא יראה מאומה אודות חייו ר''ל [ועיין בס''ק ד''ה ולאן אתה הולך, ותבין זה בעזה''י]

**תתן אל לבך תמיד מאין באת כו'** חזו''א ריש אמונה ובטחון, מדת אמונה היא נטיה דקה מעדינות הנפש, אם אדם הוא בעל נפש, ושעתו עת השקט חפשי מרעבון תאווני כו' לאור המבואר לעיל ביאור דבריו בא על נכון מאד, ובל''נ אביא הביאור להלן בעזה''י, קודם לשונו הטהור ואח''ז הביאור בעזה''י האמונה היא נטיה דקה (א) מעדינות הנפש אם אדם הוא (ב) בעל נפש ושעתו (ג) שעת השקט (ד) חפשי (ה) מרעבון (ו) תאווני כו' עכלה''ק והביאור בעזה''י (א) מעדינות הנפש הנה עדינות הוא היפך מגסות, וגסות פירושו גסות הרוח שהיא רוח גבוהה החפצה ומתנשאת למלוך ולהיות שולטת, הרי זה ההיפך מנטית האמונה, [וכמבואר לעיל בס''ק ד''ה וכאשר תנצל מן הכעס תעלה על לבך מדת הענוה] (ב) בעל נפש פי' שלא נסמכה בנפשו הרוח הגבוה ושארי מפריעים, ואזי נפשו''נפש'', הרי שהוא בעל נפש (ג) שעת השקט הוא המנוחה האמורה כאן (ד) חפשי מרעבון תאווני שרוח התאוה המסתבכת בנפשו גורמת שתהיה נפשו הרוחנית כהנפש הבהמית כביכול (ה) רעבון תאווני לא די שהוא תאווני אלא שהוא רעב לו (ו) תאווני לעצמו, ולא לרעבון לקיים רצון השי''ת

**תמיד** עיין לעיל ס''ק ד''ה תמיד

**מאין באת ולאן אתה הולך** באבות (פ''ג מ''א) עקביא בן מהללאל אומר הסתכל בשלשה דברים ואין אתה בא לידי עבירה דע מאין באת ולאן אתה הולך ולפני מי אתה עתיד

ליתן דין וחשבון מאין באת מטיפה סרוחה ולאן אתה הולך למקום עפר רמה ותולעה ולפני מי אתה עתיד ליתן דין וחשבון לפני מלך מלכי המלכים הקדוש ברוך הוא עכ"ל המשנה ופי' רע"ב, מטיפה סרוחה טפת שכבת זרע ואע"פ שבשעת העבור אינה סרוחה, שאינה מסרחת ברחם האשה עד לאחר שלשה ימים וכשתסריח אינה ראויה להזריע, מכל מקום קרי לה טפה סרוחה מפני שהיא קרובה להסריח מיד כשהיא חוץ למעי האשה והמסתכל שבא מטפה סרוחה, ניצול מן הגאוה והמסתכל שעתיד לילך למקום עפר רמה ותולעה, ניצול מן התאוה והחמדה אל הממון והמסתכל שעתיד ליתן דין וחשבון, פורש מן החטא ואינו נכשל בעבירה עכ"ל בס"ד

**ולאן אתה הולך** שמעתי מתמיהין בשלמא מאין באת לא יובן לו אלא כאשר יעלה על ליבו כל הני, אבל ולאן אתה הולך הא מעשים בכל יום נפטרים ונולדים, ורואה האדם לאן הולך חבירו וגם הוא אינו שונה ממנו *, א"כ אמאי צריך לכל הלין וע"כ מוכח מכאן דהאדם הריקן מענוה אפילו מה שבמציאות אינו רואה [כן שמעתי מהגר"ח שיפמן שליט"א] ונראה קצת דרך אחר כי אפילו רואה המציאות אין ביכולתו להסכים עמה, ודו"ק [נ"ב ויש מי שתמה ע"ז דלכאורה אינו ענין לענוה אלא לוהשבות אל לבבך ובאמת נלע"ד דהמקשה כן טועה כי ודאי דוהשבות אל לבבך אכן הוא מענין זה רק שהכונה בזה כי כל שיהא ריקן מענוה גם לוהשבות אל לבבך לא יגיע, ובאמת לא זכיתי לירד לעומק דעת המקשה בזה ועכ"פ עיין בשבחין אסדר שהבאתי בעזה"י מדברי רבותינו המפרשים בפירוש והשבות אל לבבך]

• ועיין במדרש תנחומא בפרשת תרומה סימן ג' אות ג' ששם מוכח כן מן המעשה ששאל טורנוסרופוס הרשע את ר' עקיבא למה הקב"ה שונא אותנו א"ל למחר אני משיב לך למחר א"ל איזה חלום חלמת היום א"ל שני כלבים ראיתי אחד שמו רופוס ואחד שמו רופינא [זה הי' שם אשתו של טורנוסרופוס] מיד כעס א"ל לא קראת שני כלביך אלא כשמי ושם אשתי א"ל ר"ע וכי מה בינך לביניהם אתה פרה ורבה והם פרים ורבים כו', ע"כ לענייננו ועיי"ש, ולענייננו מוכח דכל שיש איזה נקודת הדימוי הוי כוותיה דהמדמה למדומה, ומובן בעזה"י

**ואף כי במותך** מוכח ממשנה שם, דקאמר התנא ולאן אתה הולך למקום עפר רמה ותולעה

**הנה השמים וכו'** אמנם באר שלא תחשוב שישיבת השי"ת על הארץ כמחשבת המון, שזה דבר בטל כי הנה השמים שמי השמים לא יכלכלוך כי הוא מקומו של עולם ואין העולם מקומו, ומכ"ש שלא ישכון בבית בנוי בידי אדם אלא שישיבתו על הארץ הוא

כינוי להשגחתו שם בקביעות לשמוע תפילות ולהשגיח בהשגחה פרטית על צרכי עמו [לב מלכים] וכמו שכתוב לשמוע אל הרנה ואל התפילה במקום שיש רינה שם תהא תפילה [ברכות דף ה] והיינו שיש שם רנה שהעם מרננים שם שירות ותשבחות [רש''י שם] ובעצם הוא דבר פלא כי אפילו השמים ושמי השמים לא יכילו הודך ורוממות מדרגתך והנימוס המושכל והמושקף לך מהם כי זה בלתי מושג לזולתך כי גבהה מאד מדרגת המושקף לך מהם [רלב''ג] ועכ''פ זה שהשי''ת שוכן בבית הזה ושומע התפילה יותר הוא משום שהתחנן שלמה לפניו, דאע''פ שכל המקומות הוא רצונו אל הצועק אליו בלב שלם לשמוע אל תפילתו, בקש שלמה מהאל שיהיה המקום הזה הנבחר מסייע המתפלל בתפילתו כאילו הבית הזה היה מלאך מליץ ותשמע תפלת כל המתפלל בבית הזה בקירוב יותר משיתפלל במקום אחר [רד''ק] כענין שאמרו כל המתפלל במקום הזה בירושלים כאילו מתפלל לפני כסא הכבוד, כן המתפלל בבית השי''ת

**לא יכלכלוך** לא יכילוך [רש''י ורלב''ג, ומדויק גם ממצודות שם]

**הלא את השמים ואת הארץ אני מלא נאם ה'** עיין בחגיגה (פ''ב מ''א) כל שלא חס על כבוד קונו ראוי שלא בא לעולם, ופירש רע''ב שעובר עבירה בסתר ואומר אין שכינה מצויה כאן ומי רואני ומי יודעני וע''ז אומר ראוי שלא בא לעולם, כי היסתר איש במסתרים ואני לא אראנו נאום ה' (בתמיה) הלא את השמים ואת הארץ אני מלא כו' וכמשנ''ת מדברי המפרשים ולאור האמור כאן הוא מבואר בעזה''י, שהרי כיון שהקב''ה מלא כל העולם ובכל מקום נמצא, כל שעובר עבירה בסתר ואומר אין אלהים הרי אין מקומו להתקיים כלל בעולם, שכן אמרו הקב''ה נקרא מקום שהוא מקומו של עולם ואין העולם מקומו, וק''ל

**תירא מבוראך כו'** פי' ממילא תירא מבוראך וממילא תשמר מן החטא ולדרך זה עולה דמעצם עצמותו שנתירא מבוראו נשמר מן החטא בעצמותו והאמת כי המשדל עצמו להמנע מן החטא ולהתקרב אל השי''ת הקב''ה מונע ממנו הנסיונות, וכאשר כתב הגר''א דהיצה''ר בפני הקב''ה ככלב ביד בעליו, כי כאשר יחזה בעל הכלב לפי ראות עיניו את אשר הוא מסוכן להבריות יקצר גודל בס''ד השלשלת, והכל לפי סכנת הכלב לסביבתו שהבריות נמצאין שם, כן היצה''ר בידי הקב''ה כי כאשר אין האדם יוכל לעמוד בפני הנסיון לא יתן לו הקב''ה אותו נסיון ועיין מה שכתבתי בעזה''י בספר דרך ישועה בבה''ס ד''ה ממיטב, ובס' גינת אגוז בריש פרשת תרומה מה שהעלינו סוד כל הגדול מחבירו יצרו גדול הימנו

**ותשמר מן החטא** בענין יראת חטא נתבאר לעיל בס''ק הקודם בעזה''י, וכן לעיל בסס''ק ד''ה רעה מבשריך בעזה''י ועיין גם לעיל בס''ק ד''ה והעבר כו' והנה כאן נוסיף בעזה''י ע''ז עוד חטאים כהנה הנגרמים מן הכעס ואין לי ידיעה על כולם, אבל מה שידי משגת עתה אכתוב בל''נ בעזה''י

**תירא מבוראך ותשמר מן החטא** לכאורה צ''ב אי תירא מבוראך ע''כ שתשמר מן החטא גם קושיא זו יש להקשות על ענין יראת חטא וכי מן החטא הוא מתירא הלא ממי שצוה שלא לחטוא הוא מתירא והאמת כי עצם החטא הוא מכלה את האדם, כי אש היא עד אבדון תאכל, כמש''כ מרן הסטייפלער בס' חיי עולם שחילול שבת הוא כמול מחלת סרטן ר''ל (כמו שמסופר על הגר''א שבהיותו בגיל שש שנים נגע במוקצה בשבת ונתעלף) [ארחות יושר סוף ערך יראת חטא] וכן כתבתי לקמן בעזה''י בס''ק ד''ה ממנו ומן החטא ובזה נוכל להבין מ''ש המפרשים במגילת איכה פ''ג פסוק ל''ד מי זה אמר ותהי לא צוה, ופירשו מי זה גזר גזירה רעה זו, ה' לא צוה אותה אלא עוונותינו גרמו זאת כי ממנו לא יצא רע וטוב אלא לפי מעשה האדם, ע''כ, ולהאמור מובן היטב בעה''י כי באמת עצם החטא בעצמותו גורם הרעה להאדם, וכשמו כן הוא דלכך נקרא יראת חטא וכנ''ל דאכן אין היראה ממי שצוה שלא לחטוא אלא מן החטא עצמו וכמ''ש המפרשים הנז' בהדיא **ובמדות האלה תהיה שמח בחלקך** הנה ענין השמחה הוא בלא שום נקודת עצב כאשר ביאר הגר''א הפסוק שאמר דוד המלך ע''ה בתהלים (פרק קי''ט, צ''ז, קס''ה) *שש* אנכי על אמרתך כמוצא שלל רב, דקאמר *שש* ולא קאמר שמח, דשמח היינו לגמרי אבל *שש* הוא אינו לגמרי, פי' שיש לו גם איזה עירוב נקודת עצב עמו והמשיל זה למלך שאמר לעבדו עשה כך וכך ואם תצליח כנס לאוצרי וקח משם משך זמן שעה אחת מה שתחפוץ, והנה עלה המלאכה בידו דרך צלחה, ועשה המלך כדברו והכניסו לאוצרו, והנה העבד ממלא בשקו מה שידו משגת, והנה כעת יש בלבו שמחה, אבל אינה שמחה שלימה, שיש עמה נקודת עצבות שכביכול אומר לעצמו'למה אינני ממלא יותר', וז''ש דוד *שש* אנכי על אמרתך כמוצא שלל רב, דהיינו *שש* אני שכביכול (מצטער אני)'למה אינני אוסף יותר זכויות', וזהו כמוצא שלל רב והנה כתב הרמב''ן ז''ל ובמדות האלה תהיה שמח בחלקך, ודייק לומר בחלקך, כי אם לא תשמח בחלקך תהי' בבחינת מפוצל דיש לו מנה רוצה מאתים, ודו''ק והנה אמרו חז''ל תחת אשר לא עבדת את ה' אלוקיך בשמחה ובטוב לבב ופירשו בעלי המוסר תחת כו' היינו בזה שאי אתה עובד את ה' אלוקיך בשמחה ע''כ שיש לזה גורם, והיינו מה מסתתר תחת מה שאינך עובד את ה' אלוקיך בשמחה ובטוב לבב וזהו שבא הרמב''ן לאפוקי, שע''י מדות אלה יוכל ליצור אצל עצמו שמחה

בחלקו, וכמו שנתבאר לעיל בס''ק ד''ה והעבר כו' בסופו שכאשר אין נפשו במנוחה לא יוכל להסיר מכשולות מעצמו, כאשר נתבאר שם באריכות בעזה''י, וכאשר יתקן נפשו שתהא במנוחה כמ''ש הרמב''ן ז''ל עד כה, אזי יוכל לשמח עצמו שיהא שמח במידתיו, ואזי'לא יצטרך לחפש מה מסתתר תחת אשר לא עובד את ה' אלוקיו בשמחה'

**שמח** אחר שניצל מן הכעס בא זה, כמו שנתבאר בעזה''י בס''ק הבא, כי הנה הכעסן אינו יכול שיהא בשמחה, ועיין לעיל בס''ק ד''ה הכעס שהיא מדה רעה, באות כ''ז, ששם נתבאר הענין בעזה''י

**שמח בחלקך** מתני' באבות (פרק ד משנה א) איזהו עשיר השמח בחלקו שנאמר (תהלים קכ''ח, ב) יגיע כפיך כי תאכל אשריך וטוב לך, אשריך בעולם הזה וטוב לך לעולם הבא ופירש רע''ב איזהו בס''ד עשיר הראוי לו להתהלל בעשרו זהו השמח בחלקו ובגמרא (תמיד דף ל''ב) איזהו עשיר השמח בחלקו, ופירש''י במה שנותן לו המקום וברש''י (שבת דף כ''ה) נחת רוח בעשרו שמח בחלקו אם מעט אם רב ולענייננו, כאשר ישמח במדותיו בחלקו, יוכל להתהלל בהם ויתעלה בעזה''י [וכן בפ''ו משנה ד' תנן אשריך בעולם הה וטוב לך לעולם הבא, והוא יאמר על כך היא דרכה של תורה פת במלח תאכל ומים במשורה תשתה ועל הארץ תישן אם אתה עושה כן אשריך וטוב לך אשריך בעולם הזה וטוב לך לעולם הבא כי הנה הענין שוה כי השמח בחלקו יוכל לבא לידי דרכה של תורה האמורה כאן כאשר נבאר בעזה''י הנה כתב הגר''א לופיאן לבאר הא דהוא דרכה של תורה, דלכאורה הנכנס לארמונו של מלך הלא ימצא שם דשאים רעננים ופרחים מרובים וכן כיוצא בזה, א''כ הבא בדרכה של תורה, כן יהא וכתב דכאשר חי האדם חיי תורה אזי דרך זה נמתקת בעיניו טפי מדרך לארמון המלך והרי בדברי הרמב''ן כאן מבואר כי אם לא ישמח במדותיו לא השיג תכלית מדותיו, וכבר כתב החזו''א בקובץ אגרות שהתורה בלא מדות אינה מתקיימת, וזהו שפעמים אין האדם מבין לימוד התוה''ק, משום שאין בו מדות טובות, ובספר במחיצתם של גדולי התורה (לר' שלמה לורינץ) הביא בשם הגרא''מ שך זצוקללה''ה שאדם בלא מדות לעולם לא יהא גדול בתורה, [ויש להביא ראיה להא דתורה בלא מדות אינה מתקיימת, כי אמרו בגמרא (שבת דף ל''א) למדני כל התורה כולה על רגל אחת אמר לו ואהבת לרעך כמוך, עכ''ד הגמרא לענייננו, והרי ואהבת לרעך כמוך היא מדה קשה עד מאד, ע''כ אמר לו אם תקיים זה ע''כ שאתה מושלם במידותיך וא''כ תורה תתקיים בך, וזה שלמדו כל התורה כולה על רגל אחת], והרי כאשר יהא מושלם במידותיו יוכל לחיות חיי תורה אמיתיים אשר ימתיקו לו הדרך אל התורה, וזהו שאמר התנא הכא (נמי) אשריך בעולם הזה וטוב לך לעולם הבא וק''ל ויש לקיים ביאור זה

בעזה''י ע''פ דברי רש''י ז''ל (יבמות דף ס''ג) דכתב כלומר שמח בחלקו ודומה לו כאילו ימיו כפליים עכ''ל הרי מבואר דכי שמח בחלקו כבר ימיו נהי' לכפלים, והיינו מה שביארו בעלי המוסר שהרשע מה שעושה כל ימיו הצדיק עושה ביום אחד, הרי שיש לו חיים כפולים [כלפי הרשע], וזהו שאמרו חז''ל רשעים בחייהם קרויים מתים ואכמ''ל , הרי שהשמח בחלקו צדיק הוא ואזי כל ימיו כפל כפלים כמבואר ומובן בעזה''י [ובנועם אלימלך (פרשת כי תשא) כתב וז''ל איזהו עשיר השמח בחלקו י''ל הפירוש ע''ד שאמרו חז''ל זכה נוטל חלקו וחלק חבירו בגן עדן לא זכה כו' ואמרו רבותינו ז''ל איזהו עשיר כו' רוצה לומר שיהא בטוח בעושרו שחבירו לא יטול חלקו בגן עדן רק הוא עצמו ישמח בחלקו הטוב ואמר הכתוב העשיר פירוש גם אם במדרגת עשיר שתשמח בחלקך בגן עדן אף על פי כן לא ירבה רוצה לומר לא יחזיק עצמו במדריגה יתירה וגדולה רק שאינו אלא מחצה כנ''ל והדל לא ימעיט פירוש הדל במצוות אף על פי כן לא יתייאש עצמו חלילה לילך שובב בדרך לבו אלא אף על פי כן ישוב לה' לתת תרומת ה']

**תתנהג במדת הענוה להתבושש מכל אדם כו'** משמע שהוא ציווי נוסף, ולאו היינו כדלעיל שאמר בעבור הענוה תעלה על לבך כו', כי כאן לא יעלה על ליבו בושה אם לא שיתנהג במדת הענוה כשורה וביאור הענין, כי לעיל כתב הרמב''ן שע''י הענוה תעלה על לבו מדת היראה, והרי כל מה שכתב הרמב''ן ודאי שאינו אלא אם ינהג במדת הענוה כשורה, ואל''ה הרי לא תעלה על לבו מדת היראה והנה היראה שכתב לעיל אינו יראת חטא, אלא יראת השם לכל שאר מילי כמו שביאר הרמב''ן ז''ל שכתב כי תתן אל לבך תמיד מאין באת ולאן אתה הולך, [ועיין שם בביאור בעזה''י] והנה בגמרא (נדרים דף כ) אמרו חז''ל מאי דכתיב בעבור תהיה יראתו על פניכם לבלתי תחטאו בעבור תהיה יראתו על פניכם זו בושה ואומר לבלתי תחטאו מלמד שהבושה מביאה לידי יראה , הרי היראה האמורה כאן היא יראת חטא, שכן דרשו חז''ל מן הפסוק שאומר לבלתי תחטאו, שהוא לענין יראת חטא ומכאן אנו רואים בעזה''י כי היראה שהבושה מביאתה היא יראת חטא, ואין זו היראה האמורה באגרת לעיל שהיא יראה כללית [יראה זו פירושה, כי הנה ישנם דינים רבים, ואין להאדם חיוב לקיים בס''ד אלא עיקר הדין, כמו שכתוב בתורה שהם ההלכות והמובן שלפי [ערך] גודל יראת האדם יחמיר בדברים יתירים גם יש ענין נוסף שהוא הרגשים בדברים, כגון ממעשה מהמגיד הגאון ר' שלום שבדרון זצוקלה''ה שראה בישיבה בחור ששרק, אמר לו :''וכי מה אתה שורק, מה אתה '' ובידוע לרבים שהגאון ר' שלום זצוקללה''ה הי' שואל ממרן החזו''א הנהגות ושאלות רבות, והנה לענייננו, הבחור תמה היכן כתוב איסור שריקה כו', הלך הגאון הנזכר ושאל למרן

החזו"א בענין אמר לו מרן זצוקללה"ה,"תשמע, יש (נם) דברים שאי אפשר לדעת (ם) צריך להרגיש (ם)" * , והנה ענין ההרגש הוא לפי גודל [מעלת] יראת האדם כך תגדל רמת הרגשותיו] והנה זאת היראה האמורה כאן [יראת חטא], היא באה מחמת הבושה, וכמו שמבואר מדברי הגמרא שהובא בעזה"י, שכן למדו מן הפסוק שאומר לבלתי תחטאו וזהו שכתב הרמב"ן ז"ל כא להתבושש מכל אדם ולהתפחד ממנו ומן החטא, שהאחד מביא השני כמבואר, גם זהו שכתב הרמב"ן ז"ל בכאן ציווי נוסף, שמזה אין בא כהיראה שכתב למעלה, [שהיראה שכתב למעלה בא מן הענוה כאמור, והיראה שכתב כאן שהיא יראת חטא באה מן הבושה כמבואר בעזה"י], ודו"ק

• אמנם ק"ק ממ"ש תוס' ספ"ב דברכות [די"ז] אהא דמרגלו בפומייהו דרבנן דיבנה אני בריה וחברי בריה, ופי' התוס' כלומר יש לו לב כמוני להבחין בין טוב לרע, משמע מזה דלכאו"א יש לו לב להבחין ומה מועיל מה שהשיבו החזו"א הלא הי' לו להבחור ההוא להרגיש נמי היות ויש לו נמי לב להבחין וי"ל דהלב להבחין מיתלא תלי וקאי וכל שאין רוצה לא יועילוהו כל המוסרים [כמ"ש הרב ר"י בשערי תשובה ש"ב אות כ"ו] והוי כאינו לענין שאין לתובעו ע"ז כלל דמאי איכפ"ל שיש בו הבכח היות ואין רוצה

**להתבושש מכל אדם** כי הנה זה ענין הענוה שמתבושש מכל אדם, וראיה לזה שבשו"ע הרב (סימן קנ"ה סעיף א) צירפן יחד, וז"ל חוץ מן הגאוה והכעס שבהם אין ראוי ליילך במדה בינונית אלא להתרחק מגובה הלב והכעס עד קצה האחרון וכמו שאמרו חכמים מאד מאד הוי שפל רוח בפרק ד' דאבות משנה ד' יע"ש בפירוש הרע"ב ובפי' המשניות להרמב"ם שהאריך בזה וכן בענין הכעס וכמו שיתבאר לקמן סימן קנ"ו ס"ג, עכ"ל לענייננו וזהו שאמרו (באבות פ"ה מ"כ) עז פנים לגהינום ובושת פנים לגן עדן (ועיין לעיל ס"ק ד"ה מיני גהינום שולטין בו) וזהו שכתב הרמב"ן ז"ל לקמן תקרא האגרת הזאת כו' לקיימה וללכת בה תמיד אחר השם יתברך למען תצליח בכל דרכיך ותזכה לעולם הבא הצפון לצדיקים כו' והנה הענותן תכנס בו התורה כי הוא שפל, וזהו שאמרו (אבות פ"ד מ"ד) מאד מאד הוי שפל רוח, וזהו שהמשילו רז"ל התורה למים כי המים מטבעם נופלין מטה, א"כ הגאותן שהוא למעלה לא תכנס בו התורה הקדושה ובזה מובן מה שאומרים אנו בתפילה ונפשי כעפר לכל תהיה פתח לבי בתורתך כו', כי בעצם יש לבאר ענין הסמיכות שלהם, אבל מעתה הוא מבואר בעזה"י כי אחר שתהא נפשו כעפר ויהא שפל רוח תוכל להכנס בו התורה וא"ת הא אמרו באבות לא הבישן למד, והשתא ביארנו כי הבושה היא הענוה והענוותן יוכל לקבל אך הדברים סותרים מיניה וביה כיון שאמרו לא הבישן למד האמת דאין זו קושיא כלל ועיקר, שמה שאמרו לא הביישן למד היינו

לענין שאם יתבייש לשאול שמא ילעיגו עליו ישאר תמיד בספיקותיו כדפירש רע"ב, אבל הבושה האמורה כאן היינו התבטלות כמבואר, ולאו היינו בושה לשאול שאלות וכן הוא מבואר להדיא ברמב"ם (פרק ד' מהלכות דעות הלכה ה), ועוד מבואר שם (בהלכה ד) שאפילו לימד הרב ולא הבינו התלמידים לא יכעוס עליהם וירגז אלא יאמר להם תורה היא וללמוד אני צריך דעתי קצרה, הרי שלעולם ישאל ולא יתבייש

**מכל אדם** ואפילו הוא קטן ממך בין בחכמה ובין בשנים [רמב"ן ז"ל לקמן] בס"ד

**ממנו ומן החטא** וא"ת כיון דנתפחד ממנו יתברך שצוה שלא לחטוא ודאי שמתפחד מן החטא ועוד קשה בהא דאמר תתפחד מן החטא וכי מן החטא הוא מפחד והלא ממי שלא צוה לא לחטוא הוא מפחד והאמת שבקושיא זו עמד בספה"ק ארחות יושר (ערך יראת חטא) [הבאנו דבריו בעזה"י לעיל בס"ק ד"ה תירא מבוראך ותשמר מן החטא], ושם כתב דכבר כתבו בסה"ק דאין העבירה והעונש ב' ענינים אלא הכל אחד, כי העבירה הוא שמכלה ומשחית את האדם, וכמו שאמרו שאפי' שוגג צריך כפרה, וחסד הוא מן השמים שע"י הקרבן נמחק לו העבירה, והוי כסם המות ממש, וכמו שאמרו שאפי' ארע לו באונס צריך כפרה, והביא בשם אאמו"ר זצללה"ה שכתב בספר חיי עולם שהמחלל שבת הוא כמו מחלת סרטן ר"ל , וזהו ענין יראת חטא שזה מראה שיש לו אמונה מוחשית, שמפחד מן העבירה שהיא כמו אש השורפת ומכלה [כמו שמסופר על הגר"א ז"ל שבהיותו ילד נגע בלא כונה במוקצה ונתעלף] , והנה לפי גודל שמירת האדם ע"ע מזה כך ישמרוהו מן השמים, וכמו ששמענו ע"ז הרבה מגדולי ישראל עד הדור הזה, ועל כן מי שלא שומר עצמו הרי לא ישמרוהו מן השמים ח"ו, הכל לפי המידה, וא"כ היאך יהא ירא שמים וחכם אם מניח עצמו מלישמר מן החטאים והנה [ביבמות (דף ע"ט) שלשה סימנין יש באומה זו הרחמנים והביישנין וגומלי חסדים רחמנין דכתיב ונתן לך רחמים ורחמך והרבך ביישנין דכתיב בעבור תהיה יראתו על פניכם גומלי חסדים דכתיב למען אשר יצוה את בניו ואת ביתו וגו' ואמרינן עלה] (בנדרים דף כ) (אמרו) תניא בעבור תהיה יראתו על פניכם זו בושה לבלתי תחטאו מלמד שהבושה מביאה לידי יראת חטא מיכן אמרו סימן יפה לאדם שהוא ביישן אחרים אומרים כל אדם המתבייש לא במהרה הוא חוטא ומי שאין לו בושת פנים בידוע שלא עמדו אבותיו על הר סיני הרי מבואר להדיא כי הבושה מביאה לידי יראה ועיין לעיל ס"ק ד"ה רעה מבשרך

**ומן החטא** אמרו חז"ל (דא"ז פ"י) הדר בחורים יראת חטא, ולכאורה מאי קמ"ל בחורים דוקא, אלא ע"כ כנ"ל שהרי אצל הבחורים התאוה שוכן בקושי גדול, וכמו שנת', והרי ככל שמתירא יותר מזה הרי הדר הוא גדול טפי, וכמו שאחז"ל (אדר"נ) חכם וירא חטא

ה''ז אומן וכלי אומנותו בידו אבל חכם ואינו ירא חטא ה''ז אומן ואין כלי אומנותו בידו ויש להביא רמז דהנה כתיב וחזקת והיית לאיש, והרי כאשר נהיה הילד גדול נעשה לאיש, הרי איש ר''ת א'דם י'רא ש'מים, ואמרו חז''ל (ע''ז כ') דיראת חטא מביא לידי קדושה, הרי שיראת החטא מפריש האדם, והוא מ''ש בזוה''ק (ויקרא) דהמתירא מן החטא איקרי אדם, וע''ז יש לפרש דהא אדם היינו איש, ואיש היינו אדם ירא שמים, הרי שביראה זו הוי אדם ועיין לעיל ס''ק ד''ה ממנו ומן החטא, ועוד עיין לעיל ס''ק ד''ה רעה מבשרך

**רוח השכינה** אמרו חז''ל (שבת דף כ''ב) אלא עדות היא לבאי עולם שהשכינה שורה בישראל הרי שהשכינה שורה בישראל, ונראה כי כאשר יכעס האדם לא הוי בכלל ישראל, אלא בכלל הכת שמקבלין הרעה שהיא הגהינום כמ''ש הרמב''ן ז''ל לעיל בריש האגרת, והרי הוא בכלל כת הרשעים, כמו שאמרו כל הכועס כו' [ועיין בס''ק ד''ה וזיו כבודה]

**וזיו כבודה** בגמרא (שבת דף כ''ב) וכי לאורה הוא צריך והלא כל ארבעים שנה שהלכו בנ''י במדבר לא הלכו אלא לאורו אלא עדות היא לבאי עולם שהשכינה שורה בישראל מאי עדות אמר רב זו נר מערבי שנותן בה שמן כמדת חברותיה ממנה היה מדליק ובה היה מסיים עכ''ד הגמרא לענייננו, והרי חזינן שהנר המערבי הי' דולק מערב עד ערב, דלא כשאר נרות שהיו דולקין מערב עד בקר, והרי מבואר דהאור של הנר המערבי הוא אור השכינה, וזהו שדלק מערב עד ערב והנה עכ''ז הי' צריך להדליקה בכל יום, הרי מוכח שצריך עבודה ע''ז תמיד, וע''י העבודה מקבלין אור השכינה אבל אם מתרפה מסתלקת הימנו ח''ו, [וזהו ראיה ברורה למה שכתבנו לעיל בס''ק ד''ה תתנהג תמיד] והנה אמרו חז''ל (ב''ב דף כ''ה) הרוצה שיחכים ידרים ומשום שהמנורה בדרום, והרי מבואר שאור בס''ד השכינה שהיה בנר המערבי הוא אור התורה, וזהו שאמרו ידרים ששם נמצא אור השכינה ומשם יחכים וזהו שכתב הרמב''ן ז''ל זיו כבודה דהיינו אור השכינה והוא מתבאר והולך לפי מה שכתב בפרשת בהעלותך (פרק ח' פסוק ב) שהקשה למה נחמו דוקא בהדלקת הנרות ולא בקטורת בקר וערב, והביא ממגילת סתרים לרבינו ניסים שבא על המנורה דהמנורה היא לרמוז על נר חנוכה לשהוא לדורות וכתוב בספרי צדיקים כי בחנוכה מתגלה האור הגנוז שהיה בששת ימי בראשית (עיין לעיל ס''ק ד''ה כי כבודו מלא כל העולם) ובדברי רמב''ן ז''ל מבואר שהקב''ה גנזו בתוה''ק, ועיין בספר יושר דברי אמת דאיתא התם שאור הגנוז שרשו הוא מהתורה וחזר וגנזו במקומו, ופירוש דבריו שכיון שהקב''ה הסתכל באורייתא וברא עלמא [כמ''ש בזוה''ק פ' תרומה דף קס''א

ע''א] ממילא האור מילא כל העולם עד שנגנז ולאור כל האמור שאור נר מערבי הוא אור השכינה, ואור השכינה הוא אור התורה [כמבואר בב''ב], והרי בחנוכה מתגלה האור הגנוז, והרי הרמב''ן ז''ל כתב דנר חנוכה הוא מרומז אמנורה, ולאור האמור הדבר מבואר בעזה''י, שכיון דנר מערבי שהיה במנורה הוא אור השכינה שהוא חכמת התורה, וגם האור שמתגלה בחנוכה הוא האור הגנוז שגנזו השי''ת בתורה, הרי שפיר נר חנוכה הוא רמז להמנורה, וזהו שכתב הרמב''ן ז''ל שהמנורה בא לרמוז על נר חנוכה שהוא לדורות ובזה יש להבין מש''כ הב''ח שחנוכה הוא זמן להתחזק בעסק התורה, והיינו משום שהאור הגנוז מתגלה, ואור הגנוז זה הוא רמז להנר המערבי שהוא אור השכינה היא אור התורה, כמבואר ובזה יש להבין מש''כ הב''ח (או''ח) ריש סימן מ''ז, ע''ש ותמצא קושטא בעזה''י

**וחיי עולם הבא** באבות (פ''ב) קנה לו דברי תורה קנה לו חיי עולם הבא והנה לעיל נתבאר (עיין לעיל ס''ק ד''ה להתבושש מכל אדם) כי בעצם כל זה הוא המכין לתורה, ואשר כל זה יעבוד יועיל לו להתחבר עם התורה הקדושה, ויבא לידי קנית התורה ואזי יאמר בו קנה לו חיי תורה קנה לו חיי עולם הבא וזה מתבאר והולך ממה שאמרו (שם פ''ו מ''ז) גדולה תורה שהיא נותנת חיים לעושיה בעולם הזה ובעולם הבא , וכן ממה שאמרו בקידושין (פרק ד) ואיני מלמד את בני אלא תורה שאדם אוכל משכרה בעולם הזה ובעולם הבא אי נמי ע''פ מ''ש ברטנורא (שם) והוי מחשב הפסד מצוה מה שאתה מפסיד מסחורתך וממונך מפני עסק המצוה כנגד השכר שיעלה לך ממנה בעולם הזה או בעולם הבא שיהיה יותר מאותו הפסד עכ''ל, והנה לענייננו הרי הכעס מביא לידי דברים רעים ואינו יכול לקיים מצוות ומביאו לעשות עבירות ח''ו, כמו שנתבאר באריכות בפירוט בעזה''י לעיל בס''ק ד''ה הכעס שהיא מדה רעה, והרי בעולם הבא יקבל שכר גדול מאד כמבואר מדברי הרע''ב, וא''כ כי יסיר הכעס מלבו ויוכל לעשות מצוות יקבל שכרן בעולם הבא ועד''ז יש לומר ג''כ לפי מה שאמרו שם באבות (פ''ג מי''א) המלבין פני חבירו ברבים וכו' אין לו חלק לעולם הבא, כי הנה הכעס מביא לזה שילבין פני חבירו ברבים כמבואר בעזה''י בס''ק הנזכר, וכי יסיר הכעס שיוכל לעצור עצמו מלהלבין אזי יוסר ממנו לא להכנס לעולם הבא מש''ה, ויוכל להכנס לעולם הבא אכי''ר, והיינו שבזה יוכל לעשות תשובה, כי כל מה שאמר התנא אין לו חלק לעולם הבא ה''מ בלא עשה תשובה אבל בעשה תשובה אין לך דבר העומד בפני התשובה, כי כן כתב הרע''ב להדיא (שם, ד''ה אע''פ שיש בו תורה ומעשים טובים), וכן נראה לזה עוד ממתניתין (פאה פ''א) אלו דברים שהקרן קיימת להם לעולם הבא כו' וגמילות חסדים והבאת שלום כו', והרי הכועס אינו

יכול להרבות שלום כמבואר (עי' לעיל ס"ק ד"ה הכעס שהיא מדה רעה) ובאופן אחר נראה כי הנה ידוע כי בעולם הבא אין אפש' לעשות תשובה, משא"כ בעולם הזה וזהו שאמרו באבות (פ"ד מי"ז) יפה שעה אחת בתשובה [בעוה"ז] מכל חיי העוה"ב, ופירש רע"ב לפי שבעולם הבא אין מהני לאדם תשובה שעושה כי העולם הבא הוא לקבל שכר על מעשיו בעולם הזה, ולענינו יש לפרש בעזה"י כי כאשר יעשה תשובה יועיל לו כמו כל חיי העוה"ב וזהו שכתב הרמב"ן ז"ל וחיי עוה"ב, כי בלא שיסיר הכעס אינו יכול לעשות תשובה, ועיין בס"ד במשנה (סנהדרין פ"ו מ"ב) שכל המתודה יש לו חלק לעוה"ב, ועיין עוד בסנהדרין פרק עשירי, [ועיין לעיל ס"ק ד"ה הכעס שהיא מדה רעה]

**חיי עולם הבא** במתני' (עוקצין פ"ג מי"ב) אמר רבי יהושע בן לוי עתיד הקב"ה להנחיל לכל צדיק וצדיק שלש מאות ועשר עולמות שנאמר להנחיל אוהבי יש ואוצרותיהם אמלא ופירש רע"ב שלש מאות ועשר עולמות שנאמר להנחיל אוהבי יש יש בגימטריא הכי הוי, שלש מאות ועשר כלומר שההנאה וקורת רוח שיש לכל צדיק וצדיק בעולם הבא הוא שלש מאות ועשר פעמים כנגד כל העולם הזה, שאין העולם הזה כולו אלא חלק משלש מאות ועשר ממה שיש לכל צדיק וצדיק נחלה לעולם הבא עכ"ל

**בני** עיין לעיל ס"ק הראשון [ד"ה אביך], שהבאנו שמן הרמז יש לפרש דקאי על אביך שבשמים, והנה מכאן שכתב הרמב"ן ז"ל בני משמע להדיא שמה שכתב למעלה אביך היינו לאביך כפשוטו אך מה שכתבנו לעיל שם רמזו לאביך שבשמים, פירושו נתבאר שם, והיינו דלא באנו בזה לו' דזוהי כוונת הרמב"ן ז"ל אלא שאכן (גם) מוסר אביך שבשמים צריך שישמע מיהו הנה בעצם מה שצריך שישמע מוסר אביו הרי הוא מציווי האב שבשמים, הרי הכל כלול באחד, ומובן בעזה"י [ולפ"ז מה שפירשנו לעיל בעזה"י הוא לענין שאפי' תימא שפירושו אביך שבשמים זה כלול במה שכתב הרמב"ן ז"ל שמע בני מוסר אביך (והנה מה שאומר האב לעשות הוא הוא מוסר שצריך לעשות מחמת מוסר אביו שבשמים שכן הוא ציווי אביו ואמר רחמנא לשמוע לאביו ולכבדו ולירא ממנו

**דע** קודם דע הדברים גם בלא שתבינם, אח"כ תראה כי המה צודקים ועיין ס"ק הבא **וראה** פי' תראה לפי מה שמבואר שאין ריוח להכועס כאשר מתבאר והולך ונראה ברור כי מה שאמר לו ראה לאו היינו שאחר שיראה ישום אל לבו אם טוב יעש ואם לאו לא, אלא שיעשה בכל גווני ואח"כ יראה כי טוב עשה, כמ"ש בס"ק הקודם אמנם יש לומר שמא זה דרך הלצה שאע"פ שחיב לעשות זה מ"מ כתב לו התוצאה מעתה, וקצ"ע **המתגאה בלבו על הבריות מורד כו'** כי אין אדם מורד אלא מתוך שביעה, וכאשר יתגאה [ויחשיב עצמו לרם מעל הכל] יחוש באיזה שביעה וימרוד ובאופן אחר נראה כי אין

אדם מתגאה לחנם אלא מתוך שחש בעצמו איזה סיבה לזה, ע"כ שחש בעצמו שביעה וע"כ חש שיש בידו להתגאות ע"ז, ובמה שמתגאה הוא הבעיטה שהיא המרידה, וזה בא מחמת השביעות [מדברי רש"י פ' עקב פ' י"א פסוק ט"ז]

**בלבו כו'** ואפילו לא מוציא הגאוה בפיו, שכן הוא מורד במלכות שמים, כי הקב"ה יודע מחשבות בלב איש והיינו כי מגביה עצמו מעל הבריות בלבו בלבד, שהוא מחשבה לבדה כבר הוא מורד במלכות שמים, ועיין מס"י בפי"א בזה [אבל הגאוה שיראוה הבריות לא תעשה בכן, אך אחר כל המבואר בעזה"י עד עתה עולה כי כל שיתגאה בלבו לא יוכל לחסום פיו כלל, כמבואר והולך ועיין אגרת הגר"א, וידביק שפתותיו כשתי ריחיים]

**מורד הוא כו'** המורד רע ומסוכן עד מאד, כאשר אמרו חז"ל המורד שאומר לולב וציצית איני עושה סוכה איני עושה בי"ד מכין אותו עד שיקבל עליו לעשות או עד שתצא נפשו [רמב"ן עה"ת פרשת יתרו פרק כ פסוק א י] ועליהם אמרו חז"ל (בנדרים דף כ) וברותי מכם המורדים והפושעים (יחזקאל כ, ל"ח) אלו בני תשע מדות כו' בר מן דא הרי המורד הוא יוצא מכלל הקהל, כאשר כל מלך בשר ודם יכרות ראשו (ועיין ברמב"ן פ' בחוקותי פכ"ז) [והנה האדם אשר יחפוץ בעשיית מעשה עוולה, אינו אלא משום מה שיודעין מזה צבור מועט ומעריצין ליה, וכל זה אינו אלא היכא שישנו (מטלת) משטר שאין לעשות מעשה זה והוא מתפאר במה שהצליח להערים על השוטר או השומר ועשה מעשה זה, הרי אם לא ידעו מזה כלל לא יחוש סיפק במעשהו מאומה והרי דברים ק"ו מלך בס"ד בשר ודם הלא כאשר ימרוד בו יכרות ראשו לכשישמע שמרד בו, ואם מרד בו ולא שמע המלך זה ה"ה מתפאר בין הצבור, מלך מלכי המלכים שלעולם יודע ממרידתו בו, ואין לו להתפאר בין הבריות שהרי לעולם יודע המלך ממרידתו, כי מלא כל הארץ כבודו, לא כ"ש שיזהר מלמרוד בו בר מהכי יתבונן המתבונן כי הנה מלך בשר ודם כל ענין מרידתו הוא העונש, מה שאין כן גבי מלך מלכי המלכים הקב"ה כי המורד בו הרי מבחירתו עביד כן ומפסיד מה שמפסיד אוי לו מיום הדין ומיום התוכחה, כי אין עיקר ענין המרידה הוא העונש שיקבל ע"ז, א"כ ניחזי אנן, במלך בשר ודם שמא יהא לו ענין למרוד בו שחש בעצמו שהשיג איזה מטרה שמרד ולא נענש, אבל מלך מלכי המלכים רחום וחנון וארך אפים ורב חסד מה ענין שימרוד בו, וכי אינו מרויח אלא מפסיד, ונראה כי זה עומק עצת הרמב"ן ז"ל שכתב וראה, עיין ס"ק ד"ה וראה, ותבין בעזה"י מה שכתבנו כאן, והוא לענ"ד דבר נכון וברור ומאיר עינים ומרפא לנפש]

**במלכות שמים** הנה המלכות נקראת על שם מקומה, כגון מלכות ספרד להבדיל אלף אלפי אלפים ורבי רבבות הבדלות, כי הנה מושב יקרו [של הקב"ה] בשמים ממעל, וא"כ

מלכותו היא בשמים ומולך על כל העולם, שכן הקב"ה מלך העולם כדמברכינן בכל יום ופירוש מלכות שמים היינו המלכות שמולכת בשמים [על כל העולם], כמו מלכות ספרד להבדיל אלף אלפי אלפים ורבי רבבות הבדלות, וכש"נ

**מתפאר הוא כו'** כי זה הלבוש אינו לבוש גשמי שכאשר הוא כאן אינו יתכן שיהיה במקום אחר בעת ובעונה אחת [פי' שכאשר הוא נמצא במקום האחד ודאי שאין יכול שימצא גם במקום האחר באותה העת ובאותו הזמן], אלא הוא ענין שכל התופסו גונבו, מעין אם בא אדם לדבר בפני צבור ובא אחר והקדימו, הרי לא לקח ממנו כלום בפועל, אך הכבוד נעלם ממנו ע"י לקיחתו , כן הוא בזה הענין להבדיל אלף אלפי אלפים ורבי רבבות הבדלות, כי בגאוה שמתפאר בה הרי לקח הכבוד ממלכות שמים, כי ע"י זה הלבוש ישנו כבוד ובלא זה הלבוש נסתלק הכבוד, א"כ בזה שמתגאה הרי הוא משתמש בלבוש מלכות שמים להתפאר בו שיכבדוהו [וזהו שענין הכעס [שענין הכעס גאוה] הוא סתירה להאמונה כמשנ"ל (ס"ק ד"ה וכאשר תנצל מן הכעס תעלה על לבך מדת הענוה וגם בס"ק ד"ה ובעבור הענוה תעלה על לבך מדת היראה כו' וגם בס"ק ז' אות כ"ג]

**בלבוש מלכות שמים** כגון שיש איזה בית הארחה ושם פועלי המקום יש להם לבוש אחיד, הרי זה הלבוש נקרא'לבוש המקום', לפי שם המקום, שהלשון נופל עליו לפי מעשה המנהג שנקבע באותו המקום ולהבדיל אלף אלפי ורבי רבבות הבדלות למלכות שמים, כי גם במלכות שמים ישנו לבוש להמלכות [היינו מלכות שמים], וזה הלבוש הוא הגאות, וזה שכתוב ה' מלך גאות לבש וגו' [ומש"כ בספר קדושת לוי ס"פ במדבר לא הבנתי]

**לבש** בהווה, וכל שלוקחו ממנו לוקחו, והיינו שאין זמן שהקב"ה בלעדו [שאם יקחנו לא יהא מתפאר בלבוש מלכות שמים]

**ובמה יתגאה לב האדם** בתמיה הלא בכל ענין אין לו גאוה בשלימותה וביאור הענין כי הנה הגאוה הוא שלטון, ושלטון מהותו שאין אחר מעליו זולתו, א"כ כאשר ימצא שלעולם יש מעליו עוד אין שלטונו שלם ואין גאותו בשלימות וזהו שאומר הרמב"ן ז"ל במה יתגאה כו' הלא אם בעושר הא ה' מוריש ומעשיר ואין הוא השולט בעשרו כי אם השי"ת ואם בכבוד הלא לאלהים הוא כו'

**אם בעושר כו'** עיין לעיל ס"ק הקודם והנה עצם מה שכתב הרמב"ן ז"ל ובמה יתגאה כו' הוא שינצל מן הכעס, כי הנה הכעס הוא ההפרש בין המצוי לשאינו מצוי [כמשנ"ל ס"ק י"ח], והרי הנה בעושר ישנו תרתי והוא בעומק הענין, האחד מה שיש אצל כל השאר, כי הנה בעושר כשירצה האדם עושרו בשלימות שהוא ישלוט בו ואינו יכול

כועס, שהרי אין המציאות לפי מה שרוצה, וזהו בס"ד שאינו שולט בעשרו משום שה' מוריש ומעשיר , והשני ישנו בעומק הענין כי הנה יש לו מנה רוצה מאתים, א"כ לעולם ככל שיהיה לו ממון רב ירצה יותר ויחוש בעצמו כי אינו עשיר די הצורך, והרי כיון שהוא רוצה להתפאר בעשרו לעולם ירדוף להחזיק עשרו לבל יפחות ויגדילנו מחמת הרעבון שיש לו ליותר, א"כ אינו במנוחה מחמ"ז לעולם ויבא לידי כעס , וכבר כתב הגר"א [באגרת] הנה אנשים נוסעים על כמה שנים בשביל ממון, מניחים נשותיהן וגם הם נע ונד בחוסר כל כו' ואל תקנא בעושר כי יש עושר שמור לבעליו לרעתו וגו' וכו' ומה יתרון לו שיעמול לרוח (קהלת ה), כו' ומה העוה"ז כי כל ימיו כעס ומכאובים גם בלילה איננו מניח לו לישון כו' , עכ"ל לענייננו, הרי מבואר להדיא כי רודף העושר אינו במנוחה כלל שכן אינו מניח לו לישן בלילה וכל ימיו כעס כו'

**מוריש ומעשיר** משפיל אף מרומם [תנחומא פרשת מטות סימן ו]

**ואם** [**מתפאר**] **בכבוד הלא לאלהים הוא כו'** זה בא לפרש מה שכתוב למעלה כי המתגאה בלבו על הבריות מורד הוא במלכות שמים כי מתפאר הוא בלבוש מלכות שמים כו', שעתה נתן לזה ביאור מתרי טעמי האחד דלמעלה דיבר בהא שמתפאר הוא בלבוש של המלכות, הרי אם מתפאר בכבוד אינו מתפאר בכבוד המלכות ולא יהא אלא עובר על חוק המלכות, אבל אינו מתפאר בה, אלא שכאשר מתפאר בכבוד אין לו במה להתפאר כיון שכל הכבוד למלך נתון שהוא מלך מלכי המלכים הקב"ה, א"כ אין לו כבוד שיתפאר בו ועוד דלעיל איירי בלבוש המלכות, אבל במתפאר בכבוד אינו נוגע לענין לבוש, כי לעיל הלבוש היינו לבוש רוחני שבמה שמתנשא על הבריות מראה עצמו כי הוא המלך והשליט, והרי מסיר המלכות מן המשרה, שהרי לבוש המלכות הוא מישרת המלכות, ומלכות בלא לבוש אינה מלכות, הרי שכאשר מתגאה מחליף מקום המלך, אבל כאשר מתפאר בכבוד אינו ענין של מלכות כלל, אלא לכשלעצמו יכבדוהו, וזה אינו שהרי אין הכבוד נתון לו אלא להמלך וכש"נ

**הלא לאלהים הוא** לאו היינו כמו שכתוב למעלה שאם מתגאה בלבו על הבריות מורד הוא במלכות שמים, ומתרתי, א] שלעיל מיירי לענין לבוש מלכות שמים, והכא איירי לענין שייכות להשי"ת, שהא אינו שלו ב] לעיל אמר מטעם מורד הוא כו' וכאן הוא מטעם שלוקח מה שאינו שלו והיינו דבכאן הוא אומר אם בכבוד הלא אינו מגיע לו כבוד (על כלום), כי שום דבר לא תלוי בידו אלא בידי אלהים, ודו"ק וכל זה כבר נתבאר בס"ק הקודם

**והעושר וגו' מלפניך** מכאן יבא השואל וישאל דחזינן שהעושר מלפניך [מלפניך פירושו שהכל ממך הוא כדבס"ק ד"ה והעושר והכבוד מלפניך], ומהא דחזינן דהעושר מלפניך אמאי כתב הרמב"ן שאין לו להתפאר בעושר משום שה' מוריש ומעשיר, הלא הול"ל משום שלאלהים הוא, שהרי גבי כבוד כתב שאין לו להתפאר בו משום שהלא לאלהים הוא והביא ראיה מהפסוק שאומר והכבוד מלפניך, וזה קשה שהרי גם העושר לא גרע מן הכבוד בזה הפסוק, למה לא הביא ראיה כההיא דכבוד והאמת הנראה לנכון בזה לבאור המבואר לעיל בס"ק ד"ה הלא לאלהים הוא, די"ל דהנה העושר הוא ע"מ שיהא לו כבוד, ובזה שאומר הפסוק והעושר והכבוד מלפניך נראה דלאו היינו כ"א בפנע"צ, אלא הכבוד הוא מלפניך ואפילו כבוד העושר [פי' הכבוד שבא מחמת העושר] מלפניך הוא שהרי הכל תלוי בידך [שהרי גורם הכבוד הוא העושר והקב"ה בידו לבטל גורם הכבוד שהוא העושר, שכן ה' מוריש ומעשיר, אבל כאן מחודש שאפילו לא יסיר הקב"ה הגורם יוכל להסיר הכבוד בעצמו, שאפילו יבא הגורם להכבוד לא יועיל לו לכבוד בפועל, ודו"ק] **והעושר והכבוד מלפניך** פי' כל העושר והכבוד שבעולם ממך הם נתונים [רש"י ומצו' ומלבי"ם] ולענין זה פירושו שכיון שממך הם נתונים אין בידו כלום במה להתפאר, והרי אין גאותו בס"ד שלימה שהרי אין בידו שלטון כולו, וע"כ יכעוס כי שאינו מצוי [שהוא רצונו] הוא לשלוט שלטון גמור שזהו רצונו להתגאות [ולהתגאות היינו שלטון גמור כאמור], ומחמת שאין לו שלטון גמור יכעוס

**ואיך מתפאר בכבוד קונו** פירוש כיון שכבוד נתון להשי"ת שמא יוכל להתפאר בכבוד השי"ת, דאע"ג שאין לו עצמו בעצמותו כבוד בפנע"צ, מיהו (שמא) יוכל להתפאר בכבוד קונו ונראה לפי מה שפי' רע"ב בחגיגה (פ"ב מ"א) כל שאינו חס על כבוד קונו ראוי שלא בא לעולם, ופירש רע"ב שעובר עבירה בסתר ואומר אין שכינה מצוי' כאן ומי רואני ומי יודעני , והכא כתב הרמב"ן שאכן חס הא על כבוד קונו אלא שמתפאר בו ועיין לקמן

**ואם מתפאר בחכמה כו'** הנה הלשון שונה משאר העניינין, דלא כמ"ש ואם בכבוד כו', וגבי חכמה כתב ואם מתפאר כו' ונראה כי זה מורה על החכמה שיכול להתייהר בה, כי הנה ההתפארות בחכמה לא דק שיהא חיצון, אלא אפילו מתפאר באופן מופנם אין בזה כלום כי מסיר שפה לנאמנים וטעם זקנים יקח, [משא"כ העושר והכבוד שכל ההתפארות בהם הוא חיצון] , וזה מבואר בעזה"י מדברי הרע"ב באבות (פ"ד מ"א) שכתב [אהא דתנן בן זומא אומר איזהו חכם הלומד מכל אדם] בזה"ל הלומד מכל אדם ואע"פ שהוא קטן ממנו שכיון שאינו חס על כבודו ולומד מן הקטנים ניכרים הדברים שחכמתו היא לשם שמים ולא להתייהר בה ולהתפאר בה עכ"ל, וזהו שכתב הרמב"ן ז"ל לקמן וכל

אדם יהיה גדול ממך בעיניך כו', ועי''ש בביאור בעזה''י עד כאן פירשנו בעזה''י הלשון באופן אחד, והשתא נראה ליישב בעזה''י באופן אחר, דהנה בברכת החודש אנו אומרים חיים שיש בהם יראת שמים ויראת חטא כו' חיים של עושר וכבוד חיים שתהא בנו אהבת תורה ויראת שמים כו', וכבר נודע הקושיא על כפל הלשון חיים שיש בהם יראת שמים ויראת חטא, ואח''כ שוב אמרינן חיים שתהא בנו אהבת תורה ויראת שמים, וידוע מה שתירצו גדולי המוסר דרך מליצה, כי אחר עושר וכבוד צריך אהבת תורה אחרת , עכ''פ מכל זה מבואר כי העושר הכבוד גורם להאדם איזה שינוי, ובשביל לקבל התורה שתהיה לו תורת חיים צריך אהבת תורה אחרת , וביאור הענין הזה דהנה אמרו חז''ל ביבמות (דף ס''א) השרוי בלא אשה שרוי בלא תורה, וכן ביבמות (דף ס''א) לא טוב היות האדם לבדו, וכן בקידושין (דף כ''ט) ת''ר ללמוד תורה ולישא אשה ילמוד תורה ואח''כ ישא אשה אמר רב יהודה אמר שמואל הלכה נושא אשה ואח''כ ילמוד תורה ר' יוחנן אמר ריחיים לצוארו ויעסוק בתורה ולא פליגי הא לן והא להו, [ועי' נדרים דף מ''א], ואמרו (עי' בב''ק דף י''ז, וכן בב''מ דף פ''ב, וכן בעבודה זרה דף ה, וברש''י להדיא בתמורה דף ט''ז ד''ה אלא תורה בלבד, עי' רש''י בקידושין דף מ ד''ה פוטר מים, ועיין ברש''י ב''ב דף כ''ה ד''ה יערוף כמטר לקחי) אין מים אלא תורה דכתיב הוי כל צמא לכו למים, דכתיב (ישעיה נ''ה) הוי כל צמא לכו למים, (ובבעה''ט פ' פנחס כתב הא דכתיב משפחת הפוני שהכל פונים אליו ללמוד תורה), ופירשו רז''ל שכל השפל מקבל תורה שהמים יורדין למקום מדרון ושפל, הרי מעתה יש לבאר מה שאמרו השרוי בלא אשה שרוי בלא תורה כיון שצריך האדם שיהא בהתבטלות וענוה כדי שיקבל תורה, כל שיש עמו דעת אחרת שכבר אין דעת עצמו לבדה שהוא האשה, שפיר יש לו התבטלות ויוכל לקבל תורה [ובזה מבואר מה שבן עזאי איחר המועד (שאמרו בקידושין דף מ, עד גיל כ' שנים, וברמב''ם פט''ו מהל' אישות הל''ב, ובשו''ע ריש אה''ע סי' א), שכיון שהי' בדרגה שיכל להתבטל ג''כ בלא אשה יכל לאחר ובזה נמי מבואר מה שאמרו חז''ל בברכות (דף ו) א''ר חלבו אמר רב הונא כל הנהנה מסעודת חתן ואינו משמחו עובר בחמשה קולות כו' ואם משמחו מה שכרו אמר רבי יהושע בן לוי זוכה לתורה שנתנה בחמשה קולות כו' , כי הרי לשמוח בשמחת השני הוא דורש התבטלות, וזה ההתבטלות היא יותר מן ההתבטלות שיש לו אשה, ושפיר זוכה לתורה ובזה יש לבאר בס''ד מאי דכתיב אם בחקותי תלכו ואת מצוותי תשמורו ועשיתם אותם, והדקדוק ידוע דלכאורה הי' צריך לו' ואת מצוותי תשמעו, ולאור האמור י''ל שהנה ענין השמיעה לא בא לידי הפועל בלא סינון, והרי כל שמסנן הדברים כבר אינו בהתבטלות לגמרי, שהרי בס''ד הוא בוחן בעצמו הענינין ששומע, משא''כ תשמורו שאין כאן

שמיעה והוא נעשה בהתבטלות גמורה, וזהו ענין נעשה ונשמע שהוא ענין ההתבטלות ומש"ה קבלו את התורה, דו"ק בזה, [וכן הבאתי בעה"י לקמן בס"ק קל"א], וזהו נראה הסמיכות שאנו אומרים בתפילה נפשי כעפר לכל תהיה פתח לבי בתורתך, דלכאורה מאי סמיכותא זו, אבל השתא הוא מבואר בעזה"י, שכל שנפשי כעפר לכל תהיה אזי פתח לבי בתורתך] , והמורם מן האמור שלזכות לתורה צריך התבטלות, כמבואר, והרי נתבאר בביאור בעזה"י שעושר וכבוד הוא סתירת ההתבטלות, [וגם נראה כי כל ששבע בועט, כמו שכתוב (דברים ל"ב, ט"ו) וישמן ישורון ויבעט], וזהו ביאור הענין כי אחר עושר וכבוד אכן צריך אהבת תורה אחרת, כי בזה ההתבטלות נסתרת מן העושר וכבוד, דו"ק בזה ולענייננו יש לומר דמה שכתב הרמב"ן גבי חכמה לשון אם מתפאר בחכמה, כי הרי אם מתפאר בלבו על חכמתו כבר אין תורתו מתקיימת בו, והענין עמוק, ומתבאר בעזה"י מדברי הב"ח (או"ח ריש סי' מ"ז) שכתב שאם היו לומדים התורה כראוי [ולא לשם להתפאר בחכמתה להתחכם בה] לא היו שוכחים אותה לעולם, כי היא תורה אלוקית , וכבר אמרו בנדרים (דף ס"ב) לאהבה את ה' אלהיך לשמוע בקולו ולדבקה בו שלא יאמר אדם אקרא שיקראוני חכם אשנה שיקראוני רבי אשנן שאהיה זקן ואשב בישיבה אלא למד מאהבה וסוף הכבוד לבא, וזהו שאמרו באבות (פ"ד מ"א) אין כבוד אלא תורה , מעתה מתבאר מה שכתב הרמב"ן ז"ל ואם מתפאר בחכמה כו', כיון שההתפארות בזה הוא אינו חיצון אלא פנימי גם כן מזיק לו לענין ההתבטלות שאינו יכול שתכנס בו התורה, ואינו קרוב להשי"ת שאין קירבה להשי"ת אל ע"י התורה, ואכמ"ל (ובזה מתבאר מה ששרו של עשיו נלחם ביעקב ולא באברהם ויצחק, כי יעקב אבינו ע"ה מדת אמת והתורה תורת אמת, והרי גם יראה כיצחק וגם חסד כאברהם לא יתקיים בלא תורה, כי התורה מחזקת האדם בעמדו על דעתו, והיא מקרבת האדם להשי"ת) ועוד נראה לבאר כי אמרו באבות (שם) אין חכמה אלא תורה, ומשמיע לן הרמב"ן שאפילו למד תורה ומתפאר בה לא טוב הוא עושה ולא עוד אלא שאין השי"ת רוצה זה, וזהו שאמרו בנדרים (דף ס"ב) כנ"ל

**הכל שוה לפני המקום** כי באפו משפיל גאים וברצונו מגביה שפלים ביאור הענין מה שהכל שוה לפני המקום הוא שהנה דרכו של הקב"ה שוה ואינו סוטה ימין ושמאל ונוהג בישרות ורחמנות וכעסו לפי מדת צורך הענין, ולזה יהיב טעמא משום שבאפו [בכעסו (ועי' ס"ק ד"ה באפו)] משפיל גאים, והיינו שעל הגאים צריך לכעוס ולהשפילם, וברצונו מגביה שפלים, שהשפלים צריך להגביהם דבר אחר נראה לפרש הכל שוה לפני המקום משום שאין שני מלכים משמשין בכתר אחד, אלא הוא יתברך לבדו עושה ברצונו הכל, והכל שוה שהכל ברור ומוחלט

**באפו** כי פעמים שהקב"ה כועס עיין בסנהדרין דף ק"ה, ובכתובות דף ח, ובעבודה זרה דף ד ועיין לעיל ס"ק ד"ה תנצל מן הכעס תעלה על לבך מדת הענוה

**וברצונו** ולא כרצונו כי הנה מדת הקב"ה לא כמדת בשר ודם, שמדת בשר ודם יש לו רצון והרצון הוא מין דחף והוא הנקרא הכח, והפועל בא ע"פ הכח, אבל [מדת] הקב"ה אינה כן, אלא כל שרוצה כבר נעשה בזה הפועל, ודו"ק [עוד יראה בעזה"י לו' כאן כי רצון האדם קשה שיהא מוחלט כ"כ עד כדי שלא יסיעו אף אדם, ואפי' אם אין בני האדם יכולין להסיעו הא הקב"ה לעולם מושל עליו ובידו לשנות רצונו, אבל רצון הקב"ה אינו כן, וזהו שאמר ברצונו, והוא כמו כחצות הלילה משום שאין האדם יכול לדייק כ"כ [ואע"ג שמה שאמר מרע"ה כחצות אינו מש"ה, מ"מ הענין נכון], אבל הקב"ה אינו כן וכן מעשים בכל יום מה שרואין בלשון בנ"א שאומרים לו עשה כרצונך (כמו ברש"י בברכות דף ה ד"ה אי משום תורה וכן ברש"י בפרק המפקיד דף ל"ו ד"ה לדעתך, וב (דף מ"ב)ד"ה בכיסי וברש"י בב"ב (דף קל"ד) ד"ה במקלו ובתרמילו, וב (דף קל"ז)ד"ה ערום, וב (דף קס"א)ד"ה הכי גרסינן וכן בכתובות (דף י"ז) ד"ה תהא דעתו של אדם מעורבת עם הבריות [והא דאמרו בברכות (דף מ"ו) פתח ובריך הטוב והמטיב אל אמת דיין אמת שופט בצדק לוקח במשפט ושליט בס"ד בעולמו לעשות בו כרצונו כו' , שאני הכא דכשהוא משפיל הגאוותנין צריך שיהא החלטה, והתם גבי שליט בעולמו לעשות בו כרצונו אינו החלטה, אלא כל שיעשה יעש, כמבואר בעזה"י]

**ברצונו מגביה שפלים** חזינן מכאן שהקב"ה מרוצה מן הענוותנין שכן קאמר ברצונו מגביהם והרי רואין אנו בעזה"י שכל שהוא ענו הקב"ה מגביהו ברצון, ולא עוד אלא שבמה שהוא משפיל עצמו מקיים בזה רצון השי"ת ועל כן כתב הרמב"ן ז"ל לבנו השפל עצמך וינשאך המקום, ועיין לקמן בביאור שם

**השפיל עצמך כו'** כי זה רצון השי"ת כש"נ לעיל בס"ק ברצונו מגביה שפלים, וע"ע ס"ק ד"ה באפו משפיל גאים והנה כאשר יעשה רצון השי"ת יגביהו השי"ת, כמו שאמרו חז"ל (נדרים דף ס"ב) תניא לאהבה את ה' אלוהיך לשמוע בקולו ולדבקה בו שלא יאמר אדם אקרא שיקראוני חכם אשנה שיקראוני רבי אשנן שאהיה זקן ואשב בישיבה אלא למד מאהבה וסוף הכבוד לבא , כי השי"ת מגביה שפלים, וזהו סוף הכבוד לבא והנה הי' מקום לפרש וינשאך המקום באופן אחר דעצם מה שהוא מקיים רצון השי"ת והוא עבדו הרי הוא מרומם, ולמה יצטרך להכבוד הזה אבל הנכון בעיני נראה לא כהפירוש הזה שכן אמרו בגמרא (בנדרים שם) סוף הכבוד לבא, שהרי אם תאמר שכאשר הוא עובד השי"ת באמת כבר הוא מכובד [ויש בו כבוד] מאי וסוף הכבוד לבא, הא מעתה הוא מכובד כאשר עוד השי"ת באמת, והיינו דהרי הגמרא קאמר למד מאהבה וסוף הכבוד

לבא, והרי הלומד מאהבה הרי אינו מתגאה אלא משפיל עצמו, א"כ מקיים רצון השי"ת ו (ע) [ב] כ"ז קאמר הש"ס סוף הכבוד לבא, משמע דמה שלומד מאהבה הוא פועל היוצר הכבוד שיבא ואינו כבוד בפנע"צ אכן הדבר נכון שהעובד השי"ת באמת אכן הוא מכובד ויש לו כבוד אמיתי, אבל הכבוד האמור כאן אינו כן [ושמא יש ליתן מכאן סיוע למה שנותנין פיצוי לפתות האדם ללמוד התורה הקדושה, שכן קאמר הרמב"ן ז"ל הכא שינשאך המקום, שאומר לו כביכול גם אם רצונך שתהא בגבהות, לא תתגאה בשביל הזה אלא השפל עצמך ואל דאגה כי ינשאך המקום]

**תמיד** עיין לעיל ס"ק ד"ה תמיד

**כל דבריך יהיו בנחת** וא"ת הא כבר כתב הרמב"ן ז"ל ענין דבור בנחת בראש האגרת, תתנהג תמיד לדבר כל דבריך בנחת ולמה חזר ושנה זה כאן י"ל הרי הענין שונה וקושיא זו טעות כי לעיל איירי לענין עקירת הכעס, ובהאי בעינן שידבר בנחת עד שיעקר, ואחר שנעקר ממנו הכעס הרי תעלה על לבו מדת הענוה כמ"ש הרמב"ן ז"ל לעיל, והכא בא לבאר היאך ישמר הענוה אצלו, כי אם לא ינהג לפי אלו הכללים לא יהי' בו הענוה, וכמו שמבאר והולך [והנה לעיל שכתב לענין הסרת הכעס לא כתב ג"כ שראשך יהיה כפוף, ומשום דזה אינו שייך לענין עקירת הכעס, אלא דיבור בנחת, והכא שכתב דבר בנחת הוא מענין אחר לענין לשמור ענותנותו, והיינו אחר שעקר כעסו מלבו כי הנה אם לא ישמור דיבורו בנחת ישוב לכעסו ומאבד מנוחת נפשו (וכבר כתב הגר"י עדס דמנוחת הנפש היא הענוה, [וכמשנ"ת לעיל הענין בעזה"י] ואף בלא"ה הרי כשהסיר מנוחת נפשו אזל האוצר להחזיק ענותנותו)] ויש לקיים זה מדקדוק הלשון דלעיל כתב הרמב"ן ז"ל תתנהג תמיד לדבר בנחת כו', [וכמש"נ לעיל תתנהג תמיד כו'], וכאן כתב בלשון כל דבריך יהיו בנחת, והיינו אחר שהסיר כעסו וכבר מתנהג בהנהגה לדבר בנחת, יהיו דבריו בנחת [שישתיירו בדיבור בנחת]

**וראשך יהיה כפוף** כי דרך המלכים והשרים לילך בראש מורם כלפי מעלה, והרי המלכים והשרים כבודם במקמם מונח אבל האדם אשר ילך בראש מורם על אף שאינו לא מלך ולא שר, מתפאר בכבוד והלא לאלהים הוא, וזה כבר הסיר הרמב"ן לעיל, כדכתב ואם בכבוד הלא לאלהים הוא שנאמר והעושר והכבוד מלפניך בס"ד

**ועינך יביטו למטה לארץ** נראה הפירוש כי אמרו (בב"ב דף נ"ז) ועוצם עיניו מראות ברע זה מי שעוצם עניו בשעה שמזדמן לו איזה ראיה ואינו רואה [וכתב בשומר אמונים שאותה שעה עת רצון היא ועצתו שיתפלל אז על צרכיו, ויענוהו מן השמים בעזה"י], ואיתא בגמ' (שם) מעשה באמוראים שהיו מהלכין בדרך ואמרו לא נסתכל בזאת הראיה, ושם

(בב"ב דף נ"ז) אי דאיכא דרכא אחריתי כו' ואי דליכא דרכא אחריתי כו', ומבואר דכל שיש לו דרך אחרת לילך ילך בה, למען לא יסתכל , מיהו בטהרת הקדש (מאמר שמירת העיניים) כתב שאשרי הזוכים לילך בדרך שיש שם הראיות האסורות ובכ"ז לא להסתכל, שבזה זוכה לאור גדול שאין מלאך ובריה יכולין לשער, ע"ש, ועוד כתב שם כי הרבה מהגדולים שבא להם איזה ראיה היו בוכים ע"ז, ואוי לו מראיה אסורה כי טוב מראה עיניים מהלך נפש, ופירשוה רז"ל טוב ליצה"ר מראה עיניים יותר מגופו של מעשה, כי הרהורי עבירה קשים מעבירה כדאמרינן ביומא (דף כ"ט) ומטעם המבואר (כמו שפירש"י שם), וכמו שביארנו בארוכה בעזה"י בחיבור דרך כונה בביאור הברכה ד"ה וברא בו נקבים נקבים, ע"ש ומכל האמור מבואר להעלות בעזה"י שכל שהולך ועיניו למעלה ומסתכל, הרי שבעצם מחשיב עצמו בפי הכל כי הוא יכול שיראה ראיות אסורות וימנע עצמו מלהרהר, והרי אפילו גדולי הדורות היו בוכין ע"ז, והוא גדול מהם, הרי שמתגאה, וזוהי סתירת הענוה, [וגם הענין קצת מבואר לעיל בעזה"י בס"ק ד"ה וכאשר תנצל מן הכעס תעלה על לבך מדת הענוה] ועיין לקמן בס"ק ק"ד בסופו פירוש אחר בזה

**ולבך למעלה** כי אמרו חז"ל ויגבה לבו בדרכי ה' ורוממות זו גורם להאדם להיות מרומם לבל יפול, כי כבר הנחילו גדולי המוסר היטב מה שהעצבות סכנה גדולה שמפילה האדם לידי שברון ויורד לשאול ח"ו, וזהו דרך היצה"ר להפיל האדם לידי עצבות, ע"כ צריך שיהא לבו למעלה וכאן בא הרמב"ן ז"ל ללמד כי רוממות הלב אינו ענין גאוה, אלא שהגאוה הוא כלפי החיצון, אבל בפנימיותו כאשר מתגאה בדרך זו בלבו לא הוי גאוה אלא אדרבה הוא חלק מן הענוה וביאור הענין, דהנה אם הולך בראש כפוף ועיניו בהבטה למטה לארץ, הרי מקיים בזה רצון השי"ת, [שהוא ענו בזה כמו שמבאר הרמב"ן ז"ל והשי"ת קרוב לענוים שהם שפילי הרוח, וכמו שנתבאר ומוכח לעיל, עיין בס"ק ד"ה וברצונו מגביה שפלים], ואחר שמקיים רצון השי"ת כל שמתגאה בלבו על מעשיו הרי מתגאה בדרכי ה' שעושה רצון ה', וזה אינו מן הגאוה האסורה, ומובן בעזה"י

**ואל תבט כו'** כי מה עדיפות האחד כלפי חבירו, וכאשר מביט בו בדברו עמו הכריע הכף שהוא העדיף שהרי מביט בו בדברו עמו, ונכון בעזה"י

**תבט** נ"ב נ"א תביט

**בדברך עמו** אבל בעלמא אין קפידא, וטוב להחמיר, ומטעם המבואר לעיל בס"ק הקודם **עמו** אבל כשמדבר עם אחד ומביט על אחר שרי, ועיין ס"ק הקודם

**וכל אדם יהיה גדול ממך בענך כו'** כי מה הוא עצמו עדיף מן השני, וכי יודע מעשי השני שעושה בסתר, כי שמא השני גומל חסדים טובים ורודף צדקה בסתר, והיאך יכול

להכריע לא כן וכמו שאמרו באבות (פ"ד מ"א) איזהו חכם הלומד מכל אדם, כי השני צריך להיות מכובד אצלו מאד, כמ"ש הזהר בכבוד כל אדם וכתב רע"ב באבות (שם) הלומד מכל אדם ואע"פ שהוא קטן ממנו שכיון שאינו חס על כבודו ולומד מן הקטנים נכרים הדברים שחכמתו לשם שמים ולא להתייהר בה עכ"ל, הרי שבזה ראיה יש שהוא עניו ולא בא להתייהר ולהתגאות, וזהו גם תנאי להענוה, כי בלא"ה סותר הענוה

**ואם רש הוא ואתה עשיר כו' ממנו** תכבדו, דאם לא כן לא תצלח להסיר מעצמך מהתפארות העושר בס"ד

**אם חכם או עשיר הוא כו'** והכל בשביל עצמו הוא עושה, כי אם מתפאר בחכמה מסיר שפה לנאמנים וטעם זקנים יקח, ואם (בכבוד הלא לאלהים הוא שנאמר והעושר והכבוד מלפניך, ואם) בעושר ה' מוריש ומעשיר ועל כן כתב הרמב"ן שיכבד כ"א ואחד בין בחכמה ובין בעושר, ואפילו (עס"ק הבא)

**או חכם כו'** פי' או חכם, שהוא רש ממנו בחכמה ואתה חכם ממנו [היינו דלכאורה קשה מה שייך אם רש הוא לענין חכמה, ומאי אם רש הוא ואתה כו' חכם ממנו, אבל השתא הוא מיושב בעזה"י]

**חשוב בלבך כו'** כי ע"ש שתחשוב בלבך ודאי לא תתפאר בלבך, וע"כ יוסר ההתפארות החיצונית משרשה, שיוסר השרש

**כי אתה חייב ממנו והוא זכאי ממך** ומפרש והולך בענין חטא, שאם הוא חוטא הוא שוגג ואתה מזיד ודע דלאו היינו שאתה בע"ח שלו כמי שהוא הלווך ממון וכדומה, אלא שסכום החיובים שלו קטן משלך ושלך גדול משלו, ואפילו אם תראה שהוא עושה מעשה המחייב תלהו בענין שאינו מחייב, וזהו שמפרש והולך שאם הוא חוטא כו', [ודוגמא לדבר דעיין תפא"י בגיטין משנה ו' שהקשה ע"ד חכמים דסברו דמהני שליחות לשחרר העבד [ואין יכול הבעלים לחזור בו ע"ש] דקשיא הלא המשחרר עבדו עובר בעשה וקיי"ל דאין שליח לבר עבירה בב"מ ד"י, ובפשיטות נראה ליישב בעה"י ע"פ מאי דקיי"ל בברכות מ"ז ע"ב שר"א שחרר עבדיה להשלים מנין ע"ש דהוי דבר מצוה, הרי שאפשר לפרש מעשה עצמו בתרי אנפי שהאחד הוא לדבר מצוה והאחד לד"ע] וביאור הענין בעזה"י דהנה יש חטאים שהאדם חוטא ובסתר הוא חוטא, שאין אף אדם יודע מאומה מזה רק הקב"ה (כמבואר בשו"ע ריש או"ח סימן ב, אל יאמר הנני בחדרי חדרים מי רואני כי השי"ת עומד עליו ורואה במעשיו), משא"כ החכמה שודאי נראית גם לעיני הבריות, כי חכמת אדם תאיר פניו, וגם העושר של האדם ניכר הוא, [וזהו שכתבו הסה"ק שהאדם שיש בלבו הרהורי גאוה אחר ושבחוהו רבים, יאמר (יהרהר) בלבו וכי יודעים המה כמה

חטאים חטאתי וכמה עבירות עברתי שיכולין לשבחני ויאמרו צדיק אני (בתמיה), והטעם מבואר כי כל חטא האדם מתביש בו, ורובם נסתרים מן הבריות, אבל חכמה שניכרת היא משבחין אותו עליה, וכן העושר (בין בממון ובין בחכמה)] , והיינו שאם הוא חוטא, פי' אפי' אין אתה יודע שחטא אלא שהנך מסתפק, ואפילו תניח הספק לפושטו כהצד דחטא, לא יהא אלא שוגג , כי הנה בצדקות אין האדם יכול לדרג לפי ראות עיניו, אלא הכל תלוי בחשבונות שמים והדברים נשגבים, אבל החכמה שייך שניכרת היא לעיני האדם ויראנה, ויאמר הנני חכם ממנו, אבל הצדקות לגבי העבירות או המצוות לא, כי מי יודע אולי עושה מצוה זו בקושי רב, ויקבל ע"ז שכר מרובה יתר מחבירו שעשה אותה המצוה בנקל, וכן עבירות מי יודע אם יצרו הי' תוקפו בקושי גדול [וכבר כתוב בס' החזיונות (חלק ה אות ט"ז ד"ה וכדי שתבין זה וע"ע בסה"ק התקרבות להשם למרן המקובל ר' יעקב עדס שליט"א בחלק מעלות הקדושה פרק ב שהאריך בזה וגם בספר חיי מוהר"ן לר' נתן מברסלב זצוקללה"ה שהרחיב במעלת רבו הגדול רבי נחמן שנתגבר כארי על יצרו הגדול, ולא היה בדעתו אפי' פעם אחת לחטוא, והי' מזמין התאוה אליו ועכ"ז הי' מתגבר וכן מה שראו עיננו בעזה"י ממעשה שבא המגיד מדובנה להגר"א ושאל ממנו את יצרו הרע וא"ל הגר"א ז"ל אוי ואבוי לך מיצה"ר שלי שהוא בוער בי כאש [בתרגום ליידיש, הער ברענט מיר אזוי ווי פייער] עי' קידושין דף פ"א רבי כו' הוה מתלוצץ בעוברי עבירה כו' וגם בשלהי האיש מקדש דף ל"ט ע"ב בר פפא תבעתיה ההיא מטרוניתא כו') כי מי שיצרו גדול מאד ונכשל עונשו פחות מההוא שנכשל כשיצרו קטן], ועל כן יתלה שהוא עצמו חייב מחבירו, [וגם זה מבואר בספה"ק שערי קדושה למהרח"ו] ובענין החטא הוא זה שאתה המזיד (ממנו) [והוא השוגג] (ממך), וכש"נ בס"ד

**ואתה מזיד** לכאורה קשה כיון שאיהו עצמו לא חטא אלא הנראה פשוט שכוונתו ז"ל שאתה לא עדיף ממנו, שודאי שגגתו גדולה משלך, שאפילו אתה עצמך לא חטאת כלל והוא חטא, אין לך לומר רע הוא ממך כיון דשמא יצרו גדול ממך ואמרו חז"ל כל הגדול מחבירו יצרו גדול הימנו [ועמ"ש בעזה"י בס' גינת אגוז בריש פרשת תרומה]

**ומעשיך** שמא תאמר מעשי הגיעו למעשי אבותי וגדול אני, הא אי אתה יכול כלום בלעדי השי"ת, הממציא כל נמצא

**ומחשבותיך** אפילו אין העולם רואין מחשבותיך, ואין חשש לכשלון אחרים מחמת מחשבתו, [שהרי אמרו (סוף יומא דף פ"ו ע"א וע"ע בסוכה דף כ"ח ובתענית דף כ) איזהו חילול ה' שאין מכפר אלא יום המיתה זהו ת"ח שהולך ד"א בלא תורה, ואמרו (שבת דף קי"ד) ת"ח שנמצא רבב על בגדו חייב מיתה, [ונראה כי מחמת שחייב מיתה יתכפר לו העוון שנמצא רבב על בגדו, כי זהו חילול ה'], וכיון שבמחשבה אין חילול ה' לא יחשוב כאילו

הקב"ה עומד לפניו], קמ"ל אפילו במחשבותיך והטעם משום שאם לא יתירא תמיד מהשי"ת לא יהא אדם ירא שמים, וכבר יצא מכלל עמך, ושמא יש לו דין רודף שהוא מעין שור נגחן ביראת השם, כי סכנה גדולה היא שהעולם אינן יודעין שאינו ירא, ומסוגל שיסית וידיח ח"ו

**ובכל עת חשוב בלבך כאילו אתה עומד לפני הקב"ה ושכינתו עליך** בריש צעטיל קטן, בכל עת ורגע שהוא פנוי מן התורה ובפרט שהוא יושב ובטל לבדו בחדר או שוכב על מיטתו ואינו יכול לישן, יהיה מהרהר במצות עשה של ונתקדשתי בתוך בני ישראל, וידמה בנפשו ויצייר במחשבתו כאילו אש גדול ונורא בוער לפניו עד לב השמים והוא בשביל קדושת השם יתברך שובר את טבעו ומפיל את עצמו להאש על קידוש השם יתברך ומחשבה טובה הקדוש ברוך הוא מצרפה למעשה, ונמצא שהוא שוכב ויושב בטל רק מקיים מצות עשה דאורייתא עכ"ל

**ובכל עת** נתבאר לעיל (ס"ק הקודם) כי אם לא כן לא תהיה יראתו על פניו, והיינו שלא יהא אדם ירא השם באמת וזהו שמבקשין אהבתו ויראתו, [ובברכהמ"ז הרחמן הוא יטע יראתו ואהבתו בלבנו ותהיה יראתו על פנינו לבלתי נחטא ויהיו כל מעשינו לשם שמים] , כי הנה הלב נברא לחשוב מחשבות (כמ"ש בעזה"י בס' דרך כונה ע"ש), הרי אם בלבו תהיה יראה סגי, כי זהו שכתב הרמב"ן ומחשבותיך, כמו שנתבאר בס"ק הקודם בעזה"י, וזהו שמבקשין שבלבו תהיה יראת השם לא עוד אלא שכל שבלבו ישנה יראת השם ודאי יהא ירא שמים, וואם לא תהיה יראת השם בלבו אלא חיצון, סוף תוסר ממנו היראה ח"ו, שאינה אמיתית ונראה דזהו שכתוב ודובר אמת בלבבו

**חשוב בלבך** כי הלב נברא לחשוב מחשבות [דרך כונה] והענין נתבאר לעיל ס"ק ד"ה ובכל עת בעזה"י

**ושכינתו עליך** רוח הקדש (עמס"י פכ"ו) כי כל רוח אדם קדושה היא אם לא שיטמא אותה **כי כבודו מלא כל העולם** אמר הכתוב (דברים ל, ל"ט) וידעת היום והשבת אל לבבך כי ה' הוא האלהים בשמים ממעל ועל הארץ מתחת אין עוד ובליקוטי מוהר"ן (חלק א' סימן פ"ד) בכל יום מתגלה האור הגנוז בכל העולם כולו, ובעת שברא השי"ת את הבריאה הי' האור מאיר קצה העולם ועד קצהו, והי' רק אור אין סוף, ולא ראו שום דבר רק עצם אלקותו יתברך, והיינו משום שכאשר יודעין שהשי"ת מסבב הכל וממציא כל נמצא ועומד ביננו ומסתכל עלינו בכל שעה אזי נופלת עלינו פחד ויראה וחיל ורעדה גדולה לפחוד ממנו יתברך, ראה הקב"ה כי רשעים אינם ראוים להשתמש בו, כי הרשע יודע רבונו ורוצה ומתכוין למרוד בו *, העלים האור הזה, כי עשה טובה עם הרשע כי עתה

יש לימוד זכות עליו שאינו רואה האור וממה יפחד, [וכ''ן להדי' מדברי רש''י ז''ל פרשת בראשית פ''א פס''ד] ולכן אמרו חז''ל במדרש אגדה [בילקו''ש תהלים רמ''ז אות תרמ''ז] אין טוב אלא הקב''ה בס''ד שנאמר (תהלים קמ''ה ט) טוב הוי''ה לכל, ואין טוב אלא התורה שנאמר (ישעיה ג, י) אמרו צדיק כי טוב, נמצא שהקב''ה הוא עצם הטוב והתורה היא עצם הטוב וכן הצדיקים שהאור מתגלה להם [ובי' ענין שהצדיקים יש בהם טוב, כי כתב בקריינא דאגרתא שהלומד תורה מתוך יגיעה לשמה, נעשה מוחו קדוש בקדושת ס''ת, מעתה הוא מבואר בעזה''י, כי בעצם הוא בעצמותו קדוש, ומובן בעזה''י]

• נ''ב והנה אמרו בחגיגה (דף י ע''ב) אינו דומה השונה פרקו מאה פעמים לשונה פרקו מאה ואחד פעמים ופירש השל''ה אינו דומה השונה פרקו מאה פעמים ואינו זוכר האחד לשונה פרקו מאה ואחד דהיינו שאכן שנה מאה אבל זוכר האחד שהוא השי''ת שאנו אומרים ה' אלוקינו ה' אחד, ה' אחד ושמו אחד וגם רמז השל''ה זה בשם עמלק, שעמלק נוטריקון עמל ק', דהיינו שעמל מאה פעמים אבל אינו זוכר האחד, שכן הוא מספר ק' בלא אחד, אבל העמל מאה וזוכר האחד שהמספר עולה למאה ואחד, כבר יצא מכלל הק' ואינו בבחינת עמלק [ובזה פירשתי בס''ד מה שאנו אומרים באלוקי נצור פתח לבי בתורתך ובמצוותיך תרדוף נפשי, דבעצם הא דבמצוותיך תרדוף נפשי הוא חלק מבקשה דפתח לבי בתורתך, דהיינו שרוצה לזכור האחד לקיים מצוותיו וחוקיו ברצון עד כי נפשו תרדפם, ולא יראה עליו כמשוי , כאשר חוזים אנשים אשר לומדים ביום שבת קודש עם עישון בפיהם ר''ל] ומעתה מדברים אלו עולה דהרשע אינו יודע רבונו, שכן הוא עמלק שאינו זוכר האחד ודלא כדברים אלו, ולא ידעתי כעת מה להשיב בכאן

**כבודו מלא כל העולם** כבוד ה' מלא כל העולם ולא ה' מלא כל העולם, כי הקב''ה מקומו של עולם ואין העולם מקומו, וע''כ נקרא הש''י מקום ועיין לעין ס''ק ד''ה ואם בכבוד הלא לאלהים הוא, ושם בכל הענין בביאור בעזה''י

**ודבריך יהיו באימה וביראה** כי כל רגע ורגע שמדבר הוא מהשי''ת, ואם לא חושב שהוא ממנו שמא יופסק דיבורו ח''ו, הרי צריך ליחד ה' ולירא ממנו בכל עת [ועיין לעיל ס''ק ד''ה ובכל עת חשוב בלבך כאילו אתה עומד לפני הקב''ה ושכינתו עליך]

**כעבד לפני רבו** ולא כתלמיד לפני רבו , כי ענין תפיסת ההבנה בטוב בא ע''י המשל כאשר אחזו גדולי המוסרים, והמשל הברור הוא מחיי האדם ככל שקרוב אליו יותר מבין טוב יותר, כמו שהמשילו חז''ל הקב''ה שהוא מלך מלכי המלכים למלך בשר דם רק להמחיש היראה (עי' ברמ''א או''ח סימן א, ובקיצוש''ע שם וגם עיין בביאור לקיצוש''ע (שם) שכתבנו בעזה''י)

**ותתבייש מכל אדם** כמשנ"ת לעיל דאם הוא חוטא הוא שוגג ואתה מזיד, כן הכא יאמר מה אני עדיף ממנו ומה שכתב הרמב"ן ז"ל כעבד לפני רבו הוא מקרב ענין זה ג"כ, כי אם הי' מיירי ברבו המלמדו תורה, הא אמרו בברכות (מו"ק דף י"ז) אם הרב בעניך כמלאך ה' צבקות למוד הימנו תורה, וא"כ היאך יש לדמות זה לכל אדם, אבל כיון שכתב כעבד לפני רבו היינו בעבד בעלמא, ואזי סמיך ליה ותתבייש מכל אדם, והבן בעזה"י

**איש** לא כתב כל אדם והנה איש ר"ת אדם ירא שמים, ושמא י"ל שאם הי' גוי שאינו חבירו לא נאמר וכבר הארכנו בזה בעזה"י במקו"א ואכמ"ל (בהערות לפרק מרובה בראשו, ברש"י על המשנה דר"פ)

**בקול רם** אינו אלא לעצמך, כדי שלא תפסיד מנוחת נפשך, כי זהו שייסד הרמב"ן ז"ל בראש האגרת שיסוד המנוחה הוא דיבור בנחת , וכן משמיע לענין מעשה כי אפילו שקראך איש ותצטרך לענותו בקול רם כגון שאם לא תענהו בקול רם לא ירפה מלפנות אליך עד שיפריעך, דע כי אינו אלא נסיון, כי הכל מהשי"ת רק ששלחו דרך זה האיש, ומה לך לזעוק עליו, (דאע"ג דמגלגלין חובה ע"י חייב, מיהו הכל מאת השי"ת הרי שהוא נסיון שאינו אלא בשבילך, ולמה לא תעמוד בנסיון להפסיד בס"ד מנוחת נפשך [ואולי גם כגון שאינו שומע מחמת שמקום הימצאותו בריחוק ממך, אל תענהו בקול רם, ונראה נכון]

**רק בנחת** כמ"ש לעיל תתנהג תמיד לדבר כל דבריך הנחת וכל דבריך יהיו בנחת **כעומד לפני רבו** האמור כאן לא כמו האמור לעיל, כי עבד סתם יכול שיזעק לרבו ומהיכן ראיה, [כי שייך עבד כנעני שאכן הוא מתבייש מרבו ומתירא ממנו, אבל עונהו בקול רם], אלא כאן פירושו ברבו שמלמדו תורה, שאמרו בברכות (שם) אם הרב בעניך כמלאך ה' צבקות למוד הימנו תורה, וכיון שמלאך ה' צבקות לפניו מיד תבוא אליו היראה וההכנעה (כמבואר ברמ"א ריש או"ח סי' א'), ומכאן ראיה

**והוי זהיר כו'** בהקדמת החזו"א? ובספר עלי שור (ח"ב עמ' קט"ז ועי' ח"א עמ' ע"ב) ומה נואלו הלומדים הרצים מהר מיד אל ספרי אחרונים טרם שלמדו הגמרא ורש"י ותוס' היטב כו' מבואר מכאן שצריך ללמוד דברי חז"ל בזהירות יתירה בדבריהם, כי מה אנחנו כבר בתוך הרבה קליפות בדורות אחרים לגמרי, היאך יש לנו פה לדבר ומצח להרים על דבריהם פי' אחר נראה לענ"ד בעזה"י ע"פ מש"כ בס' דרך כונה בביאור הברכה ד"ה וברא בו נקבים נקבים, שם ביארתי שהסעת הלב מדברי הבאי ודברי שחת לדברי תורה הוא כרוך בזהירות עיי"ש, כי צריך ליזהר לשמור המחשבה ושמירת המחשבה אינו אלא ע"י דברי תורה שיסיע ליבו לד"ת שהיא אילת אהבים ויעלת חן כמ"ש הרמב"ם ז"ל בפכ"א מהל' א"ב, עיין בדרך כונה שם ותמצא מבוקשיך להבין פירוש

זה ומחמת דקדוק הלשון אחרון נ"ל עיקר דכתב הרמב"ן ז"ל והוי זהיר לקרות בתורה ולפום פירוש הראשון לכאורה הול"ל והוי זהיר בקריאת התורה, ודו"ק בזה והקרוב לאמת נראה דכוונת הרמב"ן ז"ל שיקבע עיתים לתורה כמ"ש בס"ק ק"ז דבר אחר : באמת זה התכלית כל הכתוב באגרת הוא התפלה, ואם תקשה מהא דרבי שמעון בר יוחאי הי' במערה ולא התפלל כלל דמשמע מזה דהתפלה היא הכשר ללימוד התוה"ק דמעתה מובן מה שרשב"י לא התפלל כלל והיינו משום שהיה כ"כ מוכשר עד כדי שלא הוה צריך להתפלל, י"ל דמה שלא התפלל היינו משום שהי' קרוב להשי"ת באופן שאפי' התפלה לא הי' צריך ובדומה למאי דכתיב ויתהלך חנוך את האלהים ואיננו כי לקח אותו האלהים דפירשו המפרשים דהיינו שהגיע לכדי דרגא שכבר לא אישתייר ליה לעלות עוד והיינו ממש התכלית וע"כ לקחו האלהים, דו"ק בזה וזה נראה לקיים מדכתב הרמב"ן ענין התפלה בסוף האגרת משמע שזה תכלית הכל ומה שכתב לעיל וראשך יהיה כפוף ועניך יביטו למטה לארץ ולבך למעלה, היינו בענין התפלה דהלא זהו שאמרו ביבמות (ד' ק"ה) המתפלל צריך שיתן עניו למטה כך שמעתי מי שפירש, ואין זה נראה בעיני משום דבכל בו בסימן ס"ו אינו משתמע כלל כפי שנראה להמעיין בו וכן בקיצוש"ע בסימן כ"ט סעיף ג, עיין ותמצא מבוקשיך, ודעביד כמר עביד ואין לסמוך על שיטתי כי כתפי אינן רחבות ככתפי מי ששמעתי הימנו

**זהיר** בברייתא דר"פ בן יאיר תורה מביאה לידי זהירות ולכאורה קשה כיון שהתורה מביאה לידי זהירות היאך יהא זהיר לקרות בתורה, הלא קודם שעסק בה מנין לו זהירות והנראה בזה כי הזהירות ללימוד התורה מוכרח איזה מן זהירות בלימוד התורה, וזהירות זו היא ההתבטלות, וכמו שהבאנו לבאר לעיל בס"ק הקודם, אבל התורה מביאה לידי זהירות יתירה, וזהירות זו מביאה לידי זריזות והנה הזריזות אשר תבא לו אח"כ אינה רק לשאר דברים, אלא גם זריזות ללימוד התורה הקדושה, וצריך שיזדרז בלימוד התורה הקדושה, כמו שכתב מהר"ח מוולאזין ז"ל במכתבו (הודפס בסוף ספר נפש החיים) ומחמת כי תלמוד תורה הוא מהדברים הצריכים חיזוק, לא מנעתי מלחזק אותך ולזרז למזורז שתזדרז ללמוד בזריזות ובחשק גדול, כי מה שלומדים בעצלות כל היום יכולים ללמוד בזריזות בכמה שעות עכ"ל ועוד כתב הגר"א במשלי פ"ג י"א וז"ל : אף חכמתי עמדה לי חכמה שלמדתי באף בס"ד עמדה לי ולכן אפילו מי שיש לו הון כשהוא מהבל ואינו ביגיעה ימעט כי ישכח מהרה וקובץ על יד ירבה אבל מי שיגע וטרח הרבה על למודו אף שהוא מעט כי אי אפשר לו ללמוד הרבה, אעפ"כ ירבה כי כל מה שלמד יהיה בידו ולא ישכח כלל ותמיד יתוסף לו וגם כתב בקובץ אגרות למרן החזו"א (אגרת פ"ו) התורה

אינה נקנית אלא למתעמלים בה כל ימי חייהם וכו' עיי"ש ומן הראוי לחבל תחבולות איך לקנות את התמדת הלימוד ולהתפלל על זה תמיד אמרינן במגילה (דף ו :)
לאוקמי גירסא סייעתא מן שמיא היא לזאת העצה תפילה בברכת שומע תפילה בנוסח שתנסח מעצמך (כל זה מקובץ אגרות ח"ב ל"ז) ובספר עמלה של תורה, וכן בדורנו זה נפלאות שמענו על רבנו הגדול מרן הגרי"ז זצוקללה"ה גאב"ד דבריסק, אשר כל ימיו צלל מוחו הכביר ביגיעה עצומה בעמקי מצולות ימה של תורה, בכל העתים ובכל הזמנים, עד ששום סיבה חיצונית לא היה בכוחה להפריע מחשבתו מדבקותה והתעמקותה התדירה בתורה ושמענו נאמנה, כי בעת מלחמת העולם השניה בברחו מוארשא לווילנא יחד עם בנו, הפציצו הצוררים אז את הדרך עד שהוכרחו לנוס ולמצוא מחסה מתחת לאילנות היער בצדי הדרך, ואז בתוקף ההפצצה כשאימת מות שלטה בכל הסביבה, שיחתו עם בנו היה בענין עמוק מאד ברמב"ם שעסק בו באותה שעה, ולימים הזכיר לפני גדולים את הסברא שחידש אז, וכשדיבר עם ת"ח על רמב"ם זה ואמר רת חידושו הנ"ל פנה לבנו ואמר לו"יושע בער תאמר להם מתי התחדש לנו רמב"ם זה" [וכ"ה בספר"מרן הגרי"ז" דר' שמעון יוסף מלר] ובאשכבתיה דרבי למרן הקהלות יעקב ח"ב : מרן הקהילות יעקב היה אומר עיקר צורת לימוד התורה היא הרציפות, ולכן"ההולך בדרך ושונה, ולא הסכים שיכניסו מיטה לחדר לימודו אף לעת תשות כוחו וחוליו ועוד סיפר ר' צבי חתנו של הח"ח, שבנסיעות הקשות והמיגעות בדרך לא סלולה מכוסה כפור וקרח לא פסק פיו של החפץ חיים מגירסא כל שעות הנסיעה דרך ארבע שעות (מתוך ס' הח"ח חייו ופעלו ח"ג תתל"ח) ובספר מכתבי החפץ חיים מסופר על גודל שקידתו בתורה של החפץ חיים איך שהיה חס על כל רגע, ומביא שם שהרבה פעמים שמעו אותו לפני האוכל שהוא אומר בואו ונגמור כבר לאכול והרגישו עליו איך שמטריד אותו הביטול תורה של זמן האכילה כמו אדם הנושא משא כבד שממתין לרגע שיוכל להשליכו מעליו והיה מקצר בכל מה שאפשר ושב ללימודו ובשם עולם שער התחזקות פ"ו בהגה"ה :
ודע עוד דאפילו מי שלמד הרבה ולא נחסר לו רק חלק אחד מן התורה שלא למדה כגון שחסר לו סדר אחד משניות מהששה סדרים כמה ירע לנפשו עבור זה ואינו דומה למי שאבד לו מכיסו מעות אפילו אבידה גדולה שדרך אדם לשכח בהמשך איזה עשיריות שנים אבל בזה יצטער מזה אפילו אחר כמה אלפים שנה כי בכל עת שיגיעו בעולם העליון שהוא עולם הנצח לדבר מהלכות אלו יהיה כאלם ולא יפתח פיו כי מעת שהורדה התורה בעולם הזה שוב אי אפשר להשיגה כי אם בעולם הזה וכמו שאמרו חז"ל כיון שמת אדם בטל מן התורה ומן המצות ובעולם העליון הוא רק שמתרחב הידיעה במה

שהשיג מכבר וכל שכן אם יש לו ידיעה רק בסדר אחד וחסר לו חמשה כמה מהצער יגיע לו לנצח עבור זה והאיש המתבונן בכל זאת יזדרז עצמו שלא ילך אצלו הזמן לבטלה כדי שלא יחסר לו חלקו בתורה לנצח עכ"ל ובספר פניני רבינו הקהלות יעקב, ואיך ילמד כל דף גמרא ילמד ארבע פעמים, ואז כבר ידע אותו כמעט לגמרי טוב, ואז כבר יוכל לחזור הרבה פעמים, וכשיגמור פרק יחזור עליו ארבע פעמים, וכיון שלומד שנים עשר שעות ביממה כנ"ל הרי שיש לו מספיק זמן לכך , [וע"ע בזה בספר לקח טוב בריש פרשת בחקותי, ואכמ"ל] והחפץ חיים היה רגיל לומר בשם ר' חיים מוואלוז'ין מה שקיבל מרבו הגר"א ז"ל ; שכל תלמיד חכם צריך להיות"מלך" לפחות על מסכת אחת, שיהיה בקי בה על בוריה לפרטיה ודקדוקיה (הח"ח חייו ופעליו עמ' קפ"ה) וסיפר מרן הגר"א קוטלר שביקר פעם אצל החפץ חיים ותוך כדי השיחה עמו הפליט החפץ חיים כמסיח לפי תומו ואמר לר' אהרן, כשלומדים מסכת צריכים לגמור אותה עד הסוף ולא לעזוב את הפרקים האחרונים, וסיפר ר' אהרן שבדיוק באותו זמן היה עמוס בשיעוריו הקבועים בישיבה ולא בס"ד הספיק לגמור את הפרקים האחרונים של המסכת שלמדו בישיבה לאחר מכן נפגש ר' אהרן עם הגאון ר' אלחנן וסרמן זצוק"ל, וסיפר לו ר' אלחנן שגם אצלו אירע סיפור דומה שהחפץ חיים אמר לו בהזדמנות אחת בזה"ל :

צריכים ללמוד את כל המסכתות שבש"ס ולא להשאיר מסכתות קטנות כמו נזיר וכו' והזכיר בדבריו עוד כמה מסכתות, וסיפר ר' אלחנן שאת כל מה שהזכיר החפץ חיים בדיוק אותם המסכתות לא למד אותם לאחרונה ואביא בעזה"י ממכתבי הח"ח כ"ח ועל כן לא יפלא איפה על המצב הנוכחי ועל הצרות הנוראות שאנו סובלים, כי כל זה בא לנו על עוון ביטול תורה וכמו שאמרו חז"ל (שבת לב :) שבעון ביטול תורה חרב וביזה בא לעולם שנאמר והבאתי אליכם חרב נוקמת נקם ברית והתורה נקראת ברית שנאמר אם לא בריתי יומם ולילה חוקות שמים וארץ לא שמתי , ולפי זה אחי ורעי אחרי שביארנו שכל הצרות שבאות עלינו הוא בשביל עוון ביטול תורה על כן כדי להחלץ מהמצב הנורא שאנו נמצאים בו כעת אין לנו שום עצה ותרופה אחרת כי אם לשוב ללימוד התורה ולהרבות כבוד התורה הקדושה בעולם ובספר יעלזו חסידים כתב וז"ל :

וכדי שיהיה חשוב"קבע" צריך שאותה שעה שלומד, מינה לא יזוע לא יחליפנו ולא ימיר אותו, אם לא מחמת אונס גמור כו' ויזכה לרב טוב עכ"ל עוד באשכבתיה דרבי למרן הקהלות יעקב ח"ב :הזהיר הרבה על ביטול תורה, ואמר תמיד שעוון ביטול תורה חמור מאד ואם יודע איזה דין וחשבון יגישו לפני האדם לעתיד לבא בעולם האמת, בעוון כל רגע של ביטול תורה היה מפחד מחטא זה כמו ממאכלות אסורות ממש, והוכיח

בני תורה על דברים בטלים, שמלבד שמפריעים לעליה בתורה ויראת שמים, הרי הם עוברים על עוון ביטול תורה כידוע היה משנן תמיד משניות בעל פה ולא פסיק פומיה מגירסא אמר, שביטול תורה הוא עוון קשה מאד, ובפרט קשה הדבר לעת זקנה והוא מתנחם בזה שאולי כשאינו לומד מעיין מישהו באחד מספריו ומובא בקובץ מאמרים לר"א וסרמן זצוק"ל (עמ' פ"ח) שכתב שם בשם החפץ חיים שהיצר הרע לא אכפת לו שיהודי יתענה ויבכה כל היום ובלבד שלא ילמד, ובזה מבאר מדוע בא המלאך (שהוא היצה"ר) ללחום רק עם יעקב ולא עם אברהם ויצחק משום שיעקב הוא עמוד התורה וזהו מעשה אבות סימן לבנים שכל השתדלות היצר היא להכשיל בביטול תורה והג"ר מנשה קליין שליט"א סיפר בהספדו (מובא באשכבתיה דרבי חלק א, עמ' קפ"ז), אדם נכבד תושב לונדון ביקר בארץ ונכנס אל מרן זצ"ל והושיט לו פתקה שעליה כתב את שמו מיד שאלו מרן אם יש לו אח בשיכון ויז'ניץ בבני ברק אשר שמו פלוני בן פלוני, והשיב לו הן מרן זצ"ל לא הכיר אותו ולא את אחיו מימיו וביקשו שיאמר לו שיבוא אליו כאשר בא אליו אחיו, שאלו, אתה למדת כשהיית בחור בבית המדרש פלוני כל ערב שבת אחר הצהרים ואמר הן אמר לו, זוכר אתה את השמש הזקן שהיה מנקה את בית המדרש שם, אמר לו, הן ושוב שאלו, הזוכר אתה גם שהיה מפריע לך בלימודך על ידי עבודות הנקיון והטריד אותך בזה שאמר לך שתלך ממקום למקום, גם על זה השיב לו בחיוב כאן אמר לו מרן זצ"ל הנה הלילה בא אלי השמש הנ"ל ואמר לי שאין לו מנוחה בעולם העליון מכיון שביטל אותך מתורה, ואמר לי שמך לכן אבקשך שתלך מיד על קברו ותמחל לו על כל הביטול, וכן עשה ואמר על זה מרן הסטייפלער זצ"ל, אף על פי שהשמש עשה מלאכתו ובאמת צריך היה לנקות את בית המדרש, בכל זאת מכיון שיצא על ידי זה ביטול תורה לא היתה לו מנוחה וביאר מרן הקהלות יעקב מימרא זו [עליונים למטה ותחתונים למעלה] על עוון ביטל תורה, וצייר בזה דברים נוראים ; כאשר יבואו לבית דין של מעלה ושם דנים כל אחד לפי מה שהוא, וכגון אדם המתפרנס מיגיע כפו וטורח במלאכתו במשך שעות היום, אבל כאשר הוא גומר לעבוד מיד הוא רץ לבית המדרש ומנצל כל רגע יקר ללימוד התורה ואם כן כאשר דנים אותו לא מוצאים בו עוון ביטול תורה והרי הוא יושב בגן עדן למעלה בעליונים ולעומתו יתכן בחבירו שיושב כל היום בבית המדרש ואף מעמיד תלמידים ומחבר ספרים אבל אין הוא מנצל כל רגע ומצוי שהולך אצלו זמנים בבטלה זעיר פה זעיר שם, וכאשר דנים אותו בב"ד של מעלה הרי הוא נענש על כל רגע שהלך לבטלה, וזהו עליונים למטה בס"ד ותחתונים למעלה וכתב החזו"א בקובץ אגרות ח"א ג' וז"ל, ועיקר הזה דורש עמל ומלחמה פנימית נגד העצלות

בשינון כמה פעמים אף בלי חידוש, ולחזור על אתר כמה פעמים ולדקדק בדברים שאין השכל נהנה מהם בתחלתן ואדרבה מכבידים עליו, אבל העמל הזה הוא עמל התורה אשר כל סגולות לימוד התורה נאמר על עמלה, ואמנם אחרי העמל נפתח שער אורה חדש אשר השכל מתענג ללא קץ וכו' עיי"ש

**זהיר לקרות בתורה תמיד** הנה נשתדל בעזה"י להביא כאן ליקוט בענין חיזוק ללימוד התורה הקדושה בדרך עץ חיים לרמח"ל (במאמרים האחרונים) כתב שאין שום דבר שמחליש כח הסטרא אחרא כי אם עסק התורה, וזו היא התרופה לכל מכותינו כו' והסם חיים של עם ישראל הוא עסק התורה, ולסט"א הוא סם המות, וכל הגלות והחורבן הוא בעון ביטול תורה ובזכות לימוד התורה נזכה לגאולה השלימה ולבנין בית המקדש בב"א בספר כבוד חכמים להחסיד רבינו יונה זצ"ל כתב וז"ל, כל המוציא זמנו בדברי בטלה הרי הוא ככופר בעיקר שאינו מאמין שמלא כל הארץ כבודו כי המאמין שעומד לפני הקב"ה לא יעשה לפניו דבר נגד רצונו וקשה בעיניו דבר זה יותר מכל העבירות, כי שאר עבירות אם יחטא פתאום ויצרו הטעהו שלא שם יראת ד' כנגדו אין עונשו גדול כל כך כמו זה אשר בזדון נפשו יושב שעה אחת או שתים ולפעמים כל היום ולא יזכור ד' ולא יזכור לפני מי הוא עומד ומכעיס ולא יבוש מגדולתו ולא יפחד מדינו והוא עובר על מה שכתוב בתורה השמר לך פן תשכח את ד' אלקיך ואם תאמר שזוכר את ד' ואעפ"כ עומד ומשחק הרי זה במזיד עומד ומבזה את ד' ואת תורתו שאומר בלבו אין הקב"ה מעניש למי שאינו עושה רצונו והוא כופר בדברי חכמים והוא צדוקי והוא דומה לאותם שהיו עובדים ע"ז בסתר ואמרו עזב ד' את הארץ ואין רואה אותם ואלו עובדין ע"ז בגלוי ואין מוחה אותם, עכ"ד ובנפש החיים שער ד' פרק ל"ג וז"ל וכמה צריך האדם לתקוע ולקבוע זה הענין הנורא במחשבות לבו בל תמוט שכל האדם וחייו הוא רק אותו העת שהוא דבוק בתורה הקדושה וכשמסלק ופורש עצמו הימנה לעסוק בנויו של זה העולם החשוך הרי הוא מסור ביד יצרו ולמה לו חיים כי כבר נטבע במים הזדונים ר"ל ונשקע בעמקי מצולות הרע ונחשב כמת ממש גם בעודו בזה העולם הולך מדחי אל דחי צלמות ולא סדרים ולא ידע כי בנפשו הוא וכו' ובקריינא דאגרתא (אגרת?), ועון ביטול תורה הוא איום ונורא ואחז"ל בספרי פרשת עקב כשם ששכר ת"ת גדול מכל המצוות כך עונש ביטולה גדול מכל העבירות ואחז"ל בירושלמי פ"ק דחגיגה ויתר הקב"ה על עון ע"ז ג"ע ושפ"ד [היינו דהיה מאריך אפו ולא נחתם גז"ד של חורבן ביהמ"ק וגלות ישראל עבור זה] ולא ויתר על עון ביטול תורה שנאמר על מה אבדה הארץ כו' ואחז"ל בסנהדרין צ"ט על הכתוב כי דבר ה' בזה כו' הכרת תכרת זה שאפשר לו לעסוק בתורה ואינו עוסק

ואפילו בזמן שהיו כל ישראל במלחמת מצוה בשעת כניסתן לארץ היה חרון אף על עון ביטול תורה כדאיתא במגילה ד''ג מיד וילן יהושע בעמק בעומקה של הלכה ע''ש ואמרו בירושלמי (פאה פ''א ה''א, ובב''ר פ''א) כי הוא חייכם, אימתי הוא חייכם כשאתם יגעים בו וכתיב (משלי ג') אורך ימים בימינה ופירש''י (שבת דף ס''ג) למיימינין של תורה שמפשפשין טעמיהן בדקדוק ובוררין כימין המיומנת למלאכה עוד פירש''י שם (דף פ''ח ע''ב) למיימינין, עוסקים בכל כחם וטרודין לדעת סודה כאדם המשמש ביד ימינו שהוא עיקר ואהא דאיתא בגמרא (שבת שם) למשמאילין בה עושר וכבוד איכא אורך ימים ליכא, פירש''י שאין יגיעים בה כל צרכן

**תמיד** נאמר ביהושע (פ''א) והגית בו יומם ולילה ובקהלת (פ''ג פס''ד) עת ספוד ועת רקוד וגו', ולא כתוב עת ללמוד, ומשום שכל זמן הוא ללמוד, כי חיוב ת''ת תמיד הוא וכתב תמיד, שתמיד היינו פעולה תמידית [כמש''נ לעיל בס''ק ד''ה תמיד כו' ובכל עת], כי צריך שיקבע עתים לתורה, כמו שאחז''ל (בשבת דף ל''א) קבעת עתים לתורה (בתמיה, ועוד (ברש''י עבודה זרה דף י''ט ד''ה אם פריו יתן בעתו) שיקבע עתים לתורה [וכמו שאחז''ל (באבות פ''ג מי''ג) ועשו סיג לתורה] בס''ד

**אשר תוכל לקיימה** בכריתות (דף י''ג, וכן בשבת דף קל''ח) דבר ה' זו הלכה, לאסוקי שמעתתא אליבא דהלכתא [ועיין ברע''ב בקידושין פ''ב ומתני' מתרצה בגמ' אליבא דהלכתא, כמ''ש רש''י ז''ל בכמה מקומות שהגמרא הוא להסיק המשנה אליבא דהלכתא]

**וכאשר תקום מן הספר כו' אשר תוכל לקיימו** זה תכלית כל האגרת, כמו שאנו מבקשין ותן בלבנו לשמור ולעשות ולקיים את כל דברי תורתך באהבה, כי תכלית האדם הוא שידע מה הוא עושה כמבואר בארוכה גדולה בהקדמה למשנה ברורה

**תחפש באשר למדת** להסיק ההלכה ולקיימה ונראה גם הנהגה טובה, והכל לשם שמים כמו ששנינו באבות (פרק ב משנה ב) וכמו שפירש רע''ב שם דלא כדי ליטול עטרה כו' [וע''ע ברע''ב שם ד''ה ואתם מעלה אני עליכם שכר]

**ותפשפש במעשיך** ריש ברכות (דף ה) אמר רבא אם רואה אדם שיסורין באין עליו יפשפש במעשיו שנאמר נחפשה דרכינו ונחקרה ונשובה עד ה' ומבואר שהפשפוש במעשים מביא לידי תשובה, שהרי אם יסורין באין עליו [בדר''כ] הוא מחמת שחטא, וע''כ יפשפש במעשיו ובערכין (דף י''ג) נמנו וגמרו נוח לו לאדם שלא נברא משנברא ועכשיו שנברא יפשפש במעשיו [ואיכא דאמרי לה] ימשמש במעשיו מבואר שזהו תפקיד האדם מאחר שנברא, וזהו דקאמר הרמב''ן ז''ל וכן תעשה כל ימי חיי הבלך,

שמשום שזהו מה שצריך האדם שיעשה אחר שנברא כל חייו, יעשה זה כל ימי חייו, ומובן בעזה''י

**ותפשפש במעשיך כו'** בריש ס' דברי יהושע מבואר כי החלי הנפשי לא ירגיש בו האדם עד כי ימצא עצמו במצב ירוד ח''ו, וע''כ צריך שיבדוק אחר מעשיו תמיד, וכמ''ש המסילת ישרים בזהירות והביא מה שהנביא צווח ואומר שימו לבבכם על מעשיכם, וכן מה שכ' בקו''א שצריך שיזהר מן השינוי ומן הבריות, וכבר עיקר היסוד עולה מדברי המס''י (פ''א) כי ישים אל מעשיו לבדקם מהו הטוב האמיתי שידבק בו ומהו הרע האמיתי שיסור ממנו ועיין בחובת הלבבות

**בבקר ובערב** הזמן לזה (להפשפוש במעשים) נקבע כאן שיהא בבקר ובערב ויתכן לבאר דרך דרוש ע''פ מ''ש רש''י ז''ל (מנחות דף מ''א ד''ה דחבתין באין תמיד), וז''ל, בבקר ובערב ומנחת נסכים באין תמיד עם התמיד מנחת נדבה לא דחיא שבת וטומאה דכל קרבן שאין לה זמן קבוע אינה דוחה שבת וטומאה עכ''ל, ומדכתב שכל קרבן שאין לו זמן קבוע אינו דוחה שבת וטומאה, יש לרמוז שהרי קרבן מהותו כפרה, ותשובה נמי הויא כפרה, וזהו שכתב הרמב''ן ז''ל שיפשפש במעשיו בבקר ובערב, שהפשפוש במעשים הוא תשובה כמבואר בברכות (דף ה) וכמ''ש להדי' הרמב''ן ז''ל לקמן ובזה יהיו כל ימיך בתשובה, וע''כ כתב שהפשפוש במעשים יהא בבקר ובערב דהיינו זמן קבוע, שזה דוחה טומאה כביכול [וא''ת הא כתב רש''י ז''ל שכל קרבן שאין לו זמן קבוע אינו דוחה שבת, ואחר האמור ומתבאר גבי פשפוש במעשים מבואר דהוו כקרבן שיש לו זמן קבוע שהוא דוחה שבת, ולענין פשפוש במעשים היאך יעשה בשבת הא אין מזכירין חטאים בשבת כדאי' (ב?) זה אינו קושיא שהפשפוש במעשים אינו ענין הזכרת חטאים ולכפר עליהם, אלא הוא עשי' מכאן ולהבא, והקב''ה יתקן העבר]

**בתשובה** איתא באבות (פ''ד משנה י''א) תשובה ומעשים טובים כתריס בפני הפורענות ושם (משנה י''ז) יפה שעה אחת בתשובה, ופירש רע''ב לצורך תשובה ומעשים טובים וכן (בפ''ב) שוב יום אחד לפני מיתתך, שפירש רע''ב לפי שאין אדם יודע מתי ימות יעשה תשובה היום שמא ימות למחר וזהו שאמר ובזה יהיו כל ימיך בתשובה, ואז כשתמות תזכה לעולם הבא הצפון לצדיקים (ועיין ברע''ב בסנהדרין פ''ג סד''ה משרבו האנסין וכן שם בפ''ט ד''ה וחכ''א בידי שמים וביומא פ''ד ברע''ב בס''ד בסד''ה עויתי פשעתי חטאתי וכן שם בפ''ח ד''ה על עשה ועל לא תעשה, מה שהאריך רבות בדבר התשובה)

**והסר כל דברי העולם מלבך בעת התפילה** רמב''ם (פרק ד' מהלכות תפילה) כתב כונת הלב מעכבת בתפילה, ומהי כונת הלב שישב ויפנה ליבו ממחשבות עכ''ל, ולכאורה יש

לבאר דהא המחשבות המה תולדה דהרצון, א"כ היאך יפנה ליבו ממחשבות, ע"כ כוונת הרב רמב"ם ז"ל שיפנה ליבו מרצונותיו, וכן הוא מדקדוק לשונו ז"ל שכתב שיפנה ליבו ולא כתב יפנה מוחו והרי לכאורה בפשטות מדברי הרמב"ם ז"ל עולה שאין בא לידי פינוי הרצונות אלא בשעת התפילה, אבל מ"מ בכל שאר היום אי רצונותיו יהיו נסבכים בנפשו [שאיננה במנוחה כמשנ"ת] לא יוכל לפנותם גם בעת התפילה [ומקורו דהרמב"ם ז"ל שמעתי ממרן הגאון ר' יהודה עדס שליט"א מהא דאמרו חסידים הראשונים היו שוהין שעה אחת קודם התפילה ושעה לאחריה, ובגמ' (ברכות ל"ב) חסידים הראשונים היו שוהין שעה אחת מנא הני מילי א"ר יהושע ב"ל אמר קרא אשרי יושבי ביתך ואמר ר' יהושע ב"ל המתפלל צריך לשהות שעה אחת אחר תפלתו שנא' אך צדיקים יודו לשמך ישבו ישרים את פניך תניא נמי הכי המתפלל צריך שישהא שעה אחת קודם תפלתו ושעה אחת אחר תפלתו קודם תפלתו מנין שנא' אשרי יושבי ביתך לאחר תפלתו מנין דכתיב אך צדיקים יודו לשמך ישבו ישרים את פניך תנו רבנן חסידים הראשונים היו שוהין שעה אחת ומתפללין שעה אחת וחוזרין ושוהין שעה אחת וכי מאחר ששוהין תשע שעות ביום בתפלה תורתן היאך משתמרת ומלאכתן היאך נעשית אלא מתוך שחסידים הם תורתם משתמרת ומלאכתן מתברכת עכ"ל הגמרא הרי מבואר מדברי הגמרא שהיו שוהים ג' פעמים שעה לפני התפילה ושעה לאחר התפילה הרי שצריך יגיעה מתמדת לשמור מנוחת נפשו מאד, וכמו שכתבנו בעזה"י לעיל בס"ק ד"ה תמיד] **והסר כל דברי העולם מלבך בעת התפילה וכו'** בשו"ע הרב (ח"א סי' צ"ג) אין עומדין להתפלל אלא מתוך כובד ראש שהיא הכנעה מאימת הקב"ה שנאמר עבדו את ה' ביראה דהיינו התפלה שהיא לנו במקום עבודה עשו אותה ביראה ולא יעמוד לא מתוך שחוק וקלות ראש ודברים בטלים ולא מתוך כעס כו' ולדברי הרמב"ן ז"ל שכתב שיסיר הכעס מלבו מעתה יוכל להסיר דברי העולם, כי הכעס הוסר כבר קודם, כי לולי שהסיר הכעס לא יוכל להסיר שאר דברי (ם) [העולם] מלבו, כמשנ"ת בס"ק הקודם בעזה"י ולא עוד אלא שמה שכתב בשו"ע הרב שיסיר הכעס, בדברי הרמב"ן הוא מבואר שפיר ואכמ"ל ומובן בעזה"י

**והכן לבך לפני המקום** בברכות (דף כ"ג) אמר רב שמואל בר נחמני אמר רבי יונתן הצריך לנקביו הרי זה לא יתפלל משום שנאמר הכון לקראת אלהיך ישראל ועוד אמרו בברכות (דף נ"ה) השותה כפלים לא יברך משום שנאמר הכון לקראת אלהיך ישראל הרי שלברכה ג"כ צריך הכנה ופירש"י (שם) הכון לקראת בדברים נאים ולא בדברי פורענות עכ"ל

ובשבת (דף י) כתב רש"י ז"ל הכון לקראת אלהיך התנאה לפניו עכ"ל [וע"ע במסכת שבת דף י]

**וטהר רעיוניך** בשו"ע הרב (ח"א סימן צ"ח סעיף ב) לא יתפלל לא במקום שיש בו דבר שמבטל כוונתו כגון במקום שיש שכר חדש שמריח ולא בשעה שמבטלת כוונתו שאין דעתו מיושבת עליו מאיזה צער או כעס או מטורח הדרך ועכשיו אין אנו נזהרין בכל זה מפני שאין אנו מכוונים כל כך בתפלה עכ"ל והנה אכן אין אנו מכוונים בתפילה בימינו ועל כן אין ליזהר בזה, אבל לטהר רעיוניו [דהיינו מחשבותיו] ודאי שצריך כמ"ש חז"ל (בברכות דף ל) חסידים הראשונים היו שוהין כו', [וכמבואר לעיל בסס"ק ד"ה הסר כל דברי העולם מלבך בעת התפילה?] ולזה יש ראיה נצחת מדכתב השו"ע הרב גופיה (שם סעיף א) וז"ל מחשבתו כיצד המתפלל צריך שיכוין בלבו פירוש המלות שמוציא בשפתיו שנאמר תכין לבם תקשיב אזנך וצריך שיראה עצמו כאלו שכינה שרויה כנגדו ויעיר בס"ד הכוונה ויסיר כל המחשבות הטורדות אותו עד שתשאר מחשבתו וכוונתו זכה בתפלתו ויחשוב כי אלו היה מדבר לפני מלך בשר ודם היה מסדר דבריו ומכוין בהם יפה לבל יכשל ק"ו לפני מלך מלכי המלכים הקב"ה שצריך לכוין לפניו אף מחשבתו כי לפניו המחשבה כדיבור כי כל המחשבות הוא חוקר וכך היו עושים חסידים ואנשי מעשה שהיו מתבודדים ומכוונים בתפלתם עד שהיו מגיעים להתפשטות הגשמיות ולהתגברות רוח השכליות עד שהיו מגיעים קרוב למעלת הנבואה ואם תבא לו מחשבה אחרת בתוך התפלה ישתוק עד שתתבטל המחשבה (ואם אינו יכול לכוין פירוש המלות עכ"פ צריך שיחשוב בשעת התפלה בדברים המכניעים את הלב ומכוונים לבו לאביו שבשמים ולא יחשוב בדברים שיש בהם קלות ראש) וקודם התפלה יחשוב מרוממות האל יתברך ושפלות האדם ויסיר כל תענוגי העוה"ז מלבו ואין לנשק בניו הקטנים בבית הכנסת כדי לקבוע בלבו שאין אהבה כאהבת המקום ברוך הוא וילדים המבלבלים אבותיהם בתפלה אין להביאם כלל לבית הכנסת , עכ"ל, וכאן הרי לא הזכיר כלל מה שבימינו אין נוהגין כן, ע"כ כדברים הנ"ל, וזהו כמו שאמרו חז"ל בברכות (שם) חסידים הראשונים היו שוהין כו'

**וחשוב הדיבור קודם שתוציאנו מפיך** כי שומר פיו ולשונו שומר מצרות נפשו ועיין באגרת הגר"א שהאריך בענין [הבאנו דבריו ז"ל לעיל בס"ק ד"ה הכעס שהיא מדה רעה, באות ד'] ועל כן צריך שיחשוב אם יש בדבריו לשה"ר או אבק לשה"ר (עי' ח"ח בראש הספר), וכן שיחשוב אם בא לספר לשה"ר לתועלת, או אם יש בדבריו שישתמע לתרי אנפי, או לא וכן אם יש בדבריו שיבינוהו לצד הרע ח"ו, והדברים ארוכים וגם צריך להזהר לא לדבר דברי שקר, כמבואר באריכות בספר הקדוש ארחות יושר סימן א

והנה שמעתי שבא איזה אדם לפני הגאון הרב צדקא וא"ל מה שונה אני ממך שברכות הרב מתקיימות וברכותי אינן מתקיימות, א"ל הענין הוא כי אני שומר עיני ופי, ועל כן ברכותי מתקיימות, ואותו המעשה שמעתי שהיה עם הצדיק המלוב"ן בבא סאלי זיע"א וזכורני ששמעתי פעם רמז לזה לפי סדר האותיות שהמה עי"ן פ"א צדי"ק, והיינו עין ופה שוה ל"צדיק" [ואע"פ שההיגוי הנכון לאות צדי"ק הוא צד"י, מיהו אינו אלא רמז, ועוד שאפשר ליתן הרמז בראשי תיבות ואין להקשות]

**מפיך** אבל בלבבך אין קפידא (כן נראה פשוט מדיוק הלשון)

**הבלך** מהביל העולם הזה ונראה לרמוז קצת כי כיון שאמר חיי כתב אח"כ הבלך, כי אין חיים אמיתיים אלא בעולם הבא, והעולם הזה הוא רק דרך להגיע לחיי העולם הבא, והיינו שמש"כ הבלך בא לפרש מה שאמר חיי דלאו היינו על החיים האמיתיים

**דבר ודבר** ואפש"ל דבור ודבור וק"ל אבל אין קושיא על הנוסח הקיים, שהרי כתיב בתורה ודבר דבר ודרשו חז"ל שלא יהא דבורך בחול כדבורך בשבת (עיין בספר קיצור הלכות שבת בפתיחה), הרי שגם דבר קרי דבור ואדרבא מלת דבר כולל דברים אחרים גם שאינם דבור לבד

**ולא תחטא** כבר מבואר בארוכה בספר טללי אורות פרשת משפטים ענין שהעיקר הוא דבור אמת ולא שקר, כמו מעשים שמובאים בס' טללי אורות שם, כגון שראה אחד הגדולים איזה אדם שמדבר רק אמת ודבוק במדה זו מאד, שאלו היאך בא לך זה, אמר לו כשהייתי ילד אבי היה מחנכנו על כל ענין כי מי שישקר אעניש נו קשות ומי שיודה על האמת אפצה אותו, וכן מעשים שמובאים שם מגדלך הדורות והרוצה להחכים יעיין שם מעתה נראה לענינו כי כיון שישמור פיו מדבר שקר ממילא לא יחטא כן נראה הפשט הפשוט לענ"ד ועוד יש לפרש ע"פ מה שאמרו באבות (פ"א) ואל תרבה שיחה עם האשה באשתו אמרו ק"ו באשת חבירו מכאן אמרו חכמים כל המרבה שיחה עם האשה גורם רעה לעמצו ובוטל מדברי תורה וסופו יורש גהינום והנה אם יחשוב הדבור קודם שיוציאנו מפיו יראה ויחוש בעצמו שעושה איסור בריבוי דברים בטלים, ועיין בספר הקדוש ארחות יושר סימן ב' בס"ד שהביא מדברי חז"ל שהחמירו בעוון ביטול תורה, והנה אם לא ישגיח על דבורו הרי שיתבטל והבטלה מביאה לידי שעמום והשעמום מביא לידי חטא ולא עוד אלא שכיון שעבירה גוררת עבירה יבא לדבר גם עם האשה ולא ישגיח ע"ע כשהוא מאריך בדברים, אבל אם יחשוב הדבור קודם שיוציאנו מפיו הרי יגלה שהוא מאריך בדברים ולא ירבה כלל וכלל וממילא לא יחטא וכן מבואר הענין

בארחות צדיקים בשער השקר (ד"ה יש לאדם) שהכעסן הלא ימשך אחר כעסו ולא יחדל מן השקר

**דבריך** פשוט, כיון שיחשוב בהם, והרי האלקים עשה את האדם ישר, כדלקמן ס"ק ד"ה ישרים

**ומעשיך** כי הנה הרהור מלשון הריון, ופירושו שאם הרהר בסוף יבא הפועל, ולכן אמרו חז"ל (יומא דף כ"ט, ורש"י ומהרש"א שם ועיין בבית הבחירה להמאירי מסכת שבת דף ס"ד ד"ה כבר ידעת) הרהורי עבירה קשים מעבירה ובעומק הענין כי מעשי האדם מנפשו הם באים וכבר כתוב באגרת הקודש להרמב"ן ז"ל (בפרק ה' ד"ה ואחר שהודענוך) כי בהיות האדם מחשב בדברי רשע וטנוף מחשבתו נדבקת בטנופה בעליונים והרי נפשו מחוייבת לשמים שהרי היא נטמאה כו' וכתוב במדרשים (איני זוכר היכן) כי כל השחתה למינה לא בא אלא מכחות הטומאה מעתה הרי לך שאם לא ישגיח על מחשבתו לא יהיו מעשיו ישרים ובענין זה הארכנו בעזה"י בס' דרך כונה בביאור הברכה בד"ה נקבים נקבים כו', והרוצה להחכים יעיין שם

**ומחשבותיך** כי אחר המעשים נמשכים הלבבות

**ישרים** כי האלקים עשה את האדם ישר ובני אדם בקשו להם חשבונות רבים וכמו שמבואר ברמב"ן בפרשת בראשית פרק ו' פסוק ג' (ד"ה והנראה בעיני)

**תכין לבם תקשיב אזניך** ירו' ברכות (פ"ה ד"ט) ומה טעם תכין לבם תקשיב אזנין אמר רבי יהושע בן לוי אם עשו שפתותיו של אדם תנובה יהא מבושר שנשמעה תפילתו כו' ובמדרש תהילים (בובר) מזמור ק"ח הביא אמר רב שמואל [בר נחמני] אם כוונת לבך בתפלה תהא מבושר שתפילתך נשמעת ובקיצוש"ע (סימן י"ח סעיף ד) המתפלל צריך שיכוין בלבו פירוש המלות שהוא מוציא בשפתיו שנאמר תכין לבם תקשיב אזניך

**ולא תפחות** פירוש ולא תפחות מקריאת האגרת פעם אחת בשבוע

**לקיימה כו'** פירוש שתקרא האגרת הזאת כו' ע"מ לקיימה וללכת בה תמיד אחר השם יתברך, ולמען תצליח בכל דרכיך ותזכה לעולם הבא הצפון לצדיקים

**אחר** ציוויי השם יתברך, ללכת בדרכיו ולשמור חוקיו והנה בריש פרשת בחוקותי כתיב אם בחוקותי תלכו ואת מצותי תשמורו ועשיתם אותם ולכאורה קשה דלכאורה הול"ל אם בחוקותי תשמעו, אבל שמעתי מידידי הבה"ח אברהם מימון הי"ו כי הנה השמיעה לא נכנס בגוף האדם אלא לכשיכניס זה במוחו, ואחר שיכניס זה במוחו כבר מתבונן בזה ומעכל זה ומכניס ללבו, והרי כה"ג ליכא התבטלות לגמרי כיון שהוא בהתבוננות עצמית, וזהו ענין נעשה ונשמע, כי נשמע הוא דל התבטלות ונעשה היינו התבטלות

גמורה, וזהו הגדלות שאמרו נעשה ונשמע, וכן הכא גבי אם בחוקותי תלכו הוא מיושב בעזה''י שאם הי' כתוב בחוקותי תשמעו כבר אינו התבטלות להשי''ת, על כן כתיב תלכו [ועיקרו הבאתי בעזה''י לעיל בס''ק ס''ז] ונראה לענ''ד להוסיף ביאור שכן הוא מדויק מלשון הפסוק, שהרי אם הי' כתוב תשמעו הלא אינו יבא על נכון, שהרי כאן מיירי בחוקים, והלא חוק הוא דבר שאינו מובן, ואם הי' כתוב תשמעו היאך יהא מובן שיפנימוהו בשמיעה וכמשנ''ת, ועל כן כתיב תלכו והיינו בלא התבוננות אלא כמו שאמר השם [ועיין בס''ק קמא בסופו] ועיין מה שהארכתי בס' גינת אגוז בריש פ' בחקתי **יענוך כו'** שמעתי שאומרים שכל זה אינו אלא לבנו של הרמב''ן אבל לאחרים לא ומזה נפגמו אזני ונחלשה דעתי, ובזה כבר הארכתי בעזה''י בהקדמה לחבור צורתא דשמעתא ע''פ שנים אוחזין,''ד שרוב ככל דברים האלו אינם אלא בלבולי היצה''ר שאומר לדורות האלו חלשים אתם ואל תעבדו רבות וגם שלא תתבעו ע''ז כי אתם חלשים, ועיין שם בהקדמה ותמצא קושטא בעזה''י ועל ענין זה כבר הורני מורי ורבי הגאון הגדול ר' אליעזר אינהורן שליט''א למעשה לקרוא האגרת הזאת ע''מ שיענוני מן השמים במה שיעלה על לבי לשאול, וכן הוה בעזה''י ועיין בס''ק הבא בעזה''י

**יעלה על לבך** דייק דלא אמר כאשר תשאל אלא כאשר יעלה על לבך לשאול, ואולי הכונה בזה כאשר הי' על לבך לשאול מקודם וקראת האגרת ואז בקשת, כי כן מוכח לי קצת כי בדידי הוה עובדא מאת השם יתברך ה' עוז לעמו יתן ה' יברך את עמו בשלום. תושלב''ע